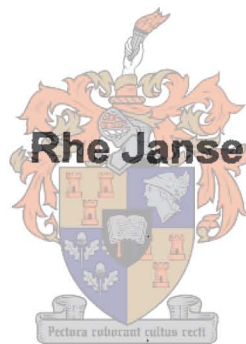

**SPIRITUALITEITSDIVERSITEIT AS UITDAGING
AAN DIE EREDIENS: 'n VERKENNING VAN DIE
FUNKSIE VAN LOFPRYsing IN DIE
NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK**

Proefskrif ingelewer vir die Graad Doktor in Teologie aan die Universiteit van Stellenbosch. Promotor: prof H.J. Hendriks en mede-promotor, dr J.H. Cilliers

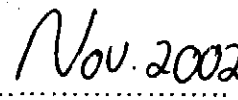
Desember 2002

Verklaring

Ek die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie proefskrif vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

.....
Handtekening

.....
Datum

OPSOMMING

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk is die afgelope paar jare in debatte gewikkel oor die een aktiwiteit wat uniek aan die kerk is, naamlik haar aanbidding. Aanbidding het vandag een van die belangrike redes geword waarom kerke groei, maar is terselfdertyd ook een van die oorsake waarom gemeentes lidmate verloor en kwyn.

Aan die voorpunt van die debat oor aanbidding, is die kwessie van lofprijsing. Lofprijsing het vandag vir baie gelowiges 'n middel geword om hulle geloof en aanbidding tot uitdrukking te bring. In plaas daarvan dat die nuwe beklemtoning en behoefte aan lofprijsing die kerk in haar aanbidding van God verenig het, het dit egter 'n bron van frustrasie en konflik geword. Hierdie konflik sentreer hoofsaaklik om die styl waarin lofprijsing plaasvind en word aangehelp deur die gebrek aan kennis oor die onderwerp en die diversiteit wat in gemeentes heers. Gemeentes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk bestaan vandag uit lidmate wat uiteenlopende lewensuitkyke handhaaf en verskillende spiritualiteite besit.

Om die hele kwessie van lofprijsing binne die konteks van diverse gemeentes aan te spreek, moes die studie eerstens die aard en funksie van lofprijsing binne die liturgie bepaal. Daarna moes 'n wyse gevind word waarop die diversiteit in gemeentes hanteer kon word. Deur middel van 'n spiritualiteitstipologie wat Holmes in 1980 opgestel het, en wat later as basis van verskillende spiritualiteitsanalises gedien het, is 'n instrument daargestel waarmee gemeentes en individue se spiritualiteit getoets kon word. In hierdie studie is die analises nie net gebruik om mense se spiritualiteit vas te stel nie, maar ook om te bepaal of daar 'n korrelasie tussen spiritualiteitsgroepe en hulle aanbiddingsbehoefte bestaan.

Die navorsing het daarin geslaag om nie net 'n verband tussen spiritualiteit en aanbiddingspatrone aan te toon nie, maar ook die waarde van 'n

spiritualiteitsanalyse te beklemtoon om die diversiteit ten opsigte van aanbidding en lofprijsing in gemeentes aan te spreek.

ABSTRACT

Over the past few years the Dutch Reformed Church has been embroiled in a debate regarding worship within the church. Whilst the worship within a congregation has become one of the most important factors in church growth, it is also one of the reasons why some congregations loose membership and shrink in size.

A major point of contention within this debate relates to the use of praise. To many believers, praise has become a process through which they worship and reinforce their faith. Instead of unifying the church in her worship of God, the current emphasis on praise within the church has become a source of frustration and a point of contention. This controversy mainly centres around the style with which praise is practiced within the congregation and is exacerbated by a lack of knowledge surrounding the topic and the diversity that exists within congregations. Members of the Dutch Reformed Church has widely divergent life views and also possess different spiritualities.

To determine the use of praise within divergent congregations, this study evaluated the nature and function of praise within the context of the liturgy. Subsequently, a method to manage the diversity within congregations was developed. In 1980, Holmes developed a spirituality typology within which he identified four spirituality groups. Based on the spirituality typology, some spirituality analyses were formed to help congregations and individuals to test their spirituality. These analyses were used to identify the correlation between a spirituality group and their worship requirements.

The results from this research clearly showed a positive correlation between these two parameters and also highlighted the value of using the spirituality analysis as a method to manage the different praise and worship requirements that exists within congregations.

Dankbetuigings

Graag maak ek van die geleentheid gebruik om my waardering uit te spreek teenoor die volgende mense vir hulle hulp en bystand tydens hierdie studie.

- Eerstens 'n besondere woord van dank aan my studieleiers prof H.J. Hendriks en dr J.H. Cilliers vir hulle waardevolle leiding en insig met die navorsing;
- Aan my mede-eksaminatore, vir hulle kritiese eksaminering van die teks;
- Aan die kerkraad en lidmate van die NG Kerke Pietermaritzburg Noord, Suid en Hayfields, asook vir die AGS kerk van Pietermaritzburg vir die geleentheid om praktiese navorsing in hulle gemeentes te doen;
- Aan Adelé van der Walt en Bernard vir hulle waardevolle hulp met die statistiese verwerkings;
- Aan my ouers vir hulle ondersteuning en aanmoediging.
- Aan Bernard, Christopher en Kirsty-Rhe vir hulle hulp, opofferings en geduld.
- Aan God, die Vader van ons Here Jesus Christus, kom al die lof toe! Hy is die Vader wat Hom ontferm en die God wat in elke omstandigheid uitkoms gee.

Die proefskrif word opgedra aan my man, Bernard, wie se begrip, aanmoediging en insig my inspirasie was.

INHOUDSOPGAWE

HOOFSTUK 1: INLEIDING

1.1	MOTIVERING	1
1.2	NAVORSINGSPROBLEEM	5
1.3	DOELSTELLING	5
1.4	HIPOTESE	5
1.5	TEOLOGIESE METODOLOGIE	6
1.5.1	Prakties-teologiese metodiek	6
1.5.2	Operasionalisering	8
1.6	FORMELE UITGANGSPUNTE	11
1.6.1	Tipe studie	11
1.6.2	Basiese begrippe	12
1.6.3	Die Bybelteks	15
1.6.4	Struktuur van die argument	15

HOOFSTUK 2: DIE GEBRUIK EN BETEKENIS VAN LOFPRYsing IN DIE EREDIENS

2.1	AANBIDDING	18
2.1.1	Wat is aanbidding?	21
2.1.2	Aanbidding en die liturgie	25
2.1.3	Die historiese ontwikkeling van die liturgie	30
2.1.3.1	Die vroeë Christelike liturgie	30
2.1.3.2	Die Rykskerk	31
2.1.3.3	Die Middeleeue	32
2.1.3.4	Die Reformasie	36
2.1.3.5	Die sewentiende en agtiende eeue	39
2.1.3.6	Die negentiende en twintigste eeue	42
2.1.3.7	Eietydse liturgiese ontwikkelinge	46
2.1.3.8	Samevatting	50

2.1.4	Aanbiddingselemente binne die Gereformeerde liturgie	52
2.1.5	Kenmerke van aanbidding	57
2.1.5.1	Aanbidding is 'n ontmoeting met God	59
2.1.5.2	Aanbidding behels 'n twee-rigting kommunikasie	60
2.1.5.3	Die Woord van God is sentraal in aanbidding	62
2.1.5.4	Aanbidding is die somtotaal van die aktiwiteite van die gelowiges	63
2.1.5.5	Jesus Christus is die middelpunt van aanbidding	66
2.1.5.6	Aanbidding bevat 'n element van misterie	67
2.1.5.7	Aanbidding kan nie vir ons, maar moet deur ons gedoen word	69
2.1.5.8	Die totale mens moet by aanbidding betrokke wees	70
2.1.5.9	Aanbidding skep 'n nuwe realiteit	73
2.1.5.10	Aanbidding verander ons	74
2.1.6	Gevolgtrekking	74
2.2	LOFPRYsing AS KOMPONENT VAN AANBIDDING	76
2.2.1	Wat is lofprysing?	78
2.2.2	Die funksie van lofprysing	82
2.2.2.1	Lofprysing as doksologie – verheerliking van God	83
2.2.2.2	Lofprysing as belydenis	87
2.2.2.3	Lofprysing as getuienis (<i>marturia</i>)	90
2.2.2.4	Lofprysing as offer	93
2.2.2.5	Lofprysing as wêreldskepping	96
2.2.3	Eienskappe van lofprysing	98
2.2.3.1	God staan sentraal in die saak van lofprysing.	99
2.2.3.2	Lofprysing bestaan uit 'n oproep en 'n motivering om God te loof	99
2.2.3.3	Lofprysing openbaar dankbaarheid	101
2.2.3.4	Lofprysing is vreugdevol	101
2.2.3.5	Lofprysing is poëties en musikaal	102
2.2.3.6	Lofprysing is triomfantlik	103
2.2.4	Lofprysing in wisselwerking met danksegging, gebed en die klaaglied	103
2.2.4.1	Lofprysing en danksegging	104
2.2.4.2	Lofprysing en gebed	109

2.2.5	Struikelblokke met lofprysing	118
2.2.6	Gevolgtrekking	120

HOOFSTUK 3: SPIRITUALITEIT EN SPIRITUALITEITSGROEPE

3.1	SPIRITUALITEIT	125
3.1.1	Wat is spiritualiteit?	126
3.1.2	Materiële faktore wat spiritualiteit beïnvloed	130
3.1.3	Gevolgtrekking	133
3.2	SPIRITUALITEITSGROEPE	134
3.2.1	Holmes se spiritualiteitstipologie	135
3.2.2	Ware se spiritualiteitswiel-keurderstoets	142
3.2.3	Ludik <i>et.al.</i> se spiritualiteitstoets	146
3.2.4	Gevolgtrekking	149

HOOFSTUK 4: DIE INVLOED VAN SPIRITUALITEIT OP LOFPYRSING EN AANBIDDING

4.1	SPIRITUALITEITSTOETSING	151
4.1.1	Samevatting	158
4.2	LOFPYRSINGSONTLEDING VAN SPIRITUALITEITSGROEPE	159
4.2.1	Die rasioneel-mistieke – handspiritualiteit	159
4.2.1.1	Lofprysing tydens die erediens	160
4.2.1.2	Lofprysing in die daaglikse lewenswandel	162
4.2.1.3	Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding	162
4.2.1.4	Samevatting	164
4.2.2	Die emosioneel-konkrete- hartspiritualiteit	166
4.2.2.1	Lofprysing tydens die erediens	166
4.2.2.2	Lofprysing in die daaglikse lewenswandel	168
4.2.2.3	Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding	169
4.2.2.4	Samevatting	170
4.2.3	Die emosioneel-mistiese – mistieke spiritualiteit	172

4.2.3.1	Lofprysing tydens die erediens	173
4.2.3.2	Lofprysing in die daaglikse lewenswandel	175
4.2.3.3	Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding	175
4.2.3.4	Samevatting	177
4.2.4	Die rasioneel-konkrete – kopspiritualiteit	178
4.2.4.1	Lofprysing tydens die erediens	178
4.2.4.2	Lofprysing in die daaglikse lewenswandel	180
4.2.4.3	Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding	180
4.2.4.4	Samevatting	181
4.2.5	Algemene samevatting	183
4.3	EMPIRIESE TOETSING VAN RESULTATE	186
4.4	GEVOLGTREKKING	193

HOOFSTUK 5: SLOT

5.1	PROBLEME EN DOELSTELLINGS WAT DIE STUDIE AANSPREEK	199
5.2	DIE HIPOTEESES WAT DIE STUDIE STEL	201
5.2.1	Hipotese 1: Insake lofprysing in die liturgie	201
5.2.2	Hipotese 2: Die verband tussen spiritualiteitsoriëntering en aanbidding	202
5.2.3	Hipotese 3: 'n Spiritualiteitsanalise as hulpmiddel vir diversiteitshantering	203
5.3	AANBEVELINGS EN TOEPASSINGS	204
	BRONNELYS	210

HOOFSTUK 1: INLEIDING

SPIRITUALITEITSDIVERSITEIT AS UITDAGING AAN DIE EREDIENS: 'N VERKENNING VAN DIE FUNKSIE VAN LOFPRYsing IN DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK.

1.1 MOTIVERING

"Almost every congregation in North America experiences tension over worship. Many congregations have been participating in a renaissance of worship, reclaiming worship forms that have served the church for centuries. Yet in today's radically changed cultural environment, many people in our society do not understand liturgical worship; thus, the church must find language, music, themes, and images that speak to unchurched, spiritually seeking people (Long 2001:Voorwoord).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, soos kerke in Noord-Amerika en die res van die wêreld, is die afgelope paar jare in debatte en redenasies gewikkel oor die een aktiwiteit wat uniek aan die kerk is, naamlik haar aanbidding. Long (2001:1-3) praat van die sogenaamde "worship wars" en noem dat verskeie aspekte van die uiterlike styl van aanbidding, soos die musiek, taal, styl van prediking, leierskap, kleredrag, ensovoorts daardeur geraak word. Aanbidding, ook in die Nederduitse Gereformeerde Kerk op wie die navorsing afgestem is, is een van die belangrike redes waarom kerke vandag groei, en terselfdertyd is die gebrek daaraan een van die oorsake waarom gemeentes lidmate verloor en kwyn (Die Kerkbode 18 Augustus 2000:5, Smodgrass 1992:v). Wat die tendens problematies maak, is dat baie van die lidmate wat hulle gemeentes of selfs die kerk verlaat, nie noodwendig plesiersoekende kerkgangers is, soos Dawn (1999:231-233) vermoed nie, maar sommige toegewyde gelowiges is, wat 'n opregte soeke het om God se wil te gehoorsaam en Hom te dien (Die Kerkbode 4 Februarie 2000:7).

Aan die voorpunt van die debat oor aanbidding, is die kwessie van lofprijsing. In 'n samelewing waar gelowiges 'n toenemende soeke na die mistieke en emosionele aspekte van geloof het (Pieterse 2002:80), waar Christene met die Skepper wil leef en Hom wil beleef (Burger 2000:1-22) het lofprijsing weer vir 'n groot groep gelowiges 'n middel geword om hulle geloof en aanbidding tot uitdrukking te bring. Dit het vir baie lidmate 'n waardevolle element in hulle geestelike groei geword en is selfs 'n wyse waarop gemeentes se toegewydheid aan God getoon word. 'n Predikant skryf die volgende in die verband: "Lofprijsing met sang en musiek kan met reg die hartklop van 'n gemeente genoem word. Enersyds is dit 'n aanduiding van die geestelike toestand van die gemeente en andersyds is dit 'n voorwaarde vir geestelike groei" (Die Kerkbode Mei 2001:5).

In plaas daarvan dat die nuwe beklemtoning en behoefte aan lofprijsing die kerk in haar lofprijsing van God verenig het, het dit egter 'n bron van frustrasie en konflik geword. Drie redes kan onder andere daarvoor genoem word:

- In die eerste plek het die styl waarin sommige vorme van lofprijsing plaasvind (wat meestal deur middel van sang en musiek is), eerder as die handeling self die strydpunt tussen kerklidmate geword. Terwyl sommige lidmate die tradisionele styl van lofprijsing en ook aanbidding verkies (Die Kerkbodes van 2 Februarie 2001: 11; 2 Maart 2001:9; 6 April 2001:11), spreek die voorbeelde, ervaringswêreld en melodieë van die tradisionele kerkliedere weer ander mense glad nie meer aan nie (Beeld, 6 Oktober 2001:10; Die Kerkbodes van 3 Augustus 2001:16; 5 Julie 2002:8). Ten spyte van die argumente wat ten gunste van die een of ander styl geopper word, bly dit in die meeste gevalle 'n kwessie van persoonlike voorkeur.
- Nog 'n rede waarom lofprijsing onenigheid veroorsaak, is omdat daar 'n gebrek aan kennis oor die onderwerp is. Dit is onder andere gesien in 'n opname wat met Natalse predikante en 'n plaaslike kerkraad gedoen is (sien

2.1.5). en by 'n lofprysingseminaar wat die navorser in 2001 in Port Shepstone bygewoon het en deur 'n Nederduitse Gereformeerde leraar gelei is. 'n Wesenlike oorsaak van die halwe waarhede wat aangehang en beoefen word (sien 2.1.5), is die relatief min bronne wat in die gereformeerde konteks oor lofprysing geskryf is. Die beskikbare boeke oor lofprysing is hoofsaaklik vanuit die Charismatiese tradisie afkomstig.

- Die Nederduitse Gereformeerde kerk werk soos kerke wêreldwyd nie langer met homogene gemeentes nie en funksioneer binne die konteks van 'n postmoderne era (Armour & Browning 1996:6; Beeld, 6 Oktober 2001:10) alhoewel fasette van die moderniteit steeds 'n invloed op mense het. Kenmerke van die postmodernisme is onder andere:

- 'n verwerping van gesag en outoriteit en 'n beklemtoning van die eie subjektiewe ervaring en siening. Pieterse (2002:80) glo dat daar 'n groot behoefte is aan ervaring en beleving en minder aan onderrig en lering;
- die verval van tradisionele waardes. Sass (1992:31-32) skryf van "its negativism and antitradisionalism as that is manifested in its defiance of authority and convention". Volgens Pieterse (2002:84) is daar 'n sterk verskuiwing in tradisionele waardes onder die Suid-Afrikaanse bevolking.
- 'n plurale identiteit wat gevorm word deur die internasionale kommunikasienetwerke en die globale ekonomie. Verskillende kulture en tradisies word dus deur mense omarm en dit het ook 'n invloed op hulle godsdiensbeoefening (Senn 1997:596);
- absolute waarhede wat nie langer aanvaar word nie met die gevolg dat mense meer skepties en suspisius is (Pieterse 2002:83);
- 'n nuwe soeke na spiritualiteit (Pieterse 2002:84).

Gemeentes binne die Nederduitse Gereformeerde Kerk bestaan dus vandag uit mense met uiteenlopende lewensuitkyke asook diverse geestelike agtergronde en spiritualiteite. Hierdie verskillende spiritualiteitsoriënterings kom tot uiting in lidmate se belewenis van aanbidding en lofprysing. Dit het dus nodig geword om lidmate met meer as een bedieningstyl aan te spreek.

Regele (1995:78-80) skryf dat die persoon wat hom vandag aan 'n tradisionele geloofsisteem onderwerp, dit uit eie keuse doen en nie langer omdat die samelewing dit aan hom/haar voorskryf nie.

Om die debat ten opsigte van lofprijsing in aanbidding binne die Nederduitse Gereformeerde Kerk aan te spreek, sal dit nodig wees om aan veral twee aspekte aandag te gee.

- Daar sal verby persoonlike voorkeure en musiekstyle gekyk moet word en 'n studie oor die aard, betekenis en funksie van lofprijsing gemaak moet word. Hierdie studie is nodig sodat die rol van lofprijsing binne aanbidding vasgestel en die liturgie daarvolgens ingerig kan word.
- Die diversiteit wat daar in gemeentes heers, sal hanteer moet word. As die kerk vandag relevant wil wees, sal sy die moderne mens se behoeftes moet verstaan en aanspreek, maar sonder om daardeur teologies gemanipuleer te word (Regele 1995:216-217). Dit sal dus beteken dat die liturgie dalk aangepas sal moet word om huidige behoeftes, omstandighede en spiritualiteitsgroepe aan te spreek. Wanneer vernuwing in die erediens egter ten opsigte van die kerk se aanbidding van God bepleit word, is dit nie in die eerste plek vanweë samelewingsveranderinge of moderne behoeftes nie, maar sodat die kerk na haar primêre roeping en funksie kan terugkeer. Keck (1993:45) skryf: "If the so-called mainline churches are to be renewed, their worship of God must recover its focus on the praise of God. Making central the praise of God requires that the truth of God and of ourselves be understood well, affirmed boldly, and taught affirmatively. Otherwise, praise becomes a perfunctory exercise in flattery whose consequences for the churches are serious. They will dissipate their identities and have less and less to transmit to the next generation".

1.2 NAVORSINGSPROBLEEM

'n Uitdaging wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk 'n geruime tyd reeds in die gesig staar, is die verskille in standpunte wat daar oor aanbidding en lofprijsing binne die gereformeerde konteks bestaan. Die verwarring onder beide lidmate en predikante word verhoog weens 'n algemene onkunde oor die betekenis van aanbidding en lofprijsing en gekompliseer deur die groeiende diversiteit wat onder gemeentelidmate bestaan en ook in hulle aanbidding tot uiting kom. Die navorsingsprobleme wat uitgelig kan word, is dus die volgende:

- a) Die algemene onkunde oor die betekenis van en die wyse waarop lofprijsing prakties in die erediens geïmplementeer kan word, veroorsaak verwarring onder kerklidmate;
- b) Die diverse spiritualiteitsbehoefte wat in gemeentes bestaan ten opsigte van aanbidding en lofprijsing word nie aangespreek nie.

1.3 DOELSTELLING

- a) Om 'n teoretiese studie van lofprijsing binne die groter raamwerk van aanbidding te onderneem, sodat die betekenis en praktiese implementering daarvan vir die erediens bepaal kan word;
- b) om deur middel van empiriese navorsing die verband tussen mense se spiritualiteitsoriëntering en hulle aanbiddingsbeleving te ondersoek;
- c) om 'n meetingsinstrument daar te stel wat gemeentes se spiritualiteitsoriëntering sou kon toets om sodoende die diversiteit in gemeentes beter aan te spreek.

1.4 HIPOTESE

Die volgende hipoteses sal in die verhandeling getoets word:

- a) 'n Meer doelmatige gebruik van lofprysing in die liturgie sal die aanbiddingskarakter van die verrigtinge verhoog en gemeentedeelname in die erediens aanmoedig.
- b) Daar is 'n verband tussen spiritualiteitsoriëntering en die beleving van lofprysing en aanbidding.
- c) 'n Spiritualiteitsanalise kan as 'n waardevolle hulpmiddel dien om diversiteit binne 'n gemeente ten opsigte van lofprysing en aanbidding aan te spreek.

1.5 TEOLOGIESE METODOLOGIE

1.5.1 Prakties-teologiese metodiek

“Practical theology is the mutually critical correlation of the interpreted theory and praxis of the Christian faith with the interpreted theory and praxis of the contemporary situation” (Browning 1996:47)

Praktiese teologie het aan die een kant met die handhawing van lewensvatbare praktyke binne die kerk en haar bedieninge te make en aan die ander kant met 'n voortdurende kritiese en konstruktiewe poging om tot 'n groter getrouheid aan God en 'n groter effektiwiteit van die kerk in die samelewing te transformeer. Om hierdie doel te bereik, moet praktiese teologie konkrete en spesifieke uitdagings aanspreek (Fowler 1995:3). Soos vroeër reeds genoem, is een van die spesifieke uitdagings wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk die afgelope paar jaar in die gesig staar die debat en verskille in standpunte oor aanbidding en lofprysing binne die gereformeerde konteks, asook die groeiende spiritualiteitsdiversiteit wat binne gemeentes bestaan en in aanbidding tot uiting kom. Die ondersoek het van die staanspoor twee doelstellings voor oë gehad. Eerstens om 'n teologiese eksegese van lofprysing te onderneem om sodoende die aard, funksie en betekenis daarvan in die kerk se gesamentlike aanbidding te bepaal en tweedens om te sien of spiritualiteitsanalises 'n konkrete wyse sou wees

waarop die diversiteit, ten opsigte van aanbidding en lofprysing binne gemeentes aangespreek sou kon word. 'n Praxis-teorie-praxis benadering is gevolg (Dingemans 1996:87) waar 'n probleem in die praktyk geïdentifiseer is en die navorsing onderneem is met die uitsluitlike doel om met sekere voorstelle en aanbevelings na die praktyk terug te keer (Fowler 1995:7-9).

Prakties teologiese navorsing kan op verskillende wyses benader word, onder andere as 'n suiwer empiries-analitiese ondersoek waar die feite en kennis van godsdienstige praktyke hoofsaaklik deur middel van vraelyste en kwantitatiewe metodes ingesamel word; of as 'n suiwer hermeneutiese ondersoek waar daar nie 'n skerp beeld van die godsdienstige realiteit verskaf word nie, maar die agtergrond van bepaalde aspekte insig in optredes en opvattinge gegee word (Dingemans 1996:88-89). Hierdie ondersoek het die kwalitatiewe en kwantitatiewe metodes geïntegreer. Die kwalitatiewe navorsing wat De Vos (2000:240) beskryf as "a multiperspective approach [using different qualitative techniques and data collection methods] to social interaction, aimed at describing, making sense of, interpreting or reconstructing this interaction in terms of the meanings that the subjects attach to it" is hoofsaaklik gebruik om teologiese agtergrond en insigte ten opsigte van die onderwerp te verkry. Die empiries-analitiese gedeelte van die navorsing is toegepas met die gebruik van vraelyste en fokusgroeponderhoude om sodoende spiritualiteitsgroepe te identifiseer en hulle lofprysingsvoorkeure te bepaal.

Die verloop van die proses was soos volg:

- Na die aanvanklike identifisering van die probleem in die praktyk, is 'n eksegeese van die begrippe lofprysing, aanbidding, liturgie, asook spiritualiteit en spiritualiteitsgroepe gedoen om die teologiese begroning daarvan vas te stel.
- Die volgende stap was om 'n verduideliking van die situasie te soek deur bogenoemde hipoteses op te stel wat later bewys sou moes word.

- Tydens die normatiewe fase is die praxis bestudeer en is deur middel van vraelyste en fokusgroeponderhoude mense se spiritualiteite geïdentifiseer en hulle menings ten opsigte van lofpysing en aanbidding aangeteken. Die doel daarvan was om te sien of elke spiritualiteitsgroep 'n verskillende benadering ten opsigte van aanbidding en lofpysing het.
- Die laaste stap in die navorsing was om die hipotese te bewys en op grond daarvan voorstelle en aanbevelings te maak wat die bestaande praktyk sou kon verbeter (Dingemans 1996:92).

1.5.2 Operasionalisering

Vir die studie is daar van empiriese navorsing gebruik gemaak, sowel as van 'n literatuurstudie. 'n Literatuurstudie is eerstens oor aanbidding, die liturgie en lofpysing gedoen met die doel om die teologie, sowel as die konteks waarbinne lofpysing funksioneer, te bepaal. Dit is bewerkstellig deur 'n ontleding te doen van bestaande literêre bronne wat oor die onderwerp geskryf is. Ook die teoretiese agtergrond van spiritualiteit is ondersoek en verduidelik.

Met die empiriese navorsing, was die eerste stap om deur middel van 'n spiritualiteitsvraelys 'n gemeente-analise te doen wat spiritualiteitsgroepe binne 'n gemeente kon identifiseer. Die verskillende spiritualiteite is daarna bymekaar gegroepeer, waarna nog twee evalueringe met hulle gedoen is ten einde bevestiging van die persone se spiritualiteitsoriëntering te kry. Elke groep se behoeftes en menings ten opsigte van lofpysing en aanbidding is vervolgens ingewin. Die navorser was direk in die navorsingsproses en die insameling van inligting betrokke. Die mense wat deelgeneem het, was ook bewus dat hulle deel was van 'n navorsingsprojek en wat die doelstelling daarvan was.

Die finale stap in die empiriese gedeelte van die navorsing was om elke spiritualiteitsgroep se aanbiddingsvoorkeure, soos deur die fokusgroeponderhoude vasgestel, op te som en in 'n lofprysings-evalueringsvorm te verwerk. Hierdie evaluasievorm, waarop mense 'n keuse moes maak tussen een van vier style van lofprying is, tesame met 'n spiritualiteitsevalueringsvorm, aan gemeentes gegee om in te vul. Die korrelasie tussen 'n persoon se spiritualiteit en die styl van lofprying wat hy/sy kies, is toe vergelyk om te sien of dit met die oorspronklike resultate van die fokusgroeponderhoude ooreenstem.

Die empiriese navorsing het soos volg gefunksioneer (spesifieke detail is in hoofstuk 4 aangeteken):

- a) Die eerste stap was om deur middel van 'n gemeente-analise die verskillende spiritualiteitstipes met behulp van 'n vraelys van Ludik *et al* te identifiseer.
- b) Nadat die verskillende spiritualiteitstipes bymekaar gegroepeer is, was die volgende stap om met 18 tot 24 mense per spiritualiteitsgroep 'n tweede toets af te lê. Dit is gedoen met behulp van Ware (1995) se Spiritualiteitswiel-keurdersvraelys. Die doel van hierdie toets was om die korrelasie tussen die twee vraelyste vas te stel.
- c) Vanuit die groep mense wat ook die tweede toets afgelê het, is vervolgens twaalf fokusgroepe saamgestel. 'n 'Groep' kan hier gedefinieër word as 'n aantal individue wat dieselfde spiritualiteit deel (Elke spiritualiteit is deur drie groepe, elk bestaande uit vyf tot agt persone verteenwoordig). "Fokus" veronderstel dat die bespreking wat in die groep plaasgevind het, beperk is tot die spesifieke tema wat ondersoek is. In die konteks van die navorsing kan 'n 'fokusgroeponderhoud' derhalwe beskryf word as 'n doelgerigte bespreking, wat plaasgevind het tussen 'n aantal individue met 'n ooreenstemmende agtergrond (De Vos 2000:314) (spiritualiteit) oor die verband tussen spiritualiteit en die beleving van lofprying en aanbidding.

- d) Die onderhoude was oop gesprekke waarin elke deelnemer kommentaar kon lewer, vrae aan mekaar kon vra of kon reageer op opmerkings van ander. Ook die navorser het die geleentheid gehad om interaksie met die deelnemers te hê. Die besprekingsvrae vir die onderhoude is met sorg saamgestel sodat die maksimum inligting ontlok kon word. Daar kon ook deur middel van direkte waarneming gebruik gemaak word om die emosies en liggaamstaal van die deelnemers te bestudeer. Bandopnames is van die gesprekke geneem (De Vos 2000:318-321).
- e) Die besprekingsvrae tydens die fokusgroeponderhoude was die volgende:
- Watter tipe gemeente het jy met die Ludik *et al*-vraelys gekies en hoekom?
 - Beskryf 'n erediens waar die lofprijsing en aanbidding vir jou baie beteken het.
 - Wanneer is die toepassing van lofprijsing vir jou sinvol/nie sinvol nie?
 - Hoe voel jy oor ander vorme van lofprijsing soos uitroepe, wisselspraak, getuienis, ensovoorts, wat nie musikaal van aard is nie?
 - Hoe belangrik is musiekinstrumente vir jou met die begeleiding van lofliedere?
 - Hoe pas jy lofprijsing en aanbidding in jou daaglikse lewe toe?
 - Het jy enige voorstelle om die lofprijsing en aanbidding in die erediens meer betekenisvol te maak?
- f) Tydens die fokusgroepe is 'n derde spiritualiteitstoets afgelê wat Ware se vraelys gekontekstualiseer en duideliker omskryf het. Tydens die onderhoude het die navorser ook 'n persoonlike evaluering van die individue se spiritualiteit gedoen.
- g) Die drie spiritualiteitstoetse is met mekaar vergelyk om moontlike korrelasies vas te stel. Daarna is al drie spiritualiteitstoetse teen die persoonlike evaluasie gemeet.
- h) Die aanbiddingsvoorkeure van elke spiritualiteitsgroep is vervolgens opgesom en in 'n lofprijsings-evalueringsvorm omskep. Op die evalueringsvorm moes mense aandui met watter een van die vier lofprijsingstyle wat daar beskryf word hulle die gemaklikste voel. Elke styl het 'n ander spiritualiteitsoriëntering verteenwoordig.

- i) Die lofprysings-evaluasievorms, tesame met spiritualiteitsevalueringevorms (Vraelys 3), is daarna aan twee Nederduitse Gereformeerde gemeentes in Pietermaritzburg gegee om tydens 'n oggend erediens in te vul. Om te toets of daar enige verskille in 'n meer charismatiese kerk sou voorkom, is die AGS-gemeente in Pietermaritzburg genader om, tydens 'n erediens, die evaluering te doen. 'n Aantal vraelyste is ook deur teologie studente van die Universiteit van Stellenbosch voltooi.
- j) Die korrelasie tussen die spiritualiteits- en die lofprysingsevaluering, soos deur die gemeentes ingevul, is daarna met die oorspronklike gevolgtrekkings wat met die fokusgroeponderhoude gemaak is, vergelyk.

1.6. FORMELE UITGANGSPUNTE

1.6.1 Tipe studie

Die verhandeling is 'n kombinasie van 'n verkennende studie (waar 'n oorsig van 'n spesifieke navorsingsveld gegee word); 'n beskrywende studie ('n sambreel-term vir 'n wye verskeidenheid van navorsing wat poog om 'n akkurate beskrywing van 'n spesifieke gebeurtenis te gee) en 'n verklarende studie (wat ten doel het om die oorsaaklikheid tussen veranderlikes of gebeurtenisse aan te toon) (Mouton & Marais 1985:43-45). In hoofstuk twee word van verkennende sowel as van beskrywende navorsing gebruik gemaak. Daar word 'n oorsig van 'n spesifieke navorsingsveld, naamlik aanbidding en lofprysing gegee, terwyl daar ook gepoog word om die volle betekenis van hierdie terme te beskryf.

Hoofstuk drie is 'n verkennende studie waar onder andere die navorsing van Holmes (1980) oor spiritualiteitskole en Ware (1994) se spiritualiteitswielkeurderstoets bespreek word. In hoofstuk vier word meer van verklarende navorsing gebruik gemaak. Drie verskillende spiritualiteitstoetse, 'n persoonlike analise en die fokusgroeponderhoude word gebruik om die

verband tussen spiritualiteitsgroepe en die beleving van lofprysing en aanbidding aan te toon. Hierdie resultate is weer getoets deur middel van 'n vraelys wat aan gemeentes gestuur is om spiritualiteitsgroepe se lofprysingsvoorkeure aan te dui.

Die laaste hoofstuk gee gevolgtrekkings oor die geldigheid van die hipoteses. Op grond van die insig wat die navorsing gebring het, sal voorstelle gemaak word vir die praktiese implementering van lofprysing in gemeentes.

1.6.2 Basiese begrippe

Spiritualiteit

Spiritualiteit is 'n lewensoriëntasie wat eerstens in aanbidding – ons kommunikasie met God – tot uiting kom en tweedens in die ordening van die elemente van ons lewens om met die realiteit wat aan ons voorgestel word in aanbidding ooreen te stem (Ludik 1998:42).

Spiritualiteitswiel-keurderstoets

Holmes het in 1980 'n spiritualiteitstipologie saamgestel waarvolgens hy vier spiritualiteite, die spekulatiewe/katafatiese (rasioneel/konkrete), die affektiewe/katafatiese (emosioneel-konkrete), affektiewe/apofatiese (emosioneel-mistieke) en spekulatiewe/apofatiese (rasioneel-mistieke) spiritualiteite identifiseer. Op grond van Holmes se tipologie het Ware (1995) 'n spiritualiteits-wielkeurderstoets ontwikkel waarvolgens individue en gemeentes hulle spiritualiteitstipe kan bepaal.

Spiritualiteitsanalise

'n Spiritualiteitsanalise is in hierdie konteks 'n vraelys/spiritualiteitstoets waarmee lidmate en/of gemeentes se spiritualiteit geanaliseer word. Die

spiritualiteitstoetse wat in hierdie studie gebruik is, naamlik dié van Ludik *et.al* (2000), Ware (1995) en 'n gewysigde Ware-spiritualiteitstoets (2001), is op die spiritualiteitsanalise van Holmes (1980) gebaseer.

Lofprysing

Alhoewel lofprysing nooit van die gelowige se gedrag en lewenswyse losgemaak kan word nie, is die handeling self 'n oorwegend mondelinge aktiwiteit wat deur middel van die gesproke woord of sang 'n buitengewone kwaliteit of daad erken en bely. Dit is meer as 'n houding van waardering of 'n emosie van genot, alhoewel dit gewoonlik albei elemente insluit. Lofprysing is die uitdrukking van daardie houding en emosie. Lofprysing is 'n reaksie op dit wat ons sien of ondervind. Dit druk nie 'n wens of behoefte uit nie, maar reageer op iets wat aan ons gegee is.

Aanbidding

Aanbidding behels meer as 'n uitgevoerde kultus wat op vasgestelde tye en plekke tot uitvoering gebring word. Dit verwys na die mens se antwoord wanneer hy/sy van die Here se genade en heerlijkheid bewus word en op God se inisiatief reageer. In die gelowige se lewe moet hierdie bewussyn op 'n daaglikse basis in sy/haar lewenswyse, woorde en dade manifesteer. Dit is egter ook belangrik dat die kerk, op 'n gesamentlike wyse, sy/haar gemeenskaplike geloof, lof en toewyding aan God sal bely. Dit geskied binne die erediens wanneer gelowiges deur middel van lofprysing, danksegging, belydenis, die gee van offers, toewyding en versoeke hulle aanbidding tot uitdrukking bring.

Danksegging

Die Psalms en die Ou Testament maak dit duidelik dat beide die danklied en lofgesang lofprysing aan God is. Lofprysing is 'n sterk en wye konsep wat danksegging insluit. Die klemverskil lê daarin dat die danklied God vir 'n

unieke daad loof en dus meer verklarende of belydende lofprijsing is. Danksegging is die erkenning van God se daede in die fisiese werklikheid en moet geskied met alles wat die mens kan sien, proe, aanraak en hoor. Danksegging of verklarende lofprijsing is 'n voordrag van hoe God die wêreld op 'n spesifieke tyd en plek verander het en word onmiddellik aan 'n herinnering en ondervinding verbind.

Erediens

Die openbare en gesamentlike aanbidding van God deur gelowiges vind tydens die erediens plaas. Hierdie ontmoeting tussen God en sy kerk word deur 'n dialoogkarakter gekenmerk, met God wat die inisiatief neem deur die mens aan te spreek en die gemeente wat met lof en aanbidding antwoord (Botes *et.al.* 1988:3; Van der Walt 1982:7). Eredienste van die Nederduits-Gereformeerde Kerk beklemtoon die sentraliteit van die Woord in die verrigtinge; die gebruik van die sakramente en die genadeverkondiging dat God vir die mensdom verlossing deur Christus Jesus bewerkstellig het.

Liturgie

By elke erediens word daar van 'n liturgie gebruik gemaak om gesamentlike aanbidding te bewerkstellig. Die liturgie gee struktuur aan die verrigtinge en uiting aan die gesamentlike oortuigings van die kerk. Deur middel van 'n liturgie kan die gemeente as 'n eenheid God adresseer en aanbid. In hierdie studie dui die begrip liturgie op die gestruktureerde vorm waarin die omvattende eredienshandeling gegiet word – met ander woorde die diensorde. Die liturgie dien as 'n gids eerder as 'n geslote orde, waar geen ruimte vir spontaniteit gelaat word nie.

1.6.3 Die Bybelteks

Skrifverwysings kom uit die Afrikaanse Bybelvertaling van 1983.

1.6.4 Struktuur van die argument

Die studie bestaan uit vier afdelings wat in aparte hoofstukke uiteengesit word. Die eerste deel van die argument word in hoofstuk twee gevind. Die onderwerp wat hier behandel word, is lofprijsing as komponent van aanbidding. Die kern van die hoofstuk kan saamgevat word in die vrae:

- Wat is aanbidding?
- Watter rol speel die liturgie in aanbidding en
- watter funksie moet lofprijsing in die liturgie vervul?

Verskeie bronne is ontleed om 'n geheelbeeld van die onderwerp te gee. Die hoofstuk poog in die algemeen nie om bibliologies georiënteerde navorsing weer te gee nie, maar om bestaande bronne oor die onderwerp te gebruik om meer lig op die konsepte van aanbidding en lofprijsing te werp. Hierdie teoretiese oorsig is belangrik, omdat persoonlike menings en behoeftes hierteen geëvalueer moet word.

Hoofstuk drie gee 'n oorsig van spiritualiteit en spiritualiteitsgroepe. Holmes (1980) se spiritualiteitstipologie word ontleed, asook twee spiritualiteitstoetse wat op grond van sy navorsing saamgestel is. Aangesien die navorser wil aantoon dat 'n persoon se spiritualiteit 'n invloed het op sy belewing van aanbidding en lofprijsing, was dit nodig om eers te bepaal wat spiritualiteit is.

Die derde deel van die argument word in hoofstuk vier gevind. Deur middel van empiriese navorsing word Holmes (1980) se vier spiritualiteitsgroepe binne 'n gemeente geïdentifiseer. Met behulp van fokusgroepebesprekings en persoonlike waarneming word die verskillende groepe se opinies oor lofprijsing en aanbidding ontleed en sekere algemene patrone en kenmerke

daaromtrent vasgestel. Hierdie algemene waarnemings wat by elke spiritualiteitsgroep omtrent lofprysing en aanbidding gemaak is, word dan met verdere empiriese navorsing in 'n paar gemeentes gebruik om te toets of die aanvanklike waarnemings bevestig kan word. Die belangrikste vrae in hierdie hoofstuk was:

- Watter spiritualiteitevaluering gee die akkuraatste weergawe van mense se spiritualiteitsoriëntering?
- Is daar 'n verband tussen 'n persoon se spiritualiteit en sy aanbiddingsbehoefte?
- Hoe verskil die onderskeie spiritualiteitsgroepe se beleving van lofprysing en aanbidding?

Die finale gedeelte van die argument vind in hoofstuk vyf plaas waar die hipoteses getoets word. 'n Gevolgtrekking van die bevindinge word gelewer, tesame met praktiese voorstelle vir die toepassing daarvan in die praktyk.

HOOFSTUK 2: DIE GEBRUIK EN BETEKENIS VAN LOFPRYsing IN DIE EREDIENS

Voordat die gebruik en betekenis van lofprijsing binne die erediens bepaal kan word, is dit nodig om 'n beskrywing van die konteks te gee waarin lofprijsing geskied. Hoofstuk 2 sal gevolglik aan twee aspekte aandag gee:

Aanbidding – Die eerste gedeelte van die hoofstuk bestaan uit 'n algemene omskrywing van die begrip aanbidding en die eienskappe wat kenmerkend is daarvan. Die gebruik van die liturgie in gemeentelike aanbidding word ondersoek deur onder andere te kyk na die historiese ontwikkeling, asook die aard en verloop van die liturgie tydens die erediens.

Lofprijsing - Die tweede gedeelte beskryf die aard, funksies en eienskappe van lofprijsing, asook die verwantskap met konsepte soos danksegging en gebed. Die struikelblokke wat lofprijsing kniehalter en wat verhoed dat gelowiges in hulle alledaagse lewe die beginsels van lof en aanbidding uitleef, sal ook bespreek word.

'n Onderskeid moet op hierdie stadium reeds getref word tussen die begrippe, aanbidding, liturgie en erediens, aangesien die woorde soms oorvleuelend in die teks gebruik word, maar tog elkeen 'n eie betekenis het. In die bestek van hierdie navorsing word die volgende onder die onderskeie begrippe verstaan:

Aanbidding: Aanbidding verwys na die mens se respons wanneer hy/sy van die Here se genade en heerlijkheid bewus word en op God se inisiatief reageer. In die gelowige se lewe moet hierdie bewussyn op 'n daaglike basis in sy/haar lewenswyse, woorde en optredes manifesteer. Dit is egter ook belangrik dat die kerk, op 'n gesamentlike wyse, sy/haar gemeenskaplike geloof, lof en toewyding aan God sal bely. Dit geskied binne die erediens wanneer

gelowiges deur middel van lofprijsing, danksegging, belydenis, die gee van offers, toewyding en versoeke hulle aanbidding tot uitdrukking bring.

Erediens: Die openbare en gesamentlike aanbidding van gelowiges vind tydens die erediens plaas. Hierdie ontmoeting tussen God en sy kerk word deur 'n dialoogkarakter gekenmerk, met God wat die inisiatief neem deur die mens aan te spreek en die gemeente wat met lof en aanbidding antwoord. Eredienste van die Nederduits-Gereformeerde Kerk beklemtoon die sentraliteit van die Woord in die verrigtinge; die gebruik van die Sakramente en die genadeverkondiging dat God vir die mensdom verlossing deur Jesus Christus moontlik gemaak het.

Liturgie: By elke erediens word daar van 'n liturgie gebruik gemaak om gesamentlike aanbidding te bewerkstellig. Die liturgie gee struktuur aan die verrigtinge en uiting aan die gesamentlike oortuigings van die kerk. Deur middel van 'n liturgie kan die gemeente as 'n eenheid God adresseer en aanbid. Die liturgie dien as 'n gids eerder as 'n geslote orde, waar geen ruimte vir spontaniteit gelaat word nie.

2.1 AANBIDDING

'n Betroubare en effektiewe ekklesiologie begin met die roeping en eindbestemming van die kerk. "In liturgy the church is caught in the act of being most overtly itself as it stands faithfully in the presence of the One who is both the object and the source of faith" (Keck 1992:1167). Volgens die Westminster Kategismus is die belangrikste taak van die mens om God te verheerlik en te geniet tot in ewigheid.

Alhoewel die openbare en gesamentlike aanbidding van gelowiges veronderstel is om 'n gemeente in hulle gemeenskaplike geloof, lof en toewyding aan God te verenig, is dit juis dié aspek wat vandag onenigheid en

skeuring in kerke veroorsaak. "Worship can unite and energize the church or divide it into non-communicating factions. One can justly say that the church in our generation is trying to learn once again how to worship. People are leaving some churches in droves because of worship that they find irrelevant" (Smodgrass 1992:v).

Verskillende motiverings kan aangevoer word waarom die wyse van aanbidding 'n probleem vir baie gelowiges geword het. Dawn (1999:229-233) gee onder andere die volgende redes:

- "A large proportion of people leave more traditionally oriented churches because they are searching for intimacy and think it can't be found in 'liturgy'. Our culture is one of immediacy – and especially immediacy of intimacy, even though the result is a false one...It is crucial that the intimacy with God we offer in worship be based on God's character as a God of relationship and not on musical manipulation.
- People often leave churches that nurture deeper faith and Christian character because they long for the emotional high of 'praise' worship.
- Many people leave their congregations for the search 'for greater freedom of self-expression – the freedom to move or clap, to be enthusiastic or more exuberant. It is certainly true that many traditionalistic worship services seem to put people in a straitjacket. However, as many churches turn their worship services completely into self-expression, three negative results must be noted. The first is that worship becomes private devotional praise instead of corporate worship. The second is that, the freedom becomes libertinism if there is no disciplining boundary. And the third is that self-expression itself can become what is worshiped, and the idolatrous focus can become not God, but how much fun it is to be jiving.
- Closely related to all of the points above is our culture's idolatry of the new. Many people leave churches that could be nurturing of faith and character for those which offer what is new, or the people simple change churches to give themselves something new".

Dawn is waarskynlik korrek in die redes wat sy aanvoer waarom mense kerke verlaat. Mense is vandag op soek na groter intimiteit. Die Westerse leefwyse, wat gekenmerk word deur verstedeliking, individualisme en konstante gejaagdheid, sal, veral by Christene, 'n behoefte laat ontstaan na koinonia en intimiteit in die kerk (sien König 1998:50). Dit is belangrik dat die liturgie dit moontlik vir 'n gemeente sal maak om die gemeenskap van gelowiges tydens aanbidding te ervaar. Die behoefte na intimiteit is egter nie beperk tot 'n horisontale vlak nie. Daar is 'n dringende begeerte by al hoe meer gelowiges om tydens aanbidding 'n ervaring met God te hê en Hom te beleef (Ludik 1998:24). Alhoewel die grondmotief van die Gereformeerde erediens juis 'n ontmoeting tussen God en mens is (Barnard 1981:421), val die klem in die liturgie van die Nederduitse Gereformeerde kerke dikwels grotendeels op die leringsaspek, eerder as op die ontmoetings- en aanbiddingsgeleentheid van die erediens.

Dawn is skepties oor die toenemende behoefte aan emosionele beleving van aanbidding. Sy is met reg versigtig oor sekere vorme van emosionaliteit wat die resultate, soos deur haar genoem, in die erediens tot gevolg kan hê. Dit is egter belangrik dat die liturgie, spesifiek dan in die Nederduitse Gereformeerde Kerk, ruimte sal skep vir mense wat 'n oorwegend affektiewe spiritualiteitsoriëntering het en ook hulle aanbidding so benader. Die hele kwessie van verskillende spiritualiteite sal binne gemeentes aangespreek moet word.

Wanneer gelowiges 'n behoefte het om God deur 'n uitgebreide vorm van lof te aanbid, kan die aanname nie gemaak word dat hulle dit noodwendig doen ten gunste van 'n emosionele belewenis en ten koste van groei in geloof en karakter nie. Alhoewel daar in sekere tradisies en gemeentes wel 'n oorbeklemtoning van die emosionele aspek is, kan 'n toename van lof in die liturgie juis help om geloof te versterk, 'n nuwe wêreldbeskouing te skep en 'n

gees van aanbidding daar te stel (Sien 2.2). Dit is nodig dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk opnuut die funksie en betekenis van lofprijsing sal ondersoek.

Met betrekking tot Dawn se opmerking dat baie gelowiges kerke verlaat bloot om iets nuuts te beleef, kan genoem word dat die post-moderne neiging beslis neig om van die tradisionele handelwyse af te wyk en variasie, veral binne die liturgie, voor te staan (vergelyk Dawn 1995:29-32; Senn 1997:694-696). Of mense, in die algemeen, egter gemeentes sal verlaat, met die uitsluitlike rede om iets nuuts te gaan beleef, is debateerbaar.

'n Empiriese navorsingsprojek van Nel (1985:22), byna twee dekades gelede toon die volgende vyf basiese behoeftes onder jong lidmate van die Nederduitse Gereformeerde Kerk:

- Groter liturgiese variasie wat onder andere groter bewegingsvryheid en meer ruimte vir gesonde kreatiwiteit impliseer;
- groter en meer dinamiese gemeentelike betrokkenheid: 'n eg dialogiese erediens;
- 'n erediens wat minder rasioneel-didakties is;
- meer klem op die erediens as fees;
- meer ruimte vir dinamies liturgiese sang wat juis as stimulant kan dien vir die ontwikkeling van 'n dialogiese, feestelike eredienslewe.

Dit uitdaging vir die kerk lê daarin om die ware betekenis van aanbidding in al sy vorme te herontdek, sodat die liturgie in die geheel tot die verheerliking en aanbidding van God sal lei.

2.1.1 Wat is aanbidding?

Die antropologie leer ons dat alle mense aanbid. Die mens se natuur is van so 'n aard dat hy/sy iets wil vereer – of dit nou 'n held, besittings of 'n

handgemaakte beeld is. God het hierdie behoefte aan aanbidding in die mens geplaas, sodat hy/sy die vermoë sou hê om sy/haar Skepper te ken en te vereer. "We worship because God created us to worship him. Worship is at the center of our existence; at the heart of our reason for being. God created us to be his image – an image that would reflect his glory. In fact the whole creation was brought into existence to reflect the divine glory" (Old 1984:1).

Die sondeval het egter hierdie skeppingsdoel van die mens – om God te verheerlik en te geniet - op die agtergrond geskuif. Romeine 1:25 sê dat die mens die waarheid van God verruil het vir die leuen en die skepsel begin dien en vereer het in plaas van die Skepper aan wie die lof vir ewig toekom (Hustad 1980:63; McMinn 1986:1-2). Paulus het die weiering van die mens om God te eer as die wortel van die mensdom se probleme beskou. Om tot geloof in Christus te kom, impliseer 'n terugkeer na die aanbidding van die ware God en 'n wegdraai van enige ander gode (Kendrick 1984:24; McMinn 1986:2-3). Barnard (1994:5-6) skryf dat die sondige en verlore mens, deur die volmaakte verlossingswerk van God, tot kind van God herstel is en in 'n nuwe verhouding tot God staan. Wie deel gekry het aan hierdie wonderlike verlossing, kan nie anders nie as om met sy/haar hele wese en lewe hierdie God te dank, te loof en te aanbid nie.

Die gelowige se aanbidding kom op twee wyses tot uitdrukking:

- a) Dit is in die eerste plek 'n **lewenswyse**. Dit is nie iets wat tot 'n sekere kompartement van ons lewens behoort, net in 'n spesifieke gebou beoefen en met 'n bepaalde taalgebruik geassosieër word nie (Jennings 1982:4-5). Aanbidding sluit nog meer in as 'n verdeling tussen gesamentlike eredienste en persoonlike stiltetyd, soos byvoorbeeld White (1983:26-27) dit onderskei. Alhoewel die Christen se stiltetyd 'n belangrike aspek van sy/haar individuele aanbidding behels, is 'n gelowige se getuienis nie beperk tot geestelike of kerklike aktiwiteite nie. Christene se lewenswyse, die manier wat hulle in en

met die wêreld omgaan, is hulle eintlike aanbidding. Volgens Kendrick (1984:29-30) is aanbidding nie 'n gevoel nie, maar 'n lewenstyl wat gewortel is in 'n doelbewuste besluit om die Here Jesus Christus te dien en te gehoorsaam. "Worship is an attitude of life rather than a mere expression of a passion emotion – thus the outwards acts are the least important parts of our worship. Christ's worthiness is constant and where our attitude of dependence and celebration remain constant, Christ is worshiped in the very way we live" (Cornwall 1985:71).

Die Griekse woorde vir aanbidding, *latreuo* en *latreia*, word feitlik oral gebruik om die Hebreeuse woord *abad* – wat om te dien, diens, of aanbidding beteken, te vertaal. So word 'n direkte verband tussen aanbidding en diens aan God gestel. In die Ou Testament is die verhouding tussen die mens en God uitgedruk as diens, met die mens as dienaar of slaaf van God. As Moses dus vir Farao vra om sy volk te laat trek, sodat hulle God kan dien, gaan dit oor die aanbidding van God. Dit is duidelik in die Ou Testament dat dit nie die uitgevoerde kultus is wat ware aanbidding van God kenmerk nie, maar gehoorsaamheid aan die Here. Hierdie gehoorsaamheid groei uit dankbaarheid vir God se genade en kan na buite die ritueel van aanbidding insluit (Brown 1986:549-551).

In die Nuwe Testament verloor *latreuo* grootliks sy beperkinge ten opsigte van kultiese reëls, die besnydenis en die stryd om regverdigmaking deur werke. Die mens wat met God versoen is, aanbid God deur die Gees en deur 'n oorgawe van sy/haar hele wese. Dit is geestelike aanbidding. Ware en opregte aanbidding van God moet in en deur die Gees wees, want God self is Gees [Johannes 4:23-24] (Brown 1986:549-551).

Aanbidding begin dus nie by uiterlike vorme nie, maar met ons begeerte na God en ons openheid vir die werking van sy Gees in ons lewens. Aanbidding is al soos volg beskryf: Dit is 'n totale oorgawe van liggaam, siel en gees aan God

soos dit in Matteus 22:37 saamgevat word: “Jy moet die Here jou God liefhê met jou hele hart en met jou hele siel en met jou hele verstand” (Morgenthaler 1995:46-47). Aanbidding is ‘n preokkupasie met God, ‘n konstante gesprek tussen God en die mens (Hustad 1980:66,67). Dit is die herkenning en erkenning van God se teenwoordigheid in ons lewens en ‘n onderwerping aan Hom (Gaddy 1992:xvi). “Worship in its highest sense, is not supplication for our needs, or even thanksgiving for blessings, but the occupation of the soul with God himself” (Seel 1995:123).

- b) Aanbidding is in die tweede plek ‘n **gemeentelike aktiwiteit**. Hoewel God in die week en op ander plekke aanbid moet word, is en bly die erediens die primêre geleentheid waar gelowiges God ontmoet. Die gemeenskap van die heiliges is ‘n uitvloeisel van die ontmoeting. White (1983:26-27) skryf: “One of the most easily overlooked aspects of common worship is that it begins with the coming together in one place of scattered Christians to be the church at worship. We usually treat the act of assembling as merely a mechanical necessity, but it is itself an important part of common worship. We assemble to meet God and encounter our neighbors in so doing”.

Gesamentlike aanbidding kan deur individuele aanbidding verhoog, maar nooit daardeur vervang word nie. Die Psalms leer ons om ons knieë met ander gelowiges te buig, en ons stemme saam in klag en lofprijsing te verhef (Peterson 1989:18-19). Volgens Gaddy (1992:33-34) vul gesamentlike en individuele aanbidding mekaar aan, eerder as om teen mekaar te kompeteer. “Each supports, contributes to, and draws from the other. But the push of Christian discipleship is always toward fellowship rather than away from it. Authentic worship on the part of an individual inevitably moves that person toward passionate involvement in a community and conscientious participation in public worship. Within Christianity, congregational worship is primary”.

Daar is dus 'n wisselwerking tussen aanbidding en die gemeenskap van gelowiges. Die vroeë kerk is deur *koinonia* gekenmerk, en was, ten spyte van verskille, een van hart en verstand in hulle aanbidding (Foster 1986:142-143). Terwyl gesamentlike aanbidding die band tussen gelowiges versterk, gee ware gemeenskap tussen Christene weer gestalte aan die aanbidding van God (Gaddy 1992:34).

2.1.2 Aanbidding en die liturgie

In die erediens word daar van 'n liturgie gebruik gemaak om as 'n ontmoeting tussen God en mens te dien. Die liturgie van 'n kerk is die (oorwegend) uiterlike vorm wat die gemeente se omgang met God binne die erediens aanneem en die instrument waardeur die geloofsgemeenskap se openbare aanbidding tot uiting kom (Harris 1992:34-35; Lukken 1984:32).

Om gesamentlike aanbidding moontlik te maak, moet daar konsensus wees oor die struktuur, woorde en aksies wat gebruik gaan word. "For Christian worship to be acceptable to God, it must be an authentic expression of the sentiments of a congregation. Such authenticity requires worshipers' agreement on the meaning of those words and actions which form the content of the service they offer to God. Those commonly understood declarations and enactments constitute a liturgy. Repetition of a liturgy tends to intensify participation in it, strengthen the meaning of it, and thus enrich the total worship experience of a congregation" (Gaddy 1988:36).

Die liturgie gee nie slegs struktuur aan die verrigtinge tydens die erediens (Dawn 1999:200) nie, maar ook uitdrukking aan die aard van die byeenkoms (Oskamp & Schuman 1998:93). Aangesien die liturgie iets van die interaksie tussen God en die mens simboliseer, behoort die basiese simbole in die taal, musiek en styl van die mense weergegee te word. Aan die ander kant behoort die uniekheid van die Christelike geloof, te midde van die postmoderne kultuur,

tot uiting gebring word. Saliers praat van die “permanent tension in the art of liturgy between the necessity of local cultural modes of expression and interpretation, and the common culture of Christian faith and life “ (Meeks 1996:124-125).

Die funksie van die liturgie moet altyd voor oë gehou word in die beplanning en strukturering daarvan. In die liturgie gaan dit in die eerste plek om gemeenskap met God moontlik te maak en die gelowiges binne 'n gemeente aktief aan die aanbidding te laat deelneem. Alhoewel dit ons verantwoordelikheid en voorreg is om elke aspek van ons aanbidding so goed as moontlik tot uitvoering te bring, is skoonheid nooit 'n doel op sigself nie (Saliers 1996:120) en is die uitgangspunt nie om 'n estetiese ervaring in die erediens te bewerkstellig nie. “The fact that art and liturgy have similar ways of communicating should not lead us to think that they communicate the same vision. They are distinct visions of reality” (Senn 1983:63-64). Die mooi wat egter wel uit die liturgie gebore word, kan as 'n gawe van God aanvaar word. Van der Leeuw (1946:43) skryf: “Het behoort tot den ‘dienst’, dien God van ons verlangt, dat wij alle schoonheid, die Hij ons geeft, weder wijden aan hem. Er is geen verontschuldiging voor het lelijke in den eredienst, wel voor het armelijke. De hoogste kunst diene in den eredienst, die immers ook als kunstwerk steeds haar meester is. Maar dit is alles toegift. De eredienst is niet een aesthetische aangelegenheid. Hij is vorm en moet daarom worden gehoord, gezien, gedaan. Het is plicht klank en beweging zo schoon te maken als wij het kunnen. Maar deze schoonheid is nimmer een doel in zichzelf”.

Liturgie word nie aan 'n spesifieke vorm van aanbidding verbind nie. Om 'n erediens as liturgies te beskryf het niks met die formaliteit of informaliteit of die spesifieke atmosfeer van die aanbiddingservaring te doen nie (Liesh 1988:36). In antieke Griekeland was 'n liturgie (*leitourgia*) 'n openbare werk wat tot die voordeel van 'n stad of streek uitgevoer is (Noordmans 1939:20; Oskamp & Schuman 1998:90; White 1983:23-24). 'n Diens wat liturgies is, gee dus 'n

aanduiding dat gelowiges 'n aktiewe rol in die gesamentlike aanbidding van God speel (White 1983:23-24).

Dit is nodig dat die gemeente sal besef dat die erediens nie in die eerste plek 'n dialoog tussen God en die individu is nie, maar tussen God en die Liggaam van Christus. Alhoewel verkeer tussen God en die enkeling nie uitgesluit is nie, is die erediens 'n gesprek tussen God en die Ekklesia (Van der Leeuw 1946:53-54). "As the self-expression of the church, liturgy has a communitarian character and it forms a corporate spirituality. That is to say, the individual is incorporated into the Christian community by God's sacramental action, and this incorporation into the community determines one's identity, vocation and destiny" (Meeks 1996:16-17).

Daar is sekere knelpunte waarop wel gelet moet word, met die gebruik van 'n liturgie:

- Alhoewel die liturgie ten doel het om gelowiges binne 'n gemeente aktief aan die aanbidding te laat deelneem, geskied dit nie altyd in die praktyk nie (König 1998:66-67). Dit is belangrik dat die Christelike liturgie nie 'n monoloog van 'n enkele deelnemer sal wees nie, maar die aksie en optrede van 'n hele gemeenskap (Jones *et.al.* 1992:67). In alle liturgieë moet daar 'n dubbele beweging: vanaf God en na God toe plaasvind (Oskamp & Schuman 1998:217). "De liturgie heeft een gemeentelijk karakter. Dat wil zeggen, de liturgie is geen zaak van de geestelijkheid die haar zou kunnen vieren zonder dat de gemeente daarin participeert. De gemeente is zelf handelende persoon en geen toeschouwer. Ook al treden er één of meer personen op die leiding geven aan de samenkomst, zonder het samenzijn en de participatie van de gemeente is er geen liturgie" (Oskamp & Schuman 1998:67).
- Wanneer een aspek van die liturgie, ten koste van die ander liturgiese momente, beklemtoon word, ontstaan daar leemtes in ons aanbidding. Dit is nodig dat daar genoeg aandag aan beide die verkondigings- en aanbiddingselemente binne die erediens geskenk sal word. Dit is 'n wesenlike

probleem dat baie liturje die erediens slegs om die preek laat sentreer. Dieselfde kan egter ook gebeur waar erediens hoofsaaklik lofprijsing beklemtoon, en weinig aandag aan die ander liturgiese momente gee (Webber 1998:38-39).

- Daar bestaan die gevaar dat aspekte van die liturgie betekenisloos kan raak vir die gemeente as gevolg van oorfamilieriteit. Wanneer 'n handeling in die aanbidding van God bloot deel van 'n gewoonte raak, wat gedagtelos uitgevoer word, is dit nodig dat daar met nuwe aandag na sekere aspekte van die kerk se liturgie gekyk word. "A liturgy is never an end in itself. Liturgy is always a tool in the hands of a congregation, a means by which a significant service of worship can be constructed. But not even the finished product of a given service is the goal of liturgy. The praise of God, the unconditional opening of all of life to God, an adoration of God that finds expression in unquestionable devotion to God – that is the goal of it all, the end to which liturgy offers itself as a means of attainment (Gaddy 1992:36-38).
- Dit is dus nodig om gereeld 'n waarde-bepaling, in die lig van die Skrif, van sekere oorleweringe - insluitende Gereformeerde tradisies binne die erediens - te doen. Senn (1983:18) bepleit die behoud van kerkgebruike en -tradisies wanneer hy skryf dat "the church does not exist just for today. It also exists with the company of the saints who have served God throughout the ages. This obligates the church at all times to approach with critical respect those traditions which do not conflict with Christ's institution and the Holy Scriptures as the norm of faith and practice. It is because we live in eschatological freedom that we are also free to accept those forms of worship which have endured the test of time".

Senn is korrek daarin dat die viering van die liturgie deur die gemeente 'n openbaarmaking van die groter kerk is. Dit is binne die erediens waar die Kerk sigbaar word en waar dit gesien kan word vir wat dit werklik is (Jones *et.al.* 1992:24-25). Dit is verder ook nodig dat daar sekere oorleweringe is wat in ons kerkkultuur sal voortbestaan en bewaar word. Wanneer sekere tradisies binne

die liturgie egter nie langer mense tot aanbidding lei nie en selfs verdeeldheid binne 'n gemeente veroorsaak, is dit noodsaaklik om die gebruik daarvan te herevalueer. Binne elke tradisie is daar elemente wat 'n betekenisvolle rol gespeel het as gevolg van die behoeftes van die dag, maar wat op 'n later stadium nie regtig meer waarde het nie (König 1998:71-72).

Dawn 1995:148) skryf dat tradisies aan die volgende maatstawwe beoordeel kan word: Gee dit ruimte vir nuwe uitdrukking? Hou dit verband met die lewensituasies van diegene wat wil aanbid? Word die teenwoordigheid van God duidelik deur die tradisie weerspieël sodat diegene wat daaraan deelneem God daardeur kan ervaar en met lofprijsing sal reageer? Word die tradisie deur die gemeenskap gedra en is dit 'n bron van karaktergroei vir hulle? Dit bly egter belangrik om te onthou dat tradisie, soos enige ander gebruike in die kerk, slegs gesag het wanneer dit op die Woord gebaseer is.

Old (1984:159) skryf die volgende in verband met Gereformeerde tradisies: "Reformed theology has always made a very clear distinction between Scripture and tradition. Scripture has authority and tradition has the value of witnessing to that authority. The authority of tradition is secondary, derived from and dependent upon the authority of Scripture. In the last analysis we are not as much concerned with what tradition tells us about worship as we are concerned with what tradition tells us about what Scripture has to say about worship. Few matters of concern in Reformed worship are merely matters of tradition".

Old beklemtoon tereg die gesag van die Skrif binne die Gereformeerde tradisie. Dit is die rede waarom die Woord so suiwer moontlik verkondig word, die Sakramente gebruik en God deur middel van gebed en lofprijsing verheerlik word. Tog kan 'n mens nie anders as om te spekuleer hoe belangrik die invloed van tradisie wel in baie van die hedendaagse onmin oor die styl van aanbidding in kerke is nie. Die vraag ontstaan onwillekeurig of die hele debat,

oor nuwe vorme van musiek binne die Nederduitse Gereformeerde erediens werklik altyd op die Woord gebaseer is, en nie maar op die ou einde 'n kwessie van individuele spiritualiteit of voorkeur van hetsy die tradisionele of kontemporêre styl is nie? Dit is ook interessant dat voorstanders van verskillende tradisies altyd die ekstreme voorbeelde gebruik om te bewys waarom die ander soort liedere nie geskik vir die liturgie is nie.

2.1.3 Die historiese ontwikkeling van die liturgie

Ten einde 'n idee te vorm van die wyse waarop die liturgie ons gesamentlike aanbidding beïnvloed, is dit nodig om deur middel van 'n voëlvlug die historiese ontwikkeling van die Christelike liturgie te ondersoek.

2.1.3.1 Die vroeë Christelike liturgie

Alhoewel die liturgie etimologies as 'n publieke diens gedefinieër kan word, was die vroeë Christelike liturgie nie 'n openbare gebeurtenis nie. In die eerste paar eeue na Christus het die Christendom geen altare, tempels, standbeelde, offergebruike of pelgrimstogte gehad nie (Senn 1997:53-57). Gedurende die eerste drie eeue het die Christene gewoonlik in private wonings byeengekom. Daar is 'n sentrale ritueel beoefen wat bestaan het uit die viering van 'n heilige maaltyd, gebed, asook die bestudering van die Skrif. Om deel te kon hê aan die Nagmaal moes 'n persoon deur 'n rite van inisiasie (die doop) gaan. Tot die einde van die eerste eeu het die gemeenskaplike maaltyd as 'n soort konteks gedien waarby die Nagmaal bedien is. Die psalmgesange wat 'n kenmerk van die tempelliturgie was, is ook binne die Joodse sinagoges en Christen byeenkomste gebruik. Ook ander lofsange en geestelike liedere het deel van die Christene se godsdienstbeoefening geword (Gaddy 1992:91-92).

Dit is duidelik dat die Joodse sinagoge as model vir die Christelike byeenkomste gedien het. Die rituele van die vroeë Christelike byeenkomste is

oorgeneem van of aangepas by Joodse gebruike. Die vroeë kerk se geloof in Jesus Christus het egter 'n spesifieke raamwerk gegee waarvolgens hulle bymekaarkomste gefunksioneer het (Chupungco 1994:104-105; Wilson-Dickson 1992:24-25).

Inligting oor die aard van die dienste in die sinagoge en die vroeë kerk in die era van die Nuwe Testament is skaars en daar is bewyse dat 'n vyandigheid tussen die Joodse sinagoges en die Christen gemeentes geheers het. Die sinagoge was nie in die eerste plek 'n plek van aanbidding nie, maar 'n byeenkoms waar die Skrif bestudeer is. Dit is redelik seker dat in beide die Joodse en Christen byeenkomste die lees, uitleg en toepassing van die Skrif die middelpunt van die liturgie was (Jones *et.al* 1992:70-72). Etiket wat in die sinagoges gebruik is, soos dat daar tydens gebed gestaan is; mans en vroue geskei is en dat mans met ontblote hoofde en vroue met hoofbedekkings die dienste bygewoon het, is ook deur die Christene toegepas (Senn 1997:70-71).

2.1.3.2 Die Rykskerk

'n Gebeurtenis in die vierde eeu het die hele kerklike geskiedenis verander. In 313 n.C., na 'n dekade van vervolging en onderdrukking, is die Edik van Milaan deur keiser Konstantyn uitgevaardig waarvolgens Christenskap in die Romeinse Ryk gewettig is. Die wettiging van die Christelike geloof het verskeie liturgiese gevolge gehad (Kapp *et.al.* 1982:100).

Die toenemende aantal kerkgangers het gelei tot die oprig van groot openbare gemeenskapsale waar Christenbyeenkomste gehou kon word. Die logistiek van die viering van die liturgie in 'n groot openbare saal het 'n toename in seremonies teweeggebring. 'n Komplekse sisteem van optogte is ontwikkel wanneer biskoppe die kerk binnegekom en verlaat het. Die kerk het al hoe meer die eienskappe van 'n tempel begin aanneem – 'n plek waar God se heerlijkheid teenwoordig was – onafhanklik van die liturgie wat gevolg is. Die

liturgie het ook in die geheel 'n meer dramatiese karakter aangeneem. Die biskoppe het nie slegs oor liturgieë beheer uitgeoefen en hul eie gebede saamgestel nie, maar ook tydens preke kommentaar gelewer op liturgiese rites en tekste. Die eenvoud en direktheid van die vroeë Christelike liturgie is dus met 'n toenemend mistieke liturgie vervang. 'n Genre preekinstruksies, bekend as die mistagogiese kategese, is ontwikkel. Teen die vierde eeu is ook reeds na Latyn as voertaal oorgeslaan (Appleby 1965:28-29; Jones *et.al.* 1992:486; Stauffer 1994:113-114).

Dit was in hierdie tydperk dat van die monnike hulle ver weg van die beskawing in kloosters begin vestig het. Die monnikwese is gebore uit die strewe na groter toewyding aan die Christelike ideale en 'n meer geheiligde lewe as wat vir hulle in die daaglikse lewe moontlik was. Dit was ook 'n verset teen die groter oppervlakkigheid en weeldesug van die kerk (Kapp, *et.al.* 1982:114).

2.1.3.3 Die Middeleeue

Vanaf die val van die Wes-Romeinse Ryk in die vyfde eeu het die Wes-Europese politieke en kulturele geskiedenis 'n regstreekse invloed op die liturgiese ontwikkelinge in die kerk gehad. Twee groot liturgiese tradisies het in die Weste ontwikkel: die Galliese en die Romeinse. Die Galliese tradisie was meer kleurvol, swierig, ingewikkeld, simbolies en dramaties as die Romeinse. Alhoewel daar wedersydse beïnvloeding tussen die twee oorleweringe was, het die Romeinse tradisie die Galliese liturgie in die negende eeu vervang (Barnard 1981:233-; Lang 1941:67; Maxwell 1982:45).

Die groot liturgiese omwentelinge wat aan die einde van die vyfde eeu ervaar is, word grotendeels aan pous Gregorius I (die Grote, 590-604) toegeskryf. Die Gregoriaanse liturgie word as eenvoudig en ekonomies in woordgebruik, struktuur en seremonies beskryf. Die totstandkoming van die sogenaamde Cantus Romanus (Gregorian chant) – onberymde, resiterende Latynse

psalmsang - word met Gregorius die Grote geassosieër (Wilson-Dickson 1992:31-32). Alhoewel openbare skuldbelydenis in hierdie tyd in onbruik geraak het, het 'n nuwe vorm van skuldbelydenis in die kloostergemeenskappe ontstaan. Teen die einde van die sewende eeu het monnike hierdie nuwe gebruik, naamlik om skuld teenoor 'n geestelike te bely, oor die kontinent van Europa versprei (Senn 1997:196).

Sedert die middel van die agste eeu het Pepyn I en daarna sy seun, Karel die Grote, hulle vir die invoering van die Gregoriaanse liturgie in die Frankiese Ryk beywer. Die Karolingiese renaissance was grotendeels 'n liturgiese omwenteling waar die owerheid gepoog het om hul ryk deur middel van 'n verenigde Romeinse kultus te verenig. Al die Ambrosiaanse liturgieboeke is verbrand, sodat daar 'n eenheid van sang en liturgie in sy koninkryk kon wees. Die Gregoriaanse liturgie het gevolglik die amptelike liturgie van die Westerse kerk geword (Kapp *et.al.* 1982:134-137; Lang 1941:67).

Die laat Middeleeue, bekend as die Gotiese tydvak in Wes-Europa, is deur beslisse veranderinge in die formaat, styl en liturgiese piëteit van die kerk gekenmerk. Daar was 'n uiterlike glans aan die godsdienst deurdat groot katedrale met beeldhouwerke, fresko's op die mure en gekleurde glas vensters opgerig is; orrels in gebruik geneem is en die allegoriese interpretasies van die Bybel liturgiese rites in rituele dramas omskep het (Kapp *et.al.* 1982:187).

Hierdie era het ongekende musiekontwikkeling in Wes-Europa teweeggebring. Verskillende stemme wat saamsing het tot polifonie gelei wat op sy beurt weer die ontwikkeling van harmonie bevorder het. Die gebruik om te tropeer, dit wil sê om 'n sillabiese teks by 'n melismatiese melodie te plaas, het algemeen in gebruik gekom. Die funksie daarvan was om die ordinarium- of psalmteks toe te lig en het ook die melodie meer memoriseerbaar gemaak. Dit het weer gelei tot nuwe liedvorme, soos die sekwense. Honderde sekwenses is tydens die elfde tot dertiende eeue geskryf. Die sekwens het vanuit die halleluja-sang

ontwikkel. Dit was die gebruik om die slot-a van die halleluja improvisatories op 'n lang melisme te sing. Tog het die behoefte mettyd ontstaan om hierdie melodieë van tekste te voorsien en so het die sogenaamde sekvens sy verskyning gemaak. 'n Behoefte aan die dramatiese het, veral tydens die elfde eeu, in die liturgie en musiek na vore getree (Appleby 1965:40-43; Ellsworth 1979:35-36).

Terwyl die kerk van die vroeë Middeleeue, soos die antieke kerk, geen klem op persoonlike piëteit gelê het nie, en op die gewyde offer van die liturgie gefokus het, het 'n meer introspektiewe spiritualiteit in die kloosters tydens die negende tot elfde eeu ontwikkel. Spesifiek onder die Cisterciënsers was daar tekens van subjektiewe godsdienstigheid. Hulle godsdienstige beoefening het 'n toewyding aan die Here aan die kruis en die maagd Maria ingesluit, asook 'n stortvloed van lofsange wat in die eerste persoon geskryf is (iets wat ongewoon by die antieke kerk was). Geleidelik het elemente in diens van persoonlike toewyding in liturgiese tekste en diensordes ingetree (Senn 1997:211-212).

Ander ontwikkelinge in hierdie tyd was dat daar 'n al hoe groter skeiding tussen die clerici en die leke gekom het. Die voorganger het die liturgie behartig terwyl die leke die diens as passiewe toeskouers en ontvangers bygewoon het. Die voertaal, wat Latyn was, het verder die persepsie geskep dat die liturgie 'n clerici-aangeleentheid was. Die leke het aan die ander kant weer hulleself volgens ekonomiese klasse ingedeel, selfs in hulle deelname in die liturgie. Die Romaanse en Gotiese kerkargitektuur het hierdie liturgiese ontwikkeling gereflekteer. Die priester is van die koor geskei en was, met sy rug na die gemeente, met godsdienstige rituele besig, terwyl die koor lang liederes gesing het. Die koor, wat die sang namens die gemeente uitgevoer het, is weer van die gemeentelêde afgesonder wat ook elk met hulle eie gebede besig was (Wilson-Dickson 1992:55). Soos die gewone mense sistematies uit die openbare deelname van die liturgie uitgesny is, het hulle vermoë om hulle

verhouding met God deur middel van die liturgie te ervaar en tot uitdrukking te bring, afgeneem (Senn 1997:211-212).

Alhoewel daar daaglik op 'n uurlikse basis 'n mis gehou is, kon gelowiges nie meer die nagmaal ontvang nie. 'n Situatie het ontwikkel waar die mense na die sakrament gesit en staar het eerder as om dit te gebruik (Senn 1997:222-226). In reaksie op die private mis van priesters is daar in die negende eeu wetgewing uitgevaardig om priesters te verhoed om dit alleen te vier. In die dertiende eeu is verder bepaal dat die priester eerder gedeeltes moes voorlees as sing. Die lidmate sou dan daarop kon reageer. Uit die private mis het die gesproke liturgie ontwikkel wat as 'n laagkerklike byeenkoms bekend is. Die onderskeid tussen hoogkerklike en laagkerklike byeenkomste was die in- of uitsluiting van sang (Jones *et al.* 1992:489-490).

Een belangrike liturgiese ontwikkeling wat tydens die Middeleeue plaasgevind het, was die pronasus. Karel die Grote het hom reeds in die negende eeu beywer vir die verbetering van die prediking en die hantering van die basiese kategetiese stowwe in die liturgie. Só het die Apostoliese Geloofsbelydenis, die Dekaloog en die Ons Vader 'n plek in die pronasus-liturgie gekry. Sedert die negende eeu het daar dus 'n aantal vaste liturgiese stukke, tesame met die preek, in die erediens bestaan. Vanaf die dertiende eeu is die preekdiens volkome uit die misliturige losgemaak, 'n ontwikkeling wat die eenheidsvorm van Woord- en Tafeldiens geskaad het (Strydom 1991:72).

Die Gotiese tydperk het vanuit 'n empiriese uitkyk op die wêreld wat realiteit wou sien, gefunksioneer. Hierdie empiriese benadering het 'n groot invloed op die teologie gehad, sowel as op die gebruike wat met die leerstelling van die ware teenwoordigheid van Christus in die Nagmaal geassosieër word. Hierdie dogma het 'n belangrike inwerking gehad op die teologie en gebruike wat met die offer van die mis verbind word (Senn 1997:240).

2.1.3.4 Die Reformasie

Martin Luther was nie die eerste hervormer wat 'n oproep om vernuwing in die kerk gedoen het nie. Sy hervorming het egter die hart van die Middeleeuse kerk, naamlik die sakramentele sisteem, aangetas. Luther was gekant teen die weerhouding van die Nagmaalsbeker van gewone lidmate; die dogma van transsubstansiasie en die gedagte dat die mis 'n goeie werk en offer was. Hy het geglo dat die Nagmaalsdiens wel 'n dankoffer kon wees, maar die sakrament self nie 'n offer, maar 'n gawe van God is (Senn 1997:267-272). Vir Luther was daar net twee offers, naamlik die offer van die kruis (Heb 10:10) en die offer van lof (Heb 13:15). Die liturgie moes van alle misverstande in dié verband gesuiwer word. Die regverdigmaking deur die geloof was vir hom die enigste dogmatiese uitgangspunt van die Tafelliturgie (Spinks 1978:37-45).

Luther se eerste poging tot liturgiese hervorming was 'n hersiening van die Latynse mis. Met sy *Deutsche Messe* wou hy aan die liturgie 'n populêre aanslag gee deur die leke in hulle volkstaal aan te spreek. Die styl van die mis was egter steeds binne die Roomse tradisie, sodat mense nie enige uiterlike verandering in die viering van die mis sou bespeur nie (Wilson-Dickson 1992:60-62).

Luther het 'n persoonlike belangstelling in die publisering van lofsange en gesangboeke getoon en het self ook liedere geskryf. Die oorspronklike doel van hierdie liedere was om gemeentelike deelname te verseker. Dit het ook 'n belangrike rol gespeel om leerstellinge te versprei. Luther se hervormings het die lidmate 'n prominente aandeel in die erediens gegee en die sing van lofgesange deur die gemeente 'n belangrike eienskap van Protestantisme gemaak (Wilson-Dickson 1992:63).

'n Tweede hervormingsbeweging is deur Zwingli, Bucer en Calvyn gelei. Hierdie hervormers het die Reformasie na belangrike gedeeltes in Switserland

en die Rhyndland uitgebrei (Kapp *et.al.* 1982:301-302). Vir Huldrych Zwingli het die Woord van God en die verkondiging daarvan liturgies sentraal gestaan (Barnard 1981:282). As humanis was sy liturgiese benadering analities en rasideel. Hy wou Skrifkennis oordra. Zwingli wou 'n volwaardige preekdiens langs die Nagmaalsdiens daarstel en was 'n voorstander dat die Nagmaal slegs vier maal per jaar gevier word. Zwingli se skeiding van die Woord- en Tafeldiens het daartoe bygedra het dat die aanbiddingsdimensie van die erediens onderdruk is (Wolterstorff 1983:158-161). Zwingli het hom verder negatief oor gemeentesang uitgespreek en gebede bo sang in die erediens verkies (Latourette 1975:760).

In teenstelling met Zwingli, was gemeentesang vir Bucer en Calvyn 'n belangrike aspek van die erediens. Tussen Calvyn, leraar van 'n klein Franssprekende gemeente in Straatsburg, en Bucer het daar 'n persoonlike band ontstaan. Calvyn was beïndruk met Bucer en ander Duitssprekende gemeentes se samesang waar hulle van metriese weergawes van bybelse tekste gebruik maak het (Barnard 1981:316-; Strydom 1991:95). In Geneva het hy Marot aangemoedig om met die vertaling van psalms voort te gaan. Hierdie psalms is as die *Pseulmes de David* gepubliseer. Na Marot se dood in 1544 het Theodore Beze die volledige Geneva Psalter in 1551 voltooi. Calvyn het die komponis Louis Bourgeois gebruik om melodieë vir die psalms te komponeer (Appleby 1965:88-89; Routley 1967:25-26; Wilson-Dickson 1992:66).

Beide Bucer en Calvyn het ook 'n weeklikse viering van die Nagmaal bepleit. Calvyn wou met die liturgiese lewe van die gemeente na die praktyke van die antieke kerk terugkeer. Om daardie rede het hy 'n weeklikse Nagmaalsviering waaraan die hele gemeente kon deel hê en gemeentelike psalmsang aangemoedig (Strydom 1991:105).

Ook ten opsigte van die doop en selfs huweliksluitings het die belangrikheid van die gemeente na vore gekom. Anders as die Lutherane het die Gereformeerde kerke op die openbare aard van die doop aangedring en private doopgeleenthede slegs in noodsituasies toegepas. Om dieselfde rede is huwelike gedurende die erediens voltrek (Senn 1997:369-370).

Calvyn het ruimte aan gesproke, gesonge, vaste en spontane, skuld- en intersessiegebede binne die erediens gegee. Terwyl die Lutherane voortgegaan het om die klassieke gebede van die kerk te gebruik, het die Gereformeerde kerke 'n groter rol vir vry gebede tydens die erediens gesoek. Tesame met geskrewe gebedstekste was die Gereformeerde predikante in die ontwikkeling van onvoorbereide gebede in die liturgie geïnteresseerd (Strydom 1991:109).

Die vernaamste invloed van die Reformasie was dat die Woord van God weer die hart van die kerklewe geword het. Dit was vir die reformatore belangrik dat die erediens ooreenkomstig die Skrif geskied; dat die Skrif in 'n verstaanbare taal voorgelees word; dat preke oor die Skrifgedeeltes gelewer word en dat liturgiese praktyke volgens bybelse standaarde beoordeel moes word. *Sola Scriptura* was die standaard waaraan die liturgiese lewe gemeet is (Burger 2000:1-22; Old 1984:2).

Die ontdekking van die drukpers in hierdie tyd het 'n bepaalde invloed op liturgiese gebruike gehad aangesien 'n definitiewe skeiding tussen woord en rites ontstaan het. Die gewone mens kon God nou deur middel van Skriftekste, eerder as simbole, seremonies, en plekke nader. Alles wat die aandag weggeneem het van die Woord is uit die kerkgeboue verwyder. Daar is geglo dat die waarheid in die teks lê en nie in uitbeeldings op mure en vensters nie. 'n Gevolg van hierdie sienswyse is dat die beeldende kuns nooit in die Gereformeerde kerke in dieselfde mate ontwikkel het as musiek nie. Musiek

het die Woord gedien deur te onderrig, te interpreteer en die teks te verhelder (Senn 1997:307).

2.1.3.5 Die sewentiende en agtiende eeue

Die sewentiende eeu was 'n oorgangstyd. Terwyl baie Europeers aan die begin van die eeu gedeeltelik Middeleeus was, het feitlik almal 'n modern lewensuitkyk teen die einde van die era geopenbaar. Die tydperk staan as die Baroktyd bekend. Hierdie term beskryf iets van die briljantheid, die oordadigheid, maar soms ook groteske vorms van uitdrukking in die tydperk. Dit was 'n era van twyfel en geloof, van individualisme, maar ook van gesamentlike identiteit (Kapp *et.al.* 1982:397-398).

Die nuwe wêrelduitkyk het mense genoop om na sekerhede te soek en geloofsgemeenskappe gedwing om grense vir geloof en godsdienstige gebruike neer te lê. Die poging om 'n eenvormige geloof op mense af te druk, het tot die vervolging van minderhede, soos byvoorbeeld die Franse Hugenote en die Separiste in Engeland, gelei. Die sewentiende eeu is deur godsdienstige oorloë gekenmerk wat 'n hoogtepunt bereik het in die Dertigjarige oorlog en die Engelse Burgeroorlog (Chambers *et.al.* 1979:462-). In hierdie konteks het die liturgie van die kerk 'n teken van haar identiteit geword en afwyking daarvan is nie aangemoedig nie. Liturgie was in hierdie tydperk 'n belydenissimbool. Die erediens was grotendeels aan leerstellinge ondergeskik – in die sin dat dogmatiese aangeleenthede die liturgie gereguleer het. In die staat-kerk situasie in Protestantse lande is daar nie net leerstellige beheer oor die liturgie toegepas nie, maar ook politieke beheer (Senn 1997:484-486).

Dit was in hierdie tyd dat die Piëtisme – 'n hervormings- en vernuwingsprogram wat die uiterlike belydenis in 'n lewende hartsteologie wou verander, sterk na vore getree het. Die fundamentele dokument van die Piëtisme was die *Pia Desideria* van Phillip Jacob Spener (1635-1705). Baie kontemporêre idees kan

in die piëtiste se voorstelle vir Bybelstudiegroepe, lekebedienings, praktiese Christenskap en ekumeniese toenadering wat gebaseer is op liefde eerder as dogma herken word (Ellsworth 1979:60-61; Kapp et.al 1982:390).

Die Piëtisme het nie 'n eie liturgiese program gevolg nie, maar hulle voorstelle het 'n beslissende invloed op openbare aanbidding gehad. Die persoonlike, subjektiewe en individuele elemente het in die liturgie na vore getree. Die ou kerkliedere is ter syde gestel ten gunste van liedere wat op die siel se welstand gekonsentreer het. Nuwe melodieë met 'n meer emosionele inslag het van die ou korale vervang. Die persoonlike karakter en geestelike volwassenheid van die leraar is beklemtoon, selfs ten koste van die Woord. Aangesien die Piëtisme die egtheid van geloof beklemtoon het, het daar 'n algemene wantroue in eksterne rituele ontstaan (Ellsworth 1979:60-61; Kapp *et.al.* 1982:390).

Teen die einde van die sewentiende eeu het daar 'n beweging, bekend as die Rasionalisme ontstaan. Dit was onder andere 'n reaksie op die godsdiensoorloë en vervolgings van minderheidsgroepe, asook nuwe wetenskaplike ontdekkings wat vrae laat ontstaan het oor die betroubaarheid van die bybelse openbaring en die uitverkiesing. Die Rasionalisme se klem op etiek, gekombineer met die Piëtisme se beklemtoning van heiligmaking het 'n groot invloed op die liturgie en prediking van die tyd gehad (Kapp *et.al.* 1982:390). Strydom (1991:119-123) noem van die belangrikste gevolge:

- Die koinoniale aard van die erediens is as gevolg van die verskuiwing in kerkbegrip bedreig. Van korporatiewe aanbidding het daar min tereggekam.
- 'n Eensydige klem op die preek het veroorsaak dat die Skriflesing en prediking los van mekaar geraak het. Die Skriflesing is bloot as 'n inleiding vir die preek gebruik (De Klerk 1987:154). Minder aandag is ook aan dogma en bybelse eksegetiese gegee en meer tyd is spandeer aan Goddelike leiding, die ontwikkeling van 'n deugsame lewe en die soeke van betekenis in die

alledaagse bestaan. Wat as 'n anti-rituele vooroordeel in die Piëtisme begin het, het 'n aanval op die bo-natuurlike in die Rasionalisme geword (Senn 1997: 539-541).

- Liturgiese handeling is geminimaliseer as gevolg van die dominansie van die preek. Dit het slegs aanhangsels geword wat agter die rug gekry moes word, voor die preek kon begin (Barnard 1981:371).
- Ook die liturgiese gebede is beïnvloed. Alle geformuleerde liturgiese handeling, gevolglik ook die vaste gebede, is bevraagteken.
- Aangesien die erediens spoedig na die preek afgehandel moes wees, is die formuliere ingekort. Die doop is na die eerste deel van die diens geskuif en die frekwensie van die Nagmaal het afgeneem. Die Nagmaal het soms die vorm van 'n addisionele diens vir die toegewyde of geestelik behoeftige aangeneem (Senn 1997:541-542). Die Nagmaal het ook sy vreugde- en feestelike karakter verloor, omdat dit "te heilig en plegtig" geword het (Barnard 1981:372).
- Die tydperk was 'n vrugbare era vir die groei van die strofiese en geestelike liedrepertorium in Noord-Europa en Brittanje. Digtors van godsdienstige poësie het in groot getalle op die toneel verskyn. In beide die Lutherse en Gereformeerde dienste is die orrel toenemend as begeleidingsinstrument gebruik. Regdeur Europa was daar pogings om die Geneefse Psalter te verander of heeltemal te elimineer. In die begin van die agtiende eeu is daar slegs op enkele plekke nog gepoog om die oorspronklike ritme van die Geneefse melodieë te sing. In Duitsland het baie liturgiese liedere die eienskappe van die piëtistiese lied begin aanneem. Dit het kenmerke van individualisme en subjektivisme gedra (Strydom 1991:123,130).

Volgens Senn (1997:558-559) kan die invloed van die populêre kultuur duidelik op die kerkmusiek van hierdie tyd gesien word. Soos die ou vorme van liturgiese musiek agteruitgegaan en teologiese beperkinge opgehef is, het die populêre gebruike die rigting van kerkmusiek beïnvloed. Die doel van die musiek was nie langer om die vieringe van die kerkjaar te verryk nie, maar om

die gemeente op te bou. Om dit te kon bewerkstellig, moes kerkmusiek beskikbaar en verstaanbaar vir alle gelowiges wees.

Liturgiese ontwikkeling is egter nie oral dieselfde deur hierdie tydsges beïnvloed nie. Terwyl sommige areas konserwatief gebly het, is predikante in ander dele weer toegelaat om met liturgiese ordes te eksperimenteer. Liturgieë het wel in die algemeen eenvoudiger geword met sentimentele uitdrukkings wat in gebede en lofsange voorgekom het. In sommige gemeentes is die liturgie heeltemal afgeskaf. In die Gereformeerde kerke het daar vrye ordes ontstaan wat hoofsaaklik uit lofsange, Skriflesing, prediking en gebed bestaan het. In reaksie op die Rasionalisme wat glo dat herhaling eentoningheid veroorsaak, is die gewone liturgie dikwels met lofsang vervang wat 'n groter afwisseling in die erediens bewerkstellig het (Senn 1997:541-542). 'n Neiging in die Era van Verligting was om ten opsigte van kerkmusiek en die liturgie, nie soseer die klem op die verheerliking van God te plaas nie maar eerder op die opbou van die gemeente. Onder die invloed van die Rasionalisme is rites daargestel met die uitsluitlike uitgangspunt om 'n emosionele invloed te bewerkstellig. Die persoonlike reaksie het groter klem as die goddelike inisiatief begin kry. Prediking en kerkmusiek moes direk tot die siel spreek (Senn 1997:560-562).

2.1.3.6 Die negentiende en twintigste eeue

Die eerste helfde van die negentiende eeu word deur 'n voortsetting van die tendense van die vorige twee eeue gekenmerk. Beginsels van die Rasionalisme het byvoorbeeld sterk tot uiting gekom by die Kampbyeenkomste (Camp Meetings) wat sedert 1800 op die grensposte in Amerika gehou is. Die Kampbyeenkomste as 'n vorm van sending, aanbidding en gemeenskap van gelowiges, asook die herlewings wat sedert ongeveer 1875 tot 1920 in Amerika posgevat het, het 'n belangrike invloed op die liturgieë van die Amerikaanse Protestante kerke gehad. Hierdie vorm van aanbidding het gewoonlik met 'n aantal voorbereidende elemente begin wat die sing van liedere ingesluit het.

Hierdie herlewingaanbidding het 'n besorgdheid met die Rasionalisme gedeel om resultate in die morele lewe te sien. Die doel was nie soseer om die kerk op te bou nie, maar om die individu in sy/haar morele lewe te ondersteun (Appleby 1965:142-143; Ellsworth 1979:90-91).

Charles Finney was 'n groot voorstander van hierdie herlewingstegnieke. Finney het geargumenteer dat daar geen normatiewe vorme van aanbidding in die Nuwe Testament was nie en dat ook geen historiese tradisies as normatief gesien kon word nie. Finney het geglo dat die toets vir geloofwaardige openbare aanbidding dit was wat werk. Ervaring sou toon watter metodes gebruik, watter soort sang aangemoedig en watter wyse gepreek sou word (Senn 1997:564).

As 'n gevolg van die Franse en Industriële Revolusies in die agtiende eeu, wat die Westerse leefwyse vir altyd verander het, het 'n hunkering in die negentiende eeu na 'n vroeëre era ontstaan. Hierdie behoefte het veral die kuns en literatuur in die middel van die negentiende eeu beïnvloed, maar dit het ook 'n gevolg in die liturgie gehad. Pogings is aangewend om die historiese liturgie, musiek, argitektuur en seremonies in ere te herstel (Wilson-Dickson 1992:122-125). Die Middeleeue en Hervorming is deur baie romantici as die goue era van geloof beklemtoon. Daar is veral aan die uiterlike aspekte van hierdie periodes aandag gegee (Senn 1997:568-570).

In die Westerse kerke het 'n herlewing van die Gotiese argitektuur, ampsdrag en liturgiese musiek plaasgevind. Nuwere Gotiese kerke is deur Protestante gebou wat dié argitektoniese styl as 'n stimulus gesien het om mense van die sekulêre op die geestelike te rig. Onder die invloed van die Romantiek is kerkgeboue opgerig met die doel om 'n spesifieke atmosfeer daar te stel. 'n Element van subjektiwiteit is dus by die ontwerp en oprig van kerke ingebou. Alhoewel die herlewing van die Gotiese argitektuur 'n belangrike kenmerk van die Romantisme is, was dit nie die enigste kerkargitektuur wat in die tyd gebruik

is nie. In Amerika het veral kerke wat deur die herlewingsbewegings beïnvloed is, 'n eie boustyl openbaar. Soos in baie kerke wat vandag uit die charismatiese agtergrond kom, was die kerkinrigting gekenmerk deur klein preekstoele wat op 'n groot platvorm geplaas is, met addisionele sitplekke vir sangleiers en gassprekers. Die posisionering van orrels, kore en gebrandskilderde vensters was meer prominent en die koor is in 'n semi-sirkel agter die preekruimte geïnstalleer. Die Nagmaalstafel het gewoonlik onder die preekstoel gestaan (Senn 1997:601-604).

Die tweede helfte van die negentiende eeu en vroeë twintigste eeu is deur 'n soeke na liturgiese vernuwing gekenmerk. 'n Nuwe belangstelling in die historiese wetenskap het tot 'n reeks publikasies en proefskrifte oor die liturgiegeskiedenis gelei (Strydom 1991:134). Die histories-kritiese bestudering van die Bybel en tradisies het tot die idealisering van 'n goue liturgiese era, die patristiese periode, gelei. Baie liturgen het begin soek na 'n apostoliese grondmodel waarvan alle ander liturgieë afkomstig was. Hierdie soeke was 'n reaksie op die uitdaging van individualisme en die geestelike behoeftes van Westerlinge. Teen dié agtergrond het die moderne liturgiese beweging ontstaan wat ten doel gehad het om die kerk vanuit 'n geestelike bron – die liturgie - te vernuwe (Senn 1997:110-112).

Die begin van die liturgiese beweging kan teruggeneem word na die Eerste Liturgiese Week wat in Louvain, België, in 1911 gehou is. Die Benediktynse kloosters was aan die voorpunt van die beweging. Die pastorale fase van die liturgiese beweging het gaandeweg groot momentum gekry soos dit na buite uitgekring het en ook by konferensies en institute aktief voortgesit is. Leiers van die moderne liturgiese beweging in die Rooms-Katolieke kerk wou die oorspronklike krag van die erediens herontdek. Hulle het hulle vir 'n meer aktiewe deelname van lidmate in die liturgie beywer en liturgiese hervorming voorgestaan wat hierdie deelname sou moontlik maak (Jones *et.al.* 1992:66,169,291-292; Van der Leeuw 1946:25-26).

Protestante en Rooms-Katolieke kerke het na maniere gesoek om moderne individualisme en te bekamp deur die beoefening van rites wat 'n gevoel van gemeenskap onder gelowiges sou bevorder. Voorstanders van liturgiese vernuwing het geglo dat ritueel en simboliek 'n belangrike rol sou kon speel in die skepping van gemeenskapskohesie en identiteit. 'n Meer gereelde deelname en viering van die Nagmaal, asook meer lewenskragtige gemeentelike sang is bepleit (Jones *et.al* 1992:492).

Liturgiese vernuwingsbewegings in Europa en Amerika het veral die liturgiese denke binne die Hervormde Kerk beïnvloed. Vroeg in die twintigste eeu het die Liturgiese Kring (1933-1955) ontstaan met G. Van der Leeuw as sleutelfiguur. Die moderne liturgiese beweging binne die Hervormde kerk het veral op Calvinistiese terrein 'n ander taak as in die Rooms-Katolieke kerk gehad. Volgens Van der Leeuw (1946:26-28) het hulle niks minder as nog 'n hervorming verlang nie. Luther het die mis as grondvorm van die erediens behou. Die prediking het baie belangrik geword, maar nie 'n geheel met die erediens gevorm nie. Die liturgie was 'n soort inleiding, gevolg deur 'n preek en laastens 'n Nagmaalsbediening, drie afsonderlike elemente wat nie noodwendig met 'n sentrale gedagte gebind is nie. Musiek het die ruimtes gevul. In die Calvinistiese kerke, aan die ander kant, het die verkondiging van die Woord nie bloot sentraal geword nie, die hele struktuur is met die prediking vervang. Die Nagmaal het apart van die gereelde eredienste gestaan, en gebede en gesange was 'n aanvulling van die preek.

Die liturgiese beweging wou toesien dat die liturgie weer 'n geïntegreerde eenheid vorm. Van der Leeuw (1946:29) skryf dat die prediking een van twee vorme van verkondiging is. Die eerste vorm is liturgies. Dit bestaan in die funksionering van God se Woord in Skriflesing en gebed, in lofgesange en genadeverkondiging. Die tweede soort verkondiging geskied deur die prediking.

By die Gereformeerde kerke in Nederland was die pas van liturgiese vernuwing stadiger. By die Sinode van Middelburg (1933) is die diensorde wat tradisioneel geword het, amptelik vasgestel. Daar is onder andere ook besluit om die Gesange te vermeerder (Strydom 1991:135-137). In Engeland het die Oxford Movement binne die Anglikaanse kerk, onder leiding van Henry Newman, hulle beywer vir liturgiese vernuwing binne die Anglikaanse kerk (Appleby 1965:142-143; Wilson-Dickson 1992:131-132).

In die Gereformeerde kerke in Suid-Afrika, en by name die Nederduitse Gereformeerde Kerk, is die liturgie sterk deur die Nederlandse tradisie beïnvloed. In 1953 is 'n studiestuk oor liturgiese vernuwing opgestel wat in 1959 opgevolg is met 'n nuwe studiestuk oor die vormgewing van die oggend- en aanddienste. Diensordes is ook aanbeveel. Na verskeie wysigings aangebring is, het 'n Handboek vir die Erediens, 'n diensorde met verskeie moontlikhede vir variasie, verskyn (Strydom 1991:142-143).

2.1.3.7 Eietydse liturgiese ontwikkelinge

Die liturgiese beweging het 'n belangrike rol gespeel om die kerk van sy tyd weer bewus te maak van die gemeenskap van gelowiges en om aktiewe deelname van lidmate in die rites van die kerk aan te moedig. As gevolg van die invloed van die moderne liturgiese bewegings het daar in die laaste kwart van die twintigste eeu ook 'n grootskaalse ekumeniese konsensus ontwikkel betreffende die vorm en inhoud van die Christelike liturgie in die Rooms-Katolieke en Gereformeerde kerke. In Gereformeerde diensboeke verskyn vandag 'n katoliek-gereformeerde diensorde, meestal opsioneel, langs die tradisionele Reformatoriese diensordes (Jones *et.al.* 1992:556-559). Die volgende eiendommlikhede wat die katolieke liturgie kenmerk is vir die eietydse kerk van belang:

- die eenheid van Woord en Sakrament is wesenlik;

- die Skrif kom tot sy reg deurdat dit by die katolieke liturgie ingebou is. Terwyl daar in die Protestante kerke slegs een Skriflesing gedoen word, herstel die katolieke liturgie die drieledige Skriflesing (Ou Testament, Sendbriewe en Evangelies);
- gebed speel liturgies 'n belangrike rol. In 'n katolieke liturgie is daar 'n gesonde balans tussen formulier en vrye gebed;
- die perspektief op die Nagmaal word herstel
- die katolieke liturgie bring die gemeente aan die woord deur middel van gesproke of gesonge dialoë tussen die voorganger en gemeente (Strydom 1991:1551-157).

'n Uitdaging vir die tradisionele liturgie vandag is die kerkgroei-beweging ("church growth movement") wie se eredienste deur groot bywoningsgetalle gekenmerk word. Hierdie evangelistiese beweging toets nie net die styl en inhoud van die liturgie nie, maar is voorstanders van die omverwerping van die tradisionele liturgie as primêre medium in die erediens. 'n Hele geslag jongmense met min of geen sentiment vir die tradisionele liturgie, seremonies en kerkmusiek het na vore getree. Makro-gemeentes het ontwikkel wat mense na die eredienste lok, juis vanweë hulle vervanging van die tradisionele liturgie – tensy 'n tradisionele erediens een opsie van baie is. Hierdie informele eredienste lê klem daarop om ongelowiges te lok (die sogenaamde "seeker services") deur middel van dramatiserings, getuïenisse, hedendaagse boodskappe in plaas van preke en kontemporêre geestelike musiek. Makro-gemeentes hou dikwels ook besprekings na die eredienste en gee uitnodigings aan mense om by bybelklasse en kleingroepe in te skakel met die oog op dissipelskap. Groei-georiënteerde kerke lê sterk klem op die kleingroep. Charles Finney kan as die vader van die kerkgroei-beweging beskou word. Senn gee die volgende kritiek op die kerkgroei-beweging:

- Die Nagmaalsviering verskil nie veel van die toepassing in die tradisionele liturgie nie.

- Alhoewel die piëteit-teologie soos in alternatiewe eredienste toegepas nie onchristelik is nie, is dit ontoereikend vanuit 'n ortodokse perspektief – hoofsaaklik omdat die aanbidding eerder Jesus georiënteerd is, eerder as in die Drie-eenheid gegrond is.
- Dit is gebrekkig omdat die liturgie die individu eerder as die gesamentlike taak van die kerk aanspreek. Die ongelowige sal die verwysings in hierdie dienste net so onduidelik vind as dié in die tradisionele dienste, aangesien daar steeds bybelse en liturgiese aannames gemaak word, wat ongelowiges nie sal verstaan nie. Die dienste spreek dus eerder evangelistiese Christene uit piëtistiese agtergronde aan wat nie van liturgiese formalisme hou nie.
- Die geskiedenis is nie aan die kant van hierdie soort eredienste nie. Ook die moderne lewensfilosofie waarop hierdie wêrelduitkyk gebaseer is, is besig om te disintegreer. Die “baby boomers’ se gevoel van onbeperkte moontlikhede kom voor beperkinge soos mortaliteit: in gedaantes soos AIDS, etniese suiwering en ekologiese rampe nou te staan. Mense kan gevolglik die vrae van die lewe by verskillende plekke soek, en nie slegs soos wat dit by die alternatiewe liturgie toegepas word nie. Die kinders van kerklos ‘baby boomers’ het nie dieselfde redes as hulle ouers waarom hulle negatief teenoor die kerktradisie moet reageer nie. Hulle mag dalk geïnteresseerd wees in die ervaring van tradisionele aanbidding (Senn 1997:687-691).

Senn se argumente is nie altyd oortuigend nie. Bloot die bywoningsyfer waarvan hy vroeër skryf, behoort 'n aanduiding te wees dat, alhoewel ongelowiges beslis nie altyd die bybelse en liturgiese aannames verstaan nie, daar wel 'n geestelike behoefte is wat hier aangespreek word. Hy noem juis dat die sogenaamde “seeker services” probeer om die Verlossingsboodskap op 'n wyse oor te dra wat maklik tot die hedendaagse mens kommunikeer. Dat hierdie en ander informele dienste wel ook evangelistiese Christene uit piëtistiese agtergronde sal lok, is ongetwyfeld waar.

Senn se opmerking dat die geskiedenis nie aan die kant van hierdie soort eredienste is nie, kan ook na die ander kant toe geargumenteer word. Deur na die liturgiese geskiedenis oor die eeue te kyk, is dit duidelik dat sodra die kerk geformaliseerd raak en rituele hulle betekenis vir die leke verloor, daar telkens 'n emosionele behoefte/piëtistiese neiging by mense ontstaan. 'n Gevolg van die post-moderne mens se besef van sy beperkinge en gebrek aan tradisies kan lei tot 'n soeke na 'n kerk met 'n meer tradisionele liturgie. Dit kan egter ook die teenoorgestelde teweegbring, deurdat mense, as gevolg van 'n post-moderne lewenssiening, juis al hoe minder na hierdie soort erediens aangetrek sal word.

Die uitdaging vir die kerk in hierdie postmodernistiese tyd is om God se Verlossingsboodskap aan die wêreld te verkondig en dit in die liturgie op te voer sodat 'n alternatiewe realiteitsblik aan mense gegee word. Die postmodernisme is nie slegs 'n historiese periode na die moderne era is nie. Die waardes en denkwyse wat met die Rasionalisme en die Romantiek geassosieër word, floreer steeds in die alledaagse lewe en godsdiens. Dit blyk egter asof dit 'n ontvanklikheid in die kuns en literatuur, asook in die filosofie en wetenskap teweegbring het wat die wêrelduitkyk van die Verligting en Idealisme verwerp, sonder om noodwendig iets positiefs in die plek daarvan te plaas. Niks het dus werklik die modernisme opgevolg nie. Die proses van disintegrasie van die moderne wêreld in die twintigste eeu het soos Friedrich Nietzsche voorspel het in nihilisme verval. Sy profesieë van 'n wêreld van vryheid vol supermense is nie vervul nie. Die moderne wêreld wat op kritiese rede en romantiese idealisme gebou is, is besig om te disintegreer (Senn 1997:394-395). Die neiging by die hedendaagse mens om slegs vir die oomblik te lewe, geen betekenisvolle tradisie aan te hang en na geen eindpunt te beweeg nie gee 'n aansporing vir die kerk om nie net die evangelie te verkondig nie, maar 'n beskrywende wêreld daar te stel – wat ook uitgeleef moet word (Senn 1997:699-700).

2.1.3.8 Samevatting

Die Christelike byeenkomste van die eerste drie eeue is deur eenvoud en onderlinge gemeenskap tussen die gelowiges rondom die Nagmaalstafel gekenmerk. Die Skrif, was soos in die sinagoges, die middelpunt van die samekomste, maar die redding wat deur Jesus Christus bewerkstellig is, het aan die geleenthede 'n spesifieke raamwerk gegee. Aangesien hulle aanbidding om God se verlossing in Christus gesentreer het, kan aangeneem word dat hierdie aspek ook in hulle lofprijsing en gebede gereflekteer sou word.

Die wettiging van die Christelike geloof in die vierde eeu het 'n nuwe era vir die kerk en die liturgie beteken. Die vermeerdering van kerkgangers het groter geboue vereis, wat weer ingewikkelder seremonies tot gevolg gehad het. Die direktheid wat die dienste vroeër gekenmerk het, is met 'n meer dramatiese en mistieke liturgie vervang.

Die Middeleeue het 'n toenemende uiterlike glans aan die kerk en haar verrigtinge gegee. Groot katedrale met beeldhouwerke en gebrandskilderde vensters is opgerig, waarin die liturgiese rites gedramatiseer is. Liturgiese deelname deur gelowiges is geminimaliseer as gevolg van die gebruik van Latyn as voertaal, ingewikkelde musikale werke wat slegs deur kore gesing kon word, die uitsluiting van gewone mense by die Nagmaal en die geleidelike skeiding van clerici en leke waar slegs die voorganger die liturgie behartig het. Hierdie eksterne rituele, in 'n liturgie waar die meeste mense slegs toeskouers was, het nie net die weg vir die Reformasie gebaan nie, maar die grondslag vir die ontwikkeling van 'n meer introspektiewe spiritualiteit gelê wat later weer in die piëtistiese beweging tot uiting sou kom.

Die Reformasie was 'n reaksie op die wanpraktyke van die kerk en 'n keerpunt in die liturgiegeskiedenis. Ten spyte van onderlinge verskille het al die reformatore hulle daarvoor beywer om die Woord weer die middelpunt en

standaard van die liturgie te maak; die gemeenskaplike karakter van die erediens tot sy reg te laat kom en misverstande rondom die Nagmaal uit die weg te ruim. Lofprysing deur die gemeente was vir Luther en Calvyn essensiële elemente van aanbidding en het 'n belangrike eienskap van die Protestantisme geword.

Twee bewegings wat in die sewentiende en agtiende eeue hul ontstaan gehad het, het groot invloed op liturgiese praktyke van die tyd gehad. Die Piëtisme het, in reaksie op uiterlike rituele van die kerk en die intellektuele beleving van godsdiens, 'n innerlike, individuele en emosionele ervaring van geloof beklemtoon. Alhoewel die beweging nie 'n eie liturgie gevolg het nie, was die meer subjektiewe invloed van hierdie denkwyses in die wyse en inhoud van die prediking, musiek en gebede sigbaar. Hierdie invloed kan ook in verskeie herelewingsbewegings opgemerk word. Die Rasionalisme aan die ander kant het vrae laat ontstaan oor die betroubaarheid van die bybelse openbaring en die uitverkiesing. Die Piëtiste se vooroordeel ten opsigte van rituele het 'n aanval op die bo-natuurlike in die Rasionalisme geword. Die oorheersende rol van die preek in die erediens, ten koste van ander liturgiese elemente, is 'n verdere gevolg van die Rasionalisme.

In die negentiende en twintigste eeue is elemente van die Piëtisme, en die Rasionalisme, verder opgeneem en uitgebou in die kampbyeenkomste in Amerika en in die herelewingsbewegings. Dié vorm van aanbidding het vandag steeds 'n belangrike inwerking op die liturgieë van Amerikaanse Protestantse kerke. Hierdie tydperk word ook deur liturgiese vernuwingsbewegings gekenmerk. 'n Klem op konstante reformasie het onder Rooms-Katolieke en Protestantse kerke posgevat en dit het mekaar wedersyds beïnvloed. Die liturgiese bewegings wou onder andere die gemeenskap van gelowiges bevorder deur die beoefening van rites en lewenskragtige samesang, die liturgie as 'n geïntegreerde eenheid aanmoedig en 'n meer gereelde viering van die Nagmaal daarstel. Gevolge van die liturgiese beweging se werksaamhede

kan vandag ook in die Nederduits-Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika ervaar word. Die uitdaging vir die Nederduits-Gereformeerde kerk vandag is om konstant met hierdie reformasie voort te gaan en nie te stagneer deur gebruike en style te akkomodeer wat hierdie proses teenwerk nie.

Historiese insig in die liturgie help nie net om die oorsprong van verskillende handelingte binne die erediens te verstaan nie, maar ook om beter begrip vir bepaalde hedendaagse tendense ten opsigte van aanbidding te kry. Die geskiedenis leer ons duidelik dat daar verskillende behoeftes en belewinge in aanbidding is. Hierdie spiritualiteitsverskille wat reeds van die vroegste tye daar was, is vandag toenemend 'n uitdaging vir die kerk. Indien dit geignoreer word, sal dit tot groter verdeeldheid binne gemeentes of selfs tot kerkloshheid lei.

2.1.4 Aanbiddingselemente binne die Gereformeerde liturgie

Met die gemeente se gesamentlike aanbidding tydens die erediens, word die liturgie in verskillende momente ingedeel ten einde die dialoog tussen God en die mens te bewerkstellig. Die Gereformeerde liturgie bestaan gewoonlik uit twee hoofgedeeltes. Die eerste gedeelte strek tot by die Skriflesing en word die Voorbereiding genoem. Die tweede gedeelte sentreer om die Woorddiens (Oskamp & Schuman 1998:154). Wanneer die Nagmaal bedien word, bestaan die basiese ekumeniese erediensvorm uit die Voorbereiding wat lei tot die Woorddiens, gevolg deur die Voorbereiding wat tot die Tafeldiens lei (Strydom 1991:228).

Die belangrikste liturgiese handelingte in die Nederduitse Gereformeerde erediens is die volgende:

- Die aanvang van die diens/intog: Dit is algemeen om eredienste in die Nederduitse Gereformeerde Kerk met orreïspel en/of samesang te begin om die gemeente op die verrigtinge wat volg, in te stel. Dit kan met die

inbestudering van een of meer nuwe liederes gepaardgaan. Meningsverskille bestaan oor die vraag of die voorsang deel van die erediensverrigtinge is. Volgens Oskamp & Schuman (1998:155) is dit verkieslik dat die samesang voor die aanvang van die eintlike diens geskied. Die binnekoms van die predikant en kerkraad kan dan onder orrelspel plaasvind waarna die gemeente, staande, 'n introïtuspsalm sing.

Alhoewel samesang in die algemeen beskou word as 'n handeling wat voor die erediens plaasvind, is daar onder bepaalde omstandighede genoeg motivering om dit as die aanvang van die gesamentlike aanbidding te sien. Wanneer die samesang hoofsaaklik gebruik word as die inbestudering van nuwe liederes of om die tyd te verwyd tot die binnekoms van die kerkraad, behoort dit as voorafsang beskou te word. Wanneer die tyd/sang egter bestee word aan lofprijsing – om God as 'n gemeente gesamentlik en onvoorwaardelik te loof - is dit reeds 'n aanbiddingshandeling en kan dit deel van die intogsledere uitmaak (sien Webber 1994:37-38). In hierdie geval sou dit verkieslik wees dat die predikant en kerkraad dan reeds aanwesig moet wees (Oskamp & Schuman 1998:155).

- Votum en seëngroet: In die uitspraak van die votum lê God se opdrag van volmag en die wete dat al die verrigtinge in Sy Naam sal geskied. Die groet is 'n teken van die gemeenskap van die heiliges en wys daarop dat die hele gemeente in die verrigtinge betrek word. Dit is ook 'n teken dat die gesprek met God en die gelowiges begin het. Die gemeente antwoord hierop met lofprijsing (Van der Leeuw 1946:160-163).
- Skuldbelydenis, die Wet en Vrypraak: Met die skuldbelydenis bely die gemeente nie hulle persoonlike sonde as sodanig nie, maar die algemene sondigheid van die mens. Vanselfsprekend moet die individu eksistensieël daarby betrokke wees. Die sondevergifenis is dus ook nie soseer op individuele sondes gemik nie, maar op God se vrypraak wat gelowiges van

hulle sonde vryskeld. Met die lees van die Wet vra God meer as die vervulling van Sy gebooië. Hy vra dat ons Hom met ons lewens sal verheerlik. Ook hier gee lofprijsing uitdrukking aan hierdie opdrag (Van der Leeuw 1946:163-166).

- Lofprijsing: Die hele erediens moet in lofprijsing gewortel wees (Gaddy 1992:105). Tog is dit goed dat daar spesifieke momente is wanneer die gemeente niks anders as lofprijsing doen nie. Lofprijsing is 'n afsonderlike element van die erediens, wat herhaaldelik terugkeer. Die diens moet met lofprijsing begin word en deur die verrigtinge voortgesit word. Saliers (1994:85-86) skryf dat "liturgical worship begins and ends in praising, thanking, and blessing the reality of God".

Dit is belangrik dat die liedere wat gesing word inderdaad lofliedere sal wees. Die liedere moet ten opsigte van die teks en die musiek lof ontlok. Die lofsang behoort ook meer omvattend te wees as wat tans die geval is. Strydom (1991:744) noem dat "die gebruik van verskeie liedere die veelkantigheid en veelkleurigheid van die lof onderstreep".

- Skriflesing: Die Skriflesing is nie net 'n onderrig of voorlesing uit die Woord nie. Dit is verkondiging; 'n afsonderlike liturgiese daad met 'n sakramentele karakter. Onder die invloed van die Puritanisme en Piëtisme het die Skriflesing in die Gereformeerde tradisie verskraal tot 'n lesing wat deur die prediking gedikteer word (sien 2.1.3.5). Die Skrif staan in diens van die prediking in plaas van die omgekeerde. Van der Leeuw (1946:170) beklemtoon dat die Skriflesing nie as voorbereiding vir die preek dien nie, maar dat die preek op die Skriflesing gerig word.
- Geloofsbelydenis: Die Geloofsbelydenis is 'n belangrike handeling van aanbidding. Die Geloofsbelydenis is nie 'n soort kort begrip van die kerkleer nie, maar 'n getuienis van die gemeente se gemeenskaplike geloof. Senn (1997:535) glo die geloofsbelydenis is 'n daad van bereidheid, waar die

gemeente haar aktief teenoor die wêreld en aanbidgend voor God stel. Die oudste geloofsformules was aksies van lofprijsing. Lukken (1984:91-92) skryf: "De geloofsbelijdenis heeft van oorsprong een hymnisch karakter. Het karakteristieke van de oud-kerkelijke geloofsbelijdenissen is juist, dat zij de vorm hebben van een doxologie: zij zijn een lofprijzing (logos) van Gods heerlijkheid (doxa). Het hoofdaccent ligt dus niet op de leerinhoud, die zij ongetwijfeld bevatten. ... Het is van het allergrootste belang, juist terwille van de liturgie als voltrekking van het geloof, dat men zoekt naar geloofsbelijdenissen, waarin het belijdend en lofprijzend spreken weer het hoofdaccent krijgt".

- **Gebed:** Soos die erediens in sy geheel 'n offer en 'n belydenis is, is dit ook in die geheel 'n gebed. Saliers (1994:85) skryf dat daar geen deel in die liturgie bestaan wat nie deel van gebed is nie. "Bidden is de vertrouwelijke omgang met God. Het gebed is te vergelijken met een gesprek. Het veronderstelt een persoonlijke relatie en bedient zich als regel van het gesproken of gezongen woord. Want ook het zingen in de kerk is bidden, volgens de kerkvader Augustinus is het zelfs dubbel bidden. Aldus loopt het gebed als een rode draad door heel de kerkdienst heen" (Oskamp & Schuman 1998:217). Alhoewel die inkleding van die gebede by verskillende kerke verskil, is die basiese inhoud dieselfde. Volgens Strydom (1991:229) kom aanbiddings-, skuld-, belydenis-, smEEK-, danksegging- en voorbiddingsgebede in die meeste gemeentes voor. Binne die erediens is daar egter momente waar die gebed direk tot God gerig word. Dit geskied dikwels voor die opening van die Woord (Van der Leeuw 1946:180-182).
- **Prediking:** Die prediking van die Woord is enersyds leerrede waar die Skrif uitgelê word in ooreenstemming met die dogma van die kerk en andersyds verkondiging (*kerugma*). Die preek onderrig, evangeliseer en verkondig (Oskamp & Schuman 1998:210). In klassiek-gereformeerde gemeentes is die preek die middelpunt van die erediens (White 1983:132) en die klimaks waarheen die verrigtinge beweeg. Dit kan veral gesien word in die lengte in

verhouding met die res van die liturgiese elemente, asook waar dit in die liturgie geplaas word. Sommige teoloë sien geen verhouding tussen die prediking en die liturgie in die Gereformeerde tradisie nie. Alhoewel dit vermoedelik voorkom, is dit egter meer waarskynlik dat die Gereformeerde predikante die hele liturgie in diens stel van die tema wat hulle vir die diens gekies het (sien Norén 1992:43-44).

- Offergawes: Die erediens geskied in die lig van die offer wat Jesus Christus aan die kruis gebring het. In die erediens offer ons onself en dit kom tot uiting in die lofprysing, die belydenis en die gee van offerandes. Die hele viering is in sy wese 'n offer. Die offerande is 'n selfstandige aksie wat afgehandel moet word, voor 'n nuwe handeling kan begin (Gaddy 1992:161-165).

- Die Nagmaal: Die bediening van die Nagmaal veronderstel die gemeenskap van die lewende Here met almal wat in Sy liggaam verbind is. Dit bestaan uit drie dele: Die aanroep van die teenwoordigheid van die Here (*Praefatie, Intercessie*), die bediening en gebruik van die Nagmaal en die danksegging vir die vergewing van sondes (*Post-communie*) (Van der Leeuw 1946:190). Volgens Strydom (1991:76-761) word twee aspekte as belangrik ten opsigte van die bedieningsvorme by die Nagmaal beskou: die doelbewuste keuse om te kommuniseer - die fisiese beweging na die bedieningsentrum toe en die doelbewuste hand-tot hand bediening.

- Seën/Wegsending: Die Seën is die uitspraak van God se genade op die gemeente wat as waarborg dien dat die aanbidding ook buite die kerkgebou voorgesit word. Die gemeente word dan weggestuur met die opdrag om sout en lig vir die wêreld te wees (Webber 1994:39).

2.1.5 Kenmerke van aanbidding

In die lig van die voorafgaande algemene opmerkings oor aanbidding en die gebruik van die liturgie, is dit nodig om sekere kenmerke te identifiseer wat eiesoortig is aan aanbidding. Die navorsers het in haar onmiddellike omgewing verskeie halwe waarhede onder die gewone Nederduitse Gereformeerde kerklidmaat teëgekóm. Hierdie onsekerheid en verwarring oor die begrip is nie net by gewone lidmate nie, maar ook by predikante aangetref. Die navorsers het om dié rede 'n vraelys oor aanbidding en lofprysing opgestel om die menings van 'n aantal mense te toets. Die vraelys is deur 46 kerkraadslede van die Nederduitse Gereformeerde Kerk Pietermaritzburg Noord en deur 54 Natalse leraars wat 'n predikantekursus in Durban bygewoon het, ingevul. Aangesien daar onsekerheid oor sekere konsepte in die praktyk bestaan, was dit nodig om die stellings vir die meningsopname baie duidelik te omskryf. Die respondente moes dan die stellings met 'n waar of vals merk:

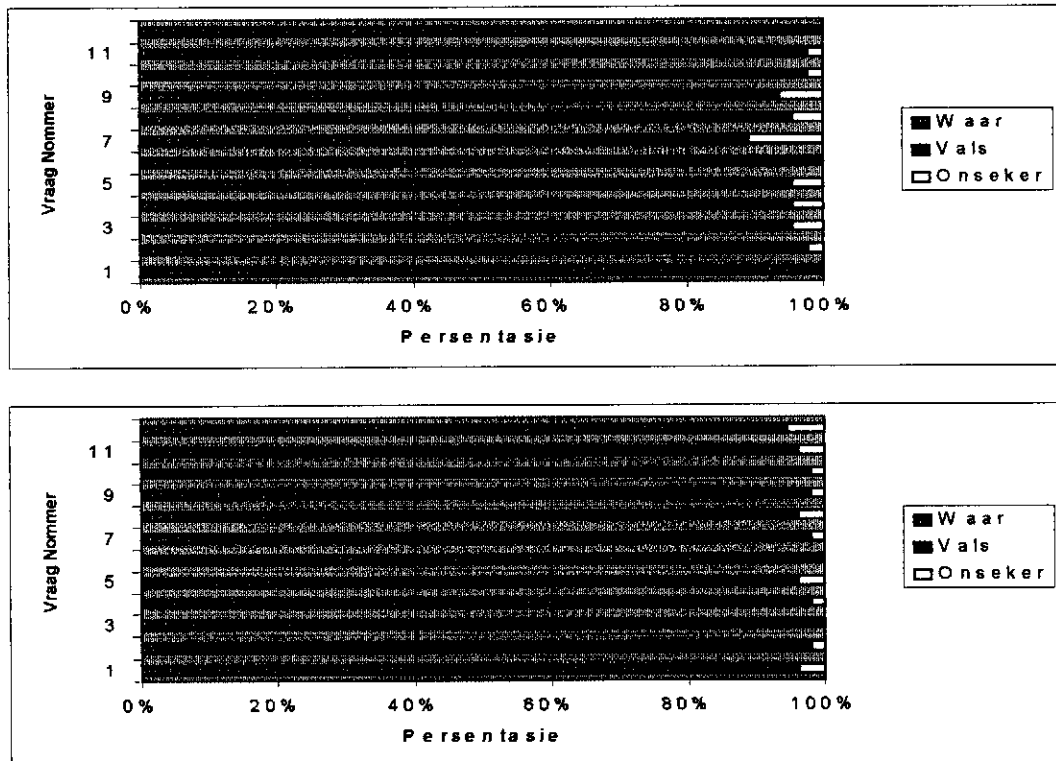
Vraelys oor aanbidding:

1. Aanbidding word deur 'n ontmoeting en ervaring tussen God en sy gemeente gekenmerk
2. Aanbidding het hoofsaaklik met sang en musiek te doen.
3. Aanbidding is iets wat in die kerk en in jou stiltetyd kan plaasvind waarvoor jy nie in jou gewone doen en late tyd kry nie.
4. Alle bevestigende reaksies in die erediens, bv die belydenis van skuld en geloof, die gee van offers en sing van liederes is deel van aanbidding.
5. Aanbidding is grotendeels 'n emosie van liefde en eerbied vir God wat oor die gelowige kom.
6. Lofprysing is 'n komponent van aanbidding.
7. Lofprysing geskied met die sing van vinnige en opgewekte liederes, terwyl aanbidding deur stadiger en gewyde liederes teweeggebring word.
8. Aanbidding vind plaas na lof aan God gebring is – lofprysing dien dus as voorbereiding vir aanbidding.

9. Aanbidding kan sonder lofprysing plaasvind.
10. Die preek is die hoof funksie van die erediens.
11. Aanbidding is die hoof funksie van die erediens.
12. Die elemente wat deel vorm van die erediens bevorder aanbidding.

Opmerkings:

Die uitslag van die vraelys het die volgende getoon:

Figuur 1: Uitslag van aanbiddingsvraelys soos ingevul (a) deur die kerkraad en (b) deur Natalse predikante.

Die uitslag van die vraelys het aangedui dat daar besliste onsekerheid oor bepaalde aspekte van aanbidding bestaan. Dit was duidelik dat ongeveer die helfte van die kerkraad en heelwat predikante aanbidding slegs as 'n uiterlike ritueel beskou (Vraag 3). Die meeste kerkraadslede en amper die helfte van die predikante het aanbidding as 'n emosie gesien wat oor jou kom (Vraag 5).

Verdeeldheid het by die kerkraad bestaan of lofprijsing deur die vinniger liedere en aanbidding deur die stadiger liedere geskied (Vraag 7). Groot verwarring bestaan ook by die kerkraad of lofprijsing deel van, of voorbereidend tot aanbidding is (Vraag 8). Die meeste mense het gevoel dat aanbidding sonder lofprijsing kan geskied (Vraag 9). Die twee vrae oor wat die hoof funksie van die erediens is (Vrae 10 en 11) is inkonsekwent beantwoord.

Om die verwarring en halwe waarhede wat oor aanbidding bestaan, aan te spreek, kan die volgende kenmerke uitgelig word:

2.1.5.1 Aanbidding is 'n ontmoeting met God

Aanbidding is op 'n verhouding tussen Christus en sy kerk gebaseer en word deur 'n ontmoeting en gemeenskap met God gekenmerk (Brown 1986:878). Die doel van die liturgie is meer as die beoefening van algemeen aanvaarde rituele, die voordra van 'n preek. Dit is meer as lering, evangelisasie of lofprijsing. Dit is die ontmoeting en gemeenskap tussen God en sy kerk wat die erediens 'n unieke en aanbiddingsgeleentheid maak (Oskamp & Schuman 1998:72). Webber (1994:77; 1998:38-39) skryf in dié verband: "I am convinced that a worship directed to the people – that is, a worship that intends to teach, evangelize, or entertain – does not do what true worship does. True worship is never directed from the 'platform' to the 'audience' as is so much of our teaching, evangelizing, and entertaining. True worship happens among people who celebrate Christ. Jesus dwells in their worship, bringing to them what he did for them on the cross and in the Resurrection".

Dit is belangrik dat mense na 'n erediens sal kom met 'n heilige verwagting dat Christus teenwoordig gaan wees en hulle gaan ontmoet en leer (Gowan 1992:74). Wanneer hierdie verwagting en ingesteldheid op God reeds in die alledaagse lewe geleer word, sal dit by die gesamentlike aanbidding 'n hoogtepunt bereik (Foster 1980:141-142).

Die gemeenskap met God word nie deur die mens se eie pogings veroorsaak nie. Die mens kan nie die Skepper manipuleer en self 'n goddelike ontmoeting teweegbring nie. "God en mensch ontmoeten elkaar in het geloof en de tegenwoordigheid Gods is, een antwoord op't geloof. ...Gelooven is verwachten dat God het doet. En de middelen, die Hij daarbij gebruikt, zijn Zijne middelen en niet de onze. Wij kunnen God in de liturgie niet gevangennemen" (Noordmans 1939:77).

Die teenwoordigheid van God in die erediens en in al ons ander ontmoetings met Hom moet gesien word in die lig van sy besondere genade. God openbaar homself, soms ten spyte van wat ons doen (Gowan 1992:82-83). Die gemeente se gemeenskap met God vind hoofsaaklik deur middel van die Woord plaas. "Voor ons, Protestanten, (is) het uitwendige Woord in den eeredienst de plaats der ontmoeting met God en wel in het bijzonder het vocale Woord, waarbij echter de Sacramenten ook een soort van woorden blijven" (Noordmans 1939:90).

2.1.5.2 Aanbidding behels 'n twee-rigting kommunikasie

Die woord aanbidding impliseer 'n eensydige reaksie, naamlik 'n handeling waar die skepsel aan die Skepper verering, lof en toewyding offer. Ook die Engelse woord *worship*, wat afkomstig is van die Anglo-Saksiese woord *weorthscipe*, beteken om waarde toe te skryf en iemand se verdienstelikheid te erken (White 1983:25). Senn (1997:33-34) skryf die volgende oor die woord *worship*: "The term suggests ascribing supreme worth to God. But the impression can be given that it is humankind that recognizes and ascribes worth, whereas it is really God who ascribes worth to humankind by deigning to enter into communion with fallen humanity... There is no doubt that the congregation does ascribe worth to God when it gathers in God's presence. Yet

this constitutes only one side of the duality of the sacramental/sacrificial event of encounter: it expresses the sacrifice of praise”.

Alhoewel aanbidding dus wel van die gelowige se kant af 'n reaksie op God se genade en heerlijkheid is, is die erediens as ontmoetingsgeleentheid nooit slegs 'n eenrigting kommunikasie van die mens se kant af nie. In beide die alledaagse lewe en tydens die erediens is daar 'n konstante gesprek wat tussen God en sy kerk plaasvind. Aanbidding is gebaseer op bekendmaking en antwoord. Dit is God wat deur Sy Woord onderrig, praat en werk in Sy kerk en die gemeente wat oortuig word, berou toon en Hom deur woorde en aksies vir Sy genade vereer (Hustad 1980:64; Webber 1992:16-18). Aanbidding is nie slegs 'n tyd om oor God te praat nie, maar 'n geleentheid om met Hom te praat en van Hom te hoor (Gibbs & Coffey 2001:176).

Binne die erediens bestaan aanbidding uit beide verkondigings- en vereringselemente en dis nie altyd moontlik om 'n meganiese skeiding tussen die twee aspekte binne die erediens te maak nie. Gebede, lofsange, die geloofsbelydenis en selfs die prediking kan terselfdertyd verkondigings- en vereringselemente bevat (sien Senn 1997:33) waar hy uitwei oor die 'sacramental' en 'sacrificial' aspekte van aanbidding. Van der Leeuw (1946:15) skryf: “Aan de anderen kant blijft het verkeer tussen God en de Kerk verkeer, d.w.z. dialectisch. Dit betekent niet alleen, dat er voor dit verkeer twee nodig zijn, maar ook, dat de gegeven vorm telkens weer verbroken wordt of althans worden kan. Het verkeer met God is wel concreet, maar het is geen vaste substantie. Het is bewegelijk, het gaan heen en weer. God spreekt en wij antwoorden. Wij spreken en God antwoordt. Maar het antwoord volgt niet met volstrekte, automatische zekerheid op de vraag. Het moet worden overgelaten. Liturgie is een gesprek, niet de repetitie van een toneelstuk”.

In hierdie twee-rigting kommunikasie tussen God en die gelowige is dit altyd God wat die inisiatief neem deur sy teenwoordigheid te openbaar en die kerk

wat daarop antwoord (McMinn 1986:10-11; Morgenthaler 1995:48-49). "Because it is God who always takes the initiative, Christian worship is best discussed in terms of response. In worship we respond to God and this is true of the whole liturgy, whether it be praise, thanksgiving, supplication, or repentance, whether it be Eucharist or baptism or liturgical prayer or the celebration of the church's year. If this is so, worship must be seen in the context of saving history, which is the record of the divine initiative (Jones *et.al.* 1992:9).

Dit is belangrik dat sorg gedra sal word dat verkondiging en respons in balans met mekaar sal verkeer om 'n gebalanseerde Bybelgetroue liturgie te verseker. Wanneer enige een van hierdie twee aspekte oorbeklemtoon word, is die gevolg 'n skeefgetrekte erediens (Botes *et.al.* 1988:10).

2.1.5.3 Die Woord van God is sentraal in aanbidding

Die Woord van God staan sentraal in aanbidding. In gesamentlike aanbidding is dit hoofsaaklik deur die Woord, die Heilige Gees en Sakramente wat God met die mens kommunikeer (Noordmans 1939:51). Een van die belangrikste invloede van die Reformasie was om aan die Woord weer sy regmatige plek in die liturgie terug te gee (Old 1984:2) en die besef dat God hom deur Sy Woord aan ons openbaar (Burger 2000:1-22).

Die uitbouing van die liturgie mag nie daartoe lei dat die klem op die Woord as primêre openbaringsbron en heilsmiddel verwaarloos word nie. Woordverkondiging vind egter nie slegs deur Skriflesing en die prediking plaas nie. Van der Leeuw (1946:29) skryf: "Prediking is een van twee vorme van verkondiging. De eerste vorm is liturgisch. Zij bestaat in het functioneren van Gods Woord in lezing en gebed, lofzang en genadeverkondiging. De hervorming heeft haar helaas tot zeer weinig gereduceerd. Maar de tweede soort verkondiging de prediking, heeft zij in het middelpunt gesteld. Het

gepredikte woord ontbrak weliswaar in de Kerk nimmer geheel, maar de Hervorming ontdekte weer de zelfstandige functie van Gods Woord door de prediking. De uitlegging van de Heilige Schrift, de 'opening des Woords', werd centraal. De rest werd onvermijdelijk een gebed voor of na de predikatie, een voor- en nazang, al bleven aanvankelijk de schuldbelijdenis en het Credo het intercessiegebed en de psalm, en al kwam de Wet er bij”.

Skrifgetroue lofprijsing is 'n belangrike wyse waarop die Woord aan die gelowige geopen word (Law 1985:151-152). In aanbidding vind daar 'n wisselwerking tussen die verkondiging van die Woord en lofprijsing plaas. Keck (1992:1172) skryf dat mense God nie kan loof as hulle geen geloof het nie. Hulle kan nie tot geloof kom as hulle nie weet wie Hy werklik is nie. Om God te kan loof, moet mense kennis van Hom hê.

Burger (2000:1-22) bepleit dus dat die Woord nie net 'n informerende, maar ook 'n formerende funksie sal hê. Benewens die luister na die Woord met betrekking tot die prediking, moet geleer word om ook na die formatiewe kant van die Woord te luister met die oog op die liturgiese inrigting van die diens. Gehoorsaamheid aan die Woord vra nie net letterlike gehoorsaamheid aan die inhoud daarvan nie. Soms mag 'n bepaalde simboliese handeling in die erediens mense help om die implikasies van die Woord beter te verstaan as wat blote woorde dit kan oordra.

2.1.5.4 Aanbidding is die somtotaal van die aktiwiteite van die gelowiges

Die kerk se aanbidding sluit elke reaksie teenoor God in: lofprijsing, danksegging, belydenis, die gee van offers, toewyding en versoeke. “Worship is the basic human response to God as holy presence. It is an attitude of total and loving submission to God's sovereign wisdom, goodness and power. Worship expresses itself in a great variety of acts such as adoration, praise, thanksgiving, contrition, sacrifice and obedience” (Dulles 1992:85).

Die navorser verskil van skrywers soos Sorge, Law en andere uit die charismatiese tradisie wat liturgiese moralisme (sekere menslike metodes moet eers gevolg word voordat daar by God uitgekom kan word) voorstaan. Hulle skei nie net lofpysing en danksegging van aanbidding en sien dit as verskillende, opeenvolgende aksies nie, maar beskou ook die ander elemente van die liturgie apart van aanbidding. Sorge (1987:69) skryf byvoorbeeld in dié verband. "Praise can be conceived as a gateway to worship. Many times it is easier to praise than to worship. Therefore, if we're having trouble entering into worship, starting with praise will help worship flow more easily. We sing in order to enter into praise, and sometimes we praise in order to enter into worship. But singing does not guarantee praise, just as praise does not guarantee that we will cross the threshold into worship".

Die Charismatiese kerke baseer hierdie siening van danksegging, lofpysing en aanbidding as aparte entiteite op die tabernakel tradisie - die draagbare heiligdom wat volgens Eksodus 25-30; 35-40 tydens die verblyf by Sinai vervaardig is. Die benamings van die tabernakel, naamlik die tent van ontmoeting/ die tent met die getuienis/ die verbondstent, is aanduidings dat hierdie heiligdom 'n plek was waar God teenwoordig was. Die Charismatiese gelowiges hou op grond hiervan dus 'n simboliese liturgiese optog waar die gelowige 'n geestelike "Allerheiligste" nader. Voorbereiding vir aanbidding begin in die buitenste hof waar die aanbidder sy dank aan God uitspreek vir sy magtige daade in die geskiedenis en in sy lewe. Die danksegging word uitgedruk deur fisiese handeling soos die klap van hande, die speel van instrumente, sang, toejuiging en danse voor die Here. Soos die gelowige van die buitenste hof na die heilige plek beweeg, sing charismatiese aanbidders lofliedere – dikwels kort koortjies wat die eienskappe en name van God opnoem. Na 'n geruime tyd van lofliedere sing, gaan die proses in rustige aanbiddingsliedere oor sodat die gelowiges in die teenwoordigheid van God in die Allerheiligste kan kom, waar aanbidding uiteindelik plaasvind. Tydens

hierdie ondervinding kan gelowiges hulle bewondering vir God uitdruk soos die Gees hulle lei, hetsy deur te sing of te bid in tale, in profesie, ensovoorts (Hustad 1992:3-5).

Wohlgemuth (1973:19-20) skryf dat daar 'n groot aantal aanbiddingsaktiwiteite was wat om die verbondsark sentreer het, veral na dit in die tabernakel geplaas is. Binne die tabernakel is die verbondsark in die Allerheiligste geplaas – wat intieme gemeenskap met God beteken het. Hier het God sy krag, teenwoordigheid en heerlikheid weerspieël. Dit was in die teenwoordigheid van die Verbondsark dat lofpysing dag en nag geoffer is. Hierdie aanbiddingsaktiwiteite het die paradigma van aanbidding geword en is die rede vir die huidige beklemtoning van vokale en fisiese uitdrukkings in lofpysing en aanbidding. Sommige teoloë sien die twintigste eeuse Charismatiese herlewingsbeweging as die geestelike herstelling van aanbidding soos dit in die tyd van Dawid rondom die Verbondsark, veral deur middel van lofpysing, toegepas is.

Alhoewel aanbidding in die Gereformeerde tradisie baie meer as sang behels, bly dit, saam met gebed, een van die geskikste mediums waardeur die gemeente by die aanbidding van God betrek kan word. "Singing must be regarded as one of the fundamental constituents of Christian worship" (Jones *et.al.* 1992:494). Dit is egter problematies as gemeentelike deelname tot die sing van lof- en aanbiddingsliedere beperk word en ander liturgiese elemente soos gesamentlike gebed, geloof- en die skuldbelydenis van die liturgie verwyder word. Die gevolg is dat iemand wat nie groot waarde aan sang heg nie, geringe deelname aan die diens het. Die hart van Gereformeerde aanbidding is deelname deur die lidmate soos hulle om die Woord vergader. Lemmenes (1993:16-17) skryf van die probleem van preekstoel-geleide-aanbidding, waar die lidmate luister en die predikant alles inisieër en behartig, teenoor die gevaar dat mense se deelname aan die diens tot sang beperk word. Die kerk moet streef na 'n erediens waar mense nie net deur sang nie,

maar ook deur ander vorme van aanbidding aan die liturgie deelneem. Harris (1992: 17-18) noem dat die elemente van 'n ritueel bymekaar gehou of apart gebreek kan word, maar dat die dele opsigself nie die geheel maak nie. Slegs die finale produk gee 'n gevoel van eenheid en het 'n estetiese invloed. Rituele is in gevaar as een deel daarvan, in plaas van die geheel beklemtoon word.

2.1.5.5 Jesus Christus is die middelpunt van aanbidding

Jesus Christus is die middelpunt van ons aanbidding (Hustad 1980:65; Lukken 1984:60-61). "Worship celebrates Christ. Worship is the people's celebration of the living, dying, and rising of Christ, a celebration which is offered to God's glory" (Webber 1998:91). In die Nuwe Testament word die term *proskyneō* (aanbidding, neerbuig, te soen) gebruik om Christus as Here te erken en om hulde aan Hom as koning te bring (Brown 1986: 876-877). Dawn (1995:80) skryf: "The chief aim of worship is to please God – whether by adoration and praise, prayer and proclamation, confessions and offerings, thanksgivings and commitment, or by all of these actions combined. The point of worship is to recognize that God alone matters".

Gelowiges moet reeds voor die aanvang van 'n erediens hulle gedagtes op God rig. Die gelowiges moet die verantwoordelikheid neem om ander gedagtes op die agtergrond te skuif en op Christus en die handeling wat op daardie oomblik verrig word, te fokus. Dit bly egter net op grond van Christus se verlossingswerk dat daar sprake van 'n ontmoeting tussen God en mens kan wees.

'n Wesenlike gevaar in die kerk se aanbidding is subjektivisme – waar daar meer op die individu se emosies en behoeftes as op God se karakter en daed gefokus word. Daar is 'n groot verskil tussen 'n erediens waar gelowiges soek om God te behaag en in verrigtinge waar gelowiges, met God se hulp, probeer om ander mense te bevredig (Dawn 1995:50; Gaddy 1992:35-36; Liesh

1988:21). Ons aanbidding is gesekulariseer wanneer die fokus van die karakter van God verskuif na die verheffing van onself. Keck (1992:1169) praat van wanneer teosentrisme deur die antroposentrism vervang word. Dit word geopenbaar in sowel die maniere hoe daar oor Christus gepraat word, as die maniere waarop daar glad nie oor Hom gepraat word nie. Die aanbidding en lofprysing van God vereis 'n skuif van die self na God (McMinn 1986:50-51).

Om ware aanbidding van God te bevorder moet mense 'n korrekte persepsie van hom kry. So 'n persepsie sal 'n kognitiewe dimensie bevat, omdat God verstaan moet word, voordat ons Hom kan aanbid. Ons benadering tot die Here sal deur ons voorstelling van Hom beïnvloed word (Gaddy 1992:198; Thompson 1992:52). Die voorganger in die diens moet sorg dat die korrekte beeld van God deur die Woord geskep word. God sal opnuut geloof word wanneer gelowiges so sterk onder die indruk van 'n sekere aspek van sy karakter kom, dat hulle dit wil erken (Keck 1992:1171).

2.1.5.6 Aanbidding bevat 'n element van misterie

Aanbidding bevat 'n element van misterie, omdat God groter en gans anders as ons is en nie in menslike kategorieë ingedeel kan word nie. Ware aanbidding is onmoontlik sonder eerbied en verwondering vir die misterie/verborgenheid van God (Harris 1992:62; Saliers 1994:45; Thompson 1992:52). "The Church in the celebration of the liturgy is declaring its faith that Christ the Redeemer is present and active, and humanity through its involvement in the celebration can make encounter with the living God who comes to it in symbol, sacrament, in a word *in mysterio*. We can respond with the whole of our being, with mind and body, with our senses, in word and song and movement (Jones *et.al.* 1992:15-16).

Dit is die verborge, sowel as die geopenbaarde heerlikheid van God wat in die lied, woord, gebare en simbole geprys moet word (Saliers 1994:45). Onder die

vereistes vir deelname in die vorm, inhoud en dinamika van Christelike aanbidding is verwondering en eerbied vir die misterie van God se menswording, maar ook 'n bewuswees van menslike lyding en onreg. Saliers (1994:192) skryf dat die Christelike liturgie in die hedendaagse kulturele konteks bemoeilik word omdat mense nie gewoon aan verwondering of eerbied is nie, of om te lank aan lyding te dink nie. In 'n kultuur waar dinge van korte duur is, is die herinnering aan God se self-opoffering in Jesus Christus problematies.

Die liturgie is 'n paraboliese, metamorfiese, allegoriese en simboliese aktiwiteit. Die liturgie behels 'n deelname aan die misterie van kerkwees. Ons kan in 'n lewendige en dramatiese manier aanbid en steeds nie begryp dat ons bymekaarkoms 'n deelname in die misterie van God se selfopoffering aan die kerk is nie (Saliers 1994:144-146).

Dit is noodsaaklik dat die God wat geloof word en "beskikbaar" is deur sig- en tasbare tekens in die liturgie ook verborge bly. Die realiteit van Jesus se lewe en daade was meer as wat met die fisiese oog gesien kan word. Hoe dit wat gesien word iets openbaar van iets wat nog nie gesien word nie, dui op die eskatologiese belang van aanbidding (Saliers 1994:162-163).

Die sleutel van die erediens lê in die handhawing van 'n voortdurende spanning tussen die bekende en die onbekende. "On the one hand, we are welcome at worship, and we are at home here. We are God's people, and the sanctuary is a place of familiarity. On the other hand, we must not become so familiar that we lose the capacity to be surprised by grace. We must not feel so at home that we lose the awareness that we are pilgrims and strangers traveling in a land of wonderment, not of our own making. The worship leader who can maintain this tension goes a long way toward making the service an environment for mystery" (Long 2001:23).

2.1.5.7 Aanbidding kan nie vir ons, maar moet deur ons gedoen word

Daar bestaan 'n neiging onder gelowiges om die erediens by te woon om iets daaruit te ontvang, eerder as om te gaan offer. Ons leef in 'n toeskouersamelewing waar ons passief vermaak wil word. Hierdie tendens word ook tydens eredienste ervaar (Webber 1992:2,3). Hierdie neiging het waarskynlik ontstaan omdat gemeentes veral vroeër 'n passiewe rol in die erediensviering moes aanneem en omdat geen vereistes aan hulle gestel is afgesien van hulle teenwoordigheid nie (Gaddy 1992:39; Harris 1992:34-35). Volgens Morgenthaler (1995:48-49) is aangrypende kooruitvoerings, getuienisse en besielende boodskappe maniere hoe God met ons praat en ons harte aanraak, maar dit vereis niks van ons nie. Die erediens moet nie net inspireer nie, maar ook geleenthede vir die gelowige inruim om te antwoord. Die ingesteldheid en vaardigheid van die voorganger speel 'n groot rol by die erediens. Die predikant moet nie net na die diens gaan om die Woord van die Here aan die gemeente te bedien nie, maar ook om hulle voor te gaan en in gebed en aanbidding te begelei (Long 2001:107-108).

Aanbidding kan nie plaasvind sonder ons antwoord op die self-openbaring van God, waar ons as individue na Hom uitreik nie (Hustad 1980:64; Jones *et.al.* 1992:9; Webber 1992:16-18). Lofprysing en aanbidding kan nie alleenlik 'n massa-aksie wees nie, maar moet ook die reaksie van 'n individu op God wees. Wanneer 'n groep gelowiges in aanbidding verenig, mag individuele lofprysing in 'n groepsreaksie saamsmelt, maar die uitdrukking van lof en aanbidding kom van 'n individu (Cornwall 1973:61). Alhoewel ons gesamentlike aanbidding van God deur ander gelowiges se lof of gebrek daaraan beïnvloed word, is dit belangrik dat gelowiges God, selfs ten spyte van ander se reaksies, sal loof. Volgens Barnard (1994:6) moet daar altyd 'n balans tussen die gemeenskap en die enkeling wees. Die woorde, sang en musiek in die erediens is die gesamentlike diens van die gemeente aan God, maar die enkeling moet homself terselfdertyd daarin vind (Barnard 1994:6). Die gelowige se

verhouding en liefde vir God word hoofsaaklik in die diepte en kwaliteit van sy aanbidding en gebede uitgebeeld (Brown 1986: 877-878).

2.1.5.8 Die totale mens moet by aanbidding betrokke wees

Ons verstand en rasionele fakulteite is nie genoegsaam vir aanbidding nie. Die mens neig om verander te word deur wat of wie hy aanbid. In effektiewe aanbidding van God raak ons meer soos Hy, wat die objek van verering is – wat die erediens dus deel van die heiligmakingsproses maak. Om hierdie rede behoort ons aanbidding die mens in totaliteit te betrek. Hustad (1980:74) glo ons benodig 'n holistiese beskouing van aanbidding.

Die betrekking van die emosionele aspek by aanbidding bly 'n kontroversiële onderwerp. Aan die een kant is dit nodig om die emosies van die gelowige deur onder andere die prediking, musiek en gebede aan te spreek. “All musical worship should involve and transform the mind, as well as the body and the emotions. The relationship of emotion to understanding is most important in the totality of worship. Each by itself constitutes an aborted experience. God’s truth may be comprehended by the mind, but if there is not emotional involvement, nothing more happens. Another individual may have an emotional experience; if it is not based on biblical concepts, it is soon forgotten in the quest for an even more intense emotive episode. But when truth is apprehended and it is accompanied with strong emotion because the individual realizes its ultimate significance, then there can be an action of the will. This is the final step when true expression takes place” (Hustad 1980:76-77).

Aan die ander kant is daar definitiewe gevare wanneer die emosionele beleving die doel en maatstaf van aanbidding word. Senn (1997:565) skryf: “The real question is not whether worship will be an emotional experience; it will be. The question is whether worship should be designed to elicit an emotional response. ... It is one thing to plan worship with the primary intention of

producing certain results. It is something else to obediently proclaim the word and administer the sacraments and to be surprised by the work of God, to see how the Holy Spirit works in, with and through the means of grace to produce a faith response”.

Alhoewel daar van Senn verskil kan word oor sy stelling dat aanbidding altyd vir mense 'n emosionele ervaring is (vergelyk Webber 1998:23), is dit belangrik om toe te sien dat subjektivisme of emosionele manipulasie nie in aanbidding bevorder word nie. Dit bly wel nodig dat daar 'n balans sal wees tussen die rasionele en die emosionele in aanbidding. In die verlede is die klem by woord en lied in die erediens te swaar op die verstandelike, die redelike geplaas. Uit reaksie is daar egter soms 'n te swaar aksent op die emosionele en die sentimentele belewing. Barnard (1994:5-6) glo dat albei eensydighede vermy moet word en die hele mens met verstand, wil en gevoel moet by die erediens en by lofprysing betrokke sal wees.

In die Nederduitse Gereformeerde Kerk is daar 'n algemene versigtigheid met die gebruik van lyftaal in die erediens. Hierdie neiging het in 'n sekere sin die passiwiteit in aanbidding verhoog. Dit is egter deur middel van die liggaam dat die mens tot God nader. Die gelowige se liggaam is tempel en vandaar vind die aanbidding plaas. Die mens spreek dus nie alleen deur woorde nie, maar ook deur veelseggende gebare, smekende hande - deur die totale houding wat die aanbidder aanneem (Louw 1979:47). Long (2001:43) skryf: “Effective worship involves more than plodding dutifully through a series of prayers and hymns and recitations. Worship involves word and gesture, movement and narration, in a highly active and participatory reenactment of the Gospel story and, as such, it is inherently dramatic” (Long 2001:43).

'n Simboliese optrede kan soms meer as 'n klomp woorde werd wees. Webber (1992:91-92) het genoem dat as Christus fisies tussen 'n groep gelowiges wat in aanbidding is, sou kom staan, mense nie met woorde nie,

maar met 'n simbool sal reageer. Hulle sal waarskynlik op hulle knieë of plat op die grond voor Hom val en waarskynlik so deur Sy teenwoordigheid oorweldig wees dat hulle niks sal kan sê nie.

'n Oorkoepelende tendens wat in die Woord bespeur kan word, is dat by geleenthede waar mense van die oorweldigende besef van God in Sy grootheid en majesteit bewus geword het, en ook by tye van diepe verootmoediging en besondere smeking, voorkeur verleen is aan gebedsaksies met 'n afwaartse rigting, byvoorbeeld deur te kniel, neer te buig of neer te val. Ook 'n bidder wat sy hande en hoof na God opgehef het, kon op daardie wyse uitdrukking gee aan sy verootmoediging of smeking. Die Nuwe Testament skryf egter nie 'n spesifieke houding vir aanbidding voor nie. Al drie houdinge – staan, kniel en neerwerping, word in die Nuwe Testamentiese dokumente, sonder enige kommentaar genoem. Aanwysings word wel gegee oor die geestelike houding wat die liggaamlike uitdrukking moet beïnvloed. In lyn met die Nuwe Testament en die vroeë kerkvaders is nederigheid, berou en smeking uitgedruk deur te kniel en/of die hoof te buig en lofprysing is staande gedoen, met of sonder die ophig van hande (Du Toit 1994:264). Die enigste gebedshouding wat nie in die Nuwe Testament voorkom nie, maar miskien wel by geleentheid in die Ou Testament, is die sittende een (Du Toit 1994:274).

Dit is egter belangrik dat gelowiges nie onverskillig met liggaamlike aksies in aanbidding sal omgaan nie. Senn (1997:565-567) waarsku: "Just because bodily expressions, like ceremonies in general, are a living commentary upon the Gospel, great care must be taken in the choice of actions. Actions not only have an emotional impact; they also suggest meaning. Physical expression also has an impact on the spirit of the worshiper".

2.1.5.9 Aanbidding skep 'n nuwe realiteit

In die twee-gesprek tussen God en die kerk tydens aanbidding word die mens van 'n nuwe realiteit, bo en behalwe die sigbare, bewus gemaak. "In worship there is divine action. In worship, the people experience a new reality. They are lifted out of their pain into a momentary experience of the future, into the heavens and the new earth... Worship is a divine action, a word from above that everything will be all right because God has acted in history and comes now in worship to save us, to form us, to heal us, to comfort us, and to give us hope" (Webber 1998:93-94).

Aanbidding is nie 'n manier om van die wêreld se krisis te ontsnap nie. Dit is eerder 'n manier waarop mense hulle plek in die wêreld as afhanklike en verganklike wesens bevestig. Thompson (1992:52) skryf dat aanbidding vir die mense is wat in die 'middel', tussen die skepping en die eschaton, tussen hemel en aarde leef. Die lewe in die 'middel' kyk vooruit na die verlossing van die wêreld, na die tyd wanneer alle dinge nuut gemaak sal word. Maar die lewe in die 'middel' kyk ook terug na die skepping en herken dat wat God gemaak het, goed is en en dat standpunt ingeneem behoort te word teen die verkeerde. Aanbidding is dus 'n daad van geloof in die God wat lewe, openbaar, regeer en seën. Dit gee gelowiges 'n ware beeld van die wêreld.

'n Moontlike rede waarom baie van ons Protestantse kerke so vreugdeloos is, is omdat gelowiges meer onder die indruk van die probleme van die wêreld is as die krag van God. Wanneer die mens begin dink dat alles van hom afhanklik is, is daar rede om depressief te raak. Dit is die ontmoeting met God wat die geskiedenis en realiteit anders laat lyk. Keck (1992:1169-1172) glo hierdie goddelike ontmoeting los nie noodwendig probleme op nie, maar lei ons na die lewende God. Op daardie manier orden God lewens en help Hy die gelowige om meer doelgerig te leef. "Modernity affirms that there is only now, 'world without end'. There is only us. Despair then is not an accident or an

occasional misfortune among us. Despair is the almost inevitable outcome of the value system and the ideology to which our society is largely committed. Christian worship, rooted in the peculiarly Jewish act of hope, asserts an alternative conviction about reality. This alternative in principle means to subvert the ideology of despair championed by modernity. In Christian worship, then, the power of hope is voiced against the deathliness of despair" (Meeks 1996:178-179).

2.1.5.10 Aanbidding verander ons

Aanbidding en lofprijsing help om ons lewens te vorm. Wanneer ons God dien en in danksegging en lofprijsing voor Hom leef, begin God om ons gedagtes te transformeer. In Jesaja 6 lees ons dat Jesaja se visioen van God hom nie slegs 'n beeld van God se heiligheid, krag en heerlikheid gegee het nie, maar sy oë geopen het vir sy eie sondigheid. 'n Dringendheid het verder by hom ontstaan om God se missie te vervul (Effa 1991:33-34). 'n Ware ontmoeting met God lei tot veranderde harte en veranderde lewens. "To experience God's presence is to be transformed from the inside out" (Gibbs & Coffey 2001:180).

Foster (1986:148-149) skryf: "If worship does not change us, it has not been worship. If worship does not propel us into greater obedience it has not been worship. Just as worship begins in holy expectancy it ends in holy obedience. Holy obedience saves worship from becoming an opiate, an escape from the pressing needs of modern life. Worship is a deliberate and disciplined adventure in reality".

2.1.6 Gevolgtrekking

Daar bestaan vandag in die Nederduitse Gereformeerde Kerk, onder lidmate en predikante, onsekerheid oor verskeie aspekte van aanbidding. (vergelyk 2.2 Figuur 1). Die vraelys in die hoofstuk het aangetoon dat daar onder andere

verwarring is oor wat aanbidding presies behels, wat die eintlike funksie van die erediens is, asook die rol wat lofprysing binne die liturgie behoort te hê.

Wanneer aanbidding nie net as 'n uiterlike handeling verstaan word nie en gesien word as iets wat die gelowige se totale bestaan in beslag neem, is dit makliker om die konsep te begryp. Wanopvattinge soos dat aanbidding sonder lofprysing kan plaasvind, word só in perspektief gestel. Dit is dan ondenkbaar dat 'n gelowige, hetsy in sy persoonlike lewe of met die samekoms van gelowiges, 'n ontmoeting en gemeenskap met God kan hê, sonder om met dankbaarheid, verwondering en lof op Sy teenwoordigheid en genade te reageer. Wanneer aanbidding as 'n lewenswyse eerder as slegs 'n gemeentelike aktiwiteit gesien word, word dit bykans onmoontlik dat die emosionele aspek van aanbidding ontkoppel kan word. Aan die ander kant word dit duidelik dat aanbidding nie altyd met emosies gepaard sal gaan nie – dat dit 'n doelbewuste besluit bly wat die Christen neem om in dankbaarheid, verootmoediging en gehoorsaamheid Jesus Christus te dien.

Die neiging om lofprysing en aanbidding aan onderskeidelik vinnige en stadige liedere te koppel en aanbidding as die finale stap van danksegging en lofprysing te beskou, word ook beter begryp as aanbidding as 'n daaglikse wandel met die Skepper gesien word. Soos in die erediens word elke bevestigende reaksie op God – hetsy dit gebed, verootmoediging, versoeke, belydenisse, danksegging of lofprysing is - dan deel van ons reaksie op God se bemoeienis met die mens. In hierdie lig is dit vanselfsprekend dat dit nie slegs die mens is wat met God praat nie, maar dat aanbidding gebaseer is op 'n twee-rigting kommunikasie wat tussen God en die mens plaasvind.

Wanneer die erediens in diens van aanbidding gestel word, is dit makliker om die funksie van die liturgie te bepaal. Dit blyk dan dat die doel van die liturgie daarin lê om gemeentelike aanbidding moontlik te maak en om 'n ontmoeting met God te bewerkstellig deur 'n tweegesprek tussen die Skepper en sy kerk

daar te stel. Wanneer aanbidding die uitgangspunt van die erediens is, word dit nooit as 'n teenstelling teenoor die Woordverkondiging geplaas nie, omdat aanbidding in sy wese uit vererings- en verkondigingsaspekte bestaan. Ook word geen aspek van die liturgie blote aanhangsels van 'n preek nie. Die belangrikheid van elke liturgiese handeling in die dialoog tussen God en mens sal juis onderstreep word. 'n Liturgie wat daarop gerig is om mense tot aanbidding te lei, sal nie gelowiges passief in 'n erediens laat nie en sal dit vir elke spiritualiteitsoriëntering moontlik maak om in verering en lof op God te reageer.

2.2 LOFPRYsing AS KOMPONENT VAN AANBIDDING

“Praise is the duty and delight, the ultimate vocation of the human community; indeed of all creation. Yes, all life is aimed towards God and finally exists for the sake of God. Praise articulates and embodies our capacity to yield, submit, and abandon ourselves in trust and gratitude to the One whose we are. Praise is not only a human requirement and a human need, it is also a human delight. We have a resilient hunger to move beyond self, to return our energy and worth to the One from whom it has been granted. In our return to that One, we find our deepest joy. That is what it means to glorify God and enjoy God forever” (Brueggemann 1989:1).

Om ons as Christene in God te verheug en Hom te verheerlik is 'n primêre doel van ons aanbidding. Een van die belangrikste komponente van aanbidding is dus die lofprijsing van God. Alhoewel aanbidding meer as lofprijsing behels, kan dit nie daarsonder plaasvind nie. Aanbidding is 'n antwoord op die grootste gebod, naamlik om die Here ons God met ons hele hart, siel en verstand lief te hê. Hierdie liefde, geloof, dankbaarheid en afhanklikheid teenoor die Skepper moet deur ons lewenswyse maar ook - en veral mondelings - bely word. Lofprijsing is Christene se (hoofsaaklik) uiterlike erkenning en verering van die trinitariese God wat hulle aanbid.

"It is in the spoken word that man, like God, comes out into the open, making himself clear, intelligible and in some way responsible, venturing forth and binding and committing himself. In his word man hazard himself. And it is demanded of him that in his word he shall continually hazard himself to God's glory, coming out into the open as a partisan of God" (Brueggemann 1989:2).

Saliers (1994:85-86) glo: "Liturgical worship begins and ends in praising, thanking, and blessing the reality of God". In ons gesamentlike aanbidding behoort die hele liturgie van lof deurtrek te wees. Van der Leeuw (1946:167-168) skryf: "Zij (lofprijsing) is een afzonderlijk stuk van den eredienst, dat, zoals alles, een en andermaal terugkeert". Ook die verskillende handeling binne die liturgie, soos onder andere die skuldbelydenis, voorbidding en selfs die prediking is in 'n sekere sin deel van lofprijsing (Dawn 1995:90-91; Smit 1997:393), of 'n direkte gevolg daarvan (Dawn 1995:90-91; Old 1984:41). Dit is egter wel goed dat daar bepaalde momente in die liturgie geskep word, wanneer daar, op 'n direkte wyse, niks anders as lofprijsing gedoen word nie (Van der Leeuw 1946:167).

Dit was die Reformasie wat die lofprijsing van die kerk weer op die voorgrond gebring het; wat die belangrikheid dat die hele gemeente God sal loof, beklemtoon het en wat op die noodsaaklikheid gewys het dat mense in hulle eie taal en op 'n wyse wat eenvoudig genoeg is om te verstaan, hul lof aan God moes bring. Old (1984:48) skryf: "The Reformation was amazingly successful in refreshing the praises of the church" en Senn (1997:299): "Luther's work eventually made possible congregational participation in worship in every land and established hymn-singing by the people as a characteristic and important feature of Protestantism". Ook vir Calvyn was lofprijsing van groot belang. Hy was die dryfveer agter die Geneva Psalter en die motivering daarvan was vir hom om God te verheerlik. Calvyn het dikwels gesê dat die gebruik van die psalms 'n oefening in lofprijsing was. "The psalms lead us in the right manner

of offering the sacrifice of praise to God.... When the whole congregation sings a psalm of praise together then all are stirred up to more and more genuine devotion to God...When the church grows in its praise then God is magnified" (Old 1984:53). Smit (1997:389) skryf: "Lofprysing, doksologie, die roem van God, die bring van alle eer aan God, die dankbare groot maak van die Naam van die lewende God, dit alles vorm die hart van die Gereformeerde geloof en van die Gereformeerde vroomheid".

Dit is belangrik om hier reeds te beklemtoon dat lofprysing nie uitgesonder moet word as die enigste vorm van antwoord op die evangelie (sien 2.1.5.4) en ten koste van ander belangrike liturgiese momente gebruik moet word nie. "Worship that is only praise exalts God at the expense of human beings, diminishes human responsibility, and risks disengagement in the world. Worship that is only empowerment, without praise, leads to a cheap individualism, fashioning God in its own image, making God an idol" (Hamby 1991:82). Dit is wel nodig om die sleutelrol wat lofprysing in aanbidding speel - en wat in feitlik alle Gereformeerde belydenisskrifte onderstreep word (Smit 1997:389-390) - te aksentueer en opnuut die praktiese implikasies daarvan te ondersoek.

2.2.1 Wat is lofprysing?

Lofprysing is nie vreemd in ons lewens nie, eerder 'n integrale deel daarvan. Dit is deel van die menslike aard om spontaan dit te prys wat ons van waarde ag. "Praise almost seems to be inner health made audible" (Cornwall 1973:21-22). Lewis (1961:94-95) het gesê dat alle genot spontaan in lofprysing oorfloei, behalwe as dit doelbewustelik verhoed word. Minnaars loof hulle geliefdes, landsburgers hulle helde en geboorte grond, godsdienstiges hulle heiliges. Die mens met die gebalanseerde en ruim verstand loof, terwyl die ongebalanseerde mens dit vermy. As die psalmdigter gelowiges oproep tot lofprysing en danksegging is dit eenvoudig 'n beroep om dit te doen wat alle

gesonde, normale mense veronderstel is om te doen wanneer hulle vir iets omgee en dit bewonder. Ons behoort ons te verheug in die dinge wat ons geniet.

Die klagpsalms onderstreep die feit dat die lewe en lofprijsing hand aan hand gaan. Soos die dood met 'n gebrek aan lofprijsing geassosieër word, so word die lewe daardeur gekenmerk. "Exalting is a part of existence. It is so much a part of it, that when one has ceased to exalt God, something else must be exalted. Then God can be displaced by a man, an institution, an ideal. World history demonstrates this. Man must exalt something, and without such exalting there can apparently be no existence" (Westermann 1961:160-161).

Lofprijsing is 'n reaksie op dit wat ons sien of ondervind. Dit druk nie 'n wens of behoefte uit nie, maar reageer op iets wat aan ons gegee is – dit is die 'bravo!' aan die einde van 'n musiekuitvoering, die 'fantasties!' by die sportveld. Wanneer lofprijsing uitmuntenheid erken, verkondig dit 'n waarheid, anders is dit vleitaal en vals. Alhoewel 'n mens ook negatief teenoor mense en dinge kan reageer, openbaar lofprijsing altyd 'n positiewe reaksie op dit wat geprys word. Taalkundig gesien, kan lofprijsing in die tweede of derde persoon geskied. Ons gebruik die tweede persoon om iemand direk aan te spreek: "Jou werk is uitstekend!" Ons gebruik die derde persoon om daardie uitnemendheid voor ander te verhoog: "Haar werk is uitstekend!" Wanneer ons in die tweede persoon praat, spreek ons die een aan wat geloof word en dit vestig of bou 'n verhouding. Wanneer ons in die derde persoon praat, nooi ons ander uit om in die lofprijsing te deel en so ontwikkel en handhaaf ons die gemeenskap (Keck 1992:1167-1168).

Daar is geskikte en minder geskikte maniere om te prys. Wanneer 'n mens iemand wil prys, is dit goed om dit wat die persoon gedoen het, uit te lig, byvoorbeeld, "Jou werk is baie goed gedoen" eerder as om bloot te sê: "Ek loof jou!" (Westermann 1961:15).

Lofprysing is meer 'n as 'n houding van waardering of 'n emosie van genot, alhoewel dit gewoonlik albei elemente insluit. Dit is 'n uitdrukking van daardie houding en emosie. Smit (1997:391) glo dat "lofprysing nie iets is wat net met gebede, net met die mond en die lippe plaasvind nie, maar ook, en eintlik!, met geloof en met gedrag. Ons prys God dus ook deur hoe ons glo, dit wil sê deur hoe ons dink en praat, oor onself, oor mekaar, oor ander mense en oor die skepping van God se hande. En ons prys God ook deur hoe ons leef, saam met mekaar en ander mense, deur wat ons doen en wat ons nalaat, deur wat ons bydra en deur wat ons versuim".

Smit sê tereg dat lofprysing nooit van die gelowige se gedrag en lewenswyse (en binne die liturgie van die ander elemente) losgemaak kan word nie, want dit is deel van ons aanbidding. Old (1984:7) skryf in die verband: "When those who worship God live immoral lives the glory of God is obscured. When Christians reflect the holiness of God and are in fact the image of God then God is glorified. 'When those who worship the holy God become through that worship holy themselves, they show forth the praises of him who has called us out of the darkness into his marvelous light' [1 Peter 2:9]".

Tog sou 'n mens van Smit kan verskil oor wat die aard van lofprysing eintlik is. Daar is verskillende maniere waarop ons God moet verheerlik. Lofprysing is 'n handeling wat oorwegend verbaal is. Lofprysing (aineó in Grieks) beteken vermelding of eervolle vermelding; 'n segswyse met 'n inhoudryke betekenis; om in die openbaar waardering/agting te gee (Brown 1986:816). Keck (1992:1167) verklaar: "Praise is an oral activity, whether in speech or song, which acknowledges a superlative quality or a deed...As verbal acknowledgment, praise is response to what we see or experience". Dawn (1995:87) skryf: "Based on the liturgical line 'O Lord, open Thou my lips' and the response, 'And my mouth shall show forth Thy praise', genuine praise can be defined as that which comes forth only when God opens our lips".

Lofprysing vind nie slegs deur middel van sang en musiek plaas nie, maar ook deur gebed, uitroep, response, wisselspraak, allerlei liturgiese tekste, getuienisse, formuliere, ensovoorts (Barnard 1994:3).

Westermann (1961:23) glo dat dit nie nodig om te leer hoe om God te loof nie. "The fact that the praise of God is something that cannot be learned is certainly an essential feature of praise. To a certain degree the form that is given to the words can be taken over and learned, but the simple act of praise that can be comprehended in a single sentence would lose its genuineness and its significance if it were borrowed".

Dit is waar dat lofprysing in sy wese 'n spontane reaksie is wanneer mense hulle in iets verheug - dat die vorm vir mense aangeleer kan word, maar dat dit gelowiges se hartsgesindheid is wat bepaal of die handeling werklik lofprijsend van aard is. Tog is dit belangrik dat mense wel geleer sal word om op God se goedertierenheid in hulle lewens te let en om selfs ten spyte van hulle emosies en omstandighede steeds Sy Naam te verheerlik. Lofprysing moet met dissipline gepaard gaan (Keck 1992:1168), om te verhoed dat dit bloot 'n sporadiese uitsondering op die reël word en om 'n vormende faktor in ons lewens te wees. Hayford (1987:85) skryf: "Praise has many facets, as does the very character of God. There are seasons for expressing joy and seasons for mourning – times in which we celebrate a triumph and times when we praise Him in the valley, by faith, for His ability to work a miracle. There are times when we feel like praising God and times when we invoke the will and regardless of emotional state, praise Him simply because He is worth. In our worship, however, of ultimate importance is the attitude that motivates our every expression of praise, our unity in heart and spirit with other believers and with God. It is by this that our Lord is truly glorified and honored".

Daar bestaan 'n groot verskil in die lofprysing van 'n mens en dié van God. Om 'n mens te loof, is om 'n uitstaande kenmerk te erken, terwyl om God te prys,

beteken dat die Een wat die mens geskep het, erken word. "The fullest praise in human life is reserved for the most worthy objects. The more excellent and worthy the object of human reverence and delight, the more intense the praise and gratitude will be" (Saliers 1994:101-102).

Om God te prys beteken om ons afhanklikheid van Hom te erken; om dit wat waar is van Hom te bevestig en te reageer op wie Hy is. "To praise the Creator is to acknowledge joyously, not grudgingly, that we did not make ourselves but are contingent on the One who cannot and must not be reduced to the guarantor of our cultures and causes, however noble their aims and achievements. To praise the transcendent Creator is to acknowledge that it is not the divine Reality that is contingent on us, but we on it" (Keck 1992:1168).

Handelinge van lofprysing vind primêr en fundamenteel in die gemeente en in die openbaar plaas. Jennings (1982:99-100) skryf dat die majesteit en heerlikheid van God in Sy betrokkenheid in die skepping, bewaring, versoening en verlossing van die wêreld na vore kom. Om dié rede benodig ware bewondering van God 'n menigte stemme .

2.2.2 Die funksie van lofprysing

"Egte lofprysing is nie in die eerste plek op mense gerig nie, maar op God. Dit is nie 'n evangelisasietegniek nie, maar 'n geloofsantwoord. Dit ontvlam waar mense die vreemde, onverwagse, nooit gehoorde evangelie van die lewende en genadige God waarlik hoor...en dit in verwondering aangryp in die geloof. Dit ontvlam waar mense die goedheid van God beleef – en in dankbaarheid daarvoor begin jubel" (Smit 1997:391).

Lofprysing sentreer om God. Die doel, funksie en resultaat van lofprysing is die verheerliking van die Skepper. Tog gebeur dit dikwels dat lofprysing tydens eredienste in die Naam van en ter wille van God gedoen word, met die mens

wat steeds hoop om voordeel daaruit te trek – hoe geestelik die doel ook mag wees. In baie gemeentes word lofprysing gebruik om lidmate liturgies te manipuleer. Dit moet 'n gemoedstemming skep, samesang aanmoedig, mense lok. Aan die ander kant het lofprysing so deel van 'n gevestigde ritueel geword, dat dit nie meer 'n uitdrukking van bewondering, dankbaarheid en geloof is nie – dat die doel daaragter nie meer doksologies van aard is nie.

Lofprysing moet in die eerste plek geuiter word om aan God die eer en dank te gee wat Hom toekom. Gelowiges se lofprysing is 'n getuienis van wie God is en wat Hy doen. Dit is terselfdertyd 'n offer van die kerk waardeur hulle iets van hulleself aan Hom gee.

Lofprysing het 'n direkte en indirekte funksie, naamlik om getuienis van die heerskappy van God te lewer. Deur middel van lofprysing verkondig die kerk openlik dat die Here regeer en oppermagtig is. Die kerk is dus, terwyl sy God loof, profeet en evangelis vir die wêreld rondom haar. Hierdie verkondiging is nie slegs 'n antwoord of reaksie nie, maar het 'n verdere gevolg, naamlik dat dit, saam met al die ander liturgiese aktiwiteite, die kerk bewusmaak van 'n ander/alternatiewe werklikheid en toekoms.

2.2.2.1 Lofprysing as doksologie – verheerliking van God

“What else can we say to what God gives us but stammer praise of this gift and Giver? What else can our praise of this gift and Giver be – always assuming that we know who and what we are – but a single petition and supplication, a spreading out of empty hands to the One who, so long as we are on our way, must always fill them afresh, that we may be able to live in the midst of work with the freedom at which we can aim in our work only as we do it aright?” (Brueggemann 1989:1-2).

God ontlok dankbaarheid en ontsag - daarom is lofprijsing die gepasde reaksie op die karakter van God. Doksologie is die antwoord van diegene wat die waarheid ken, naamlik dat God oor die enigste ware mag beskik (Warden 1993:102). Ons mees opregte reaksie op God se teenwoordigheid en wese, is om Hom te verheerlik en Hom op 'n doelbewuste en konkrete wyse te vereer. Die Griekse vertaling van verheerliking (*doksazo/doksazomai*), beteken om roemryke grootheid aan 'n buitengewone persoon toe te skryf (Louw & Nida 1988:621). Om God te vereer (*entrepomai*) is om respek vir 'n persoon te hê op grond van sy hoë status (Louw & Nida 1988:735).

Die heerlijkheid van God

Die heerlijkheid van God benodig 'n verdere verduideliking. Mays (1994:63) omskryf die heerlijkheid van God as "the majesty, the terrible, beautiful, entrancing majesty of the all originating and all encompassing sovereignty of the Lord". Ook as "the ecstatic cry with which the courts of heaven and the congregation on earth respond to the irresistible voice of the One who sits enthroned as king forever".

Die Griekse *doxa* se parallel in Hebreeus is *kabod*. Dit is afkomstig van die gewoonte waar die roem van 'n persoon afgehang het van die respek en status wat hy/sy in 'n samelewing verwerf het. Die heerlijkheid van God word op 'n soortgelyke manier bepaal. Dit is 'n uitdrukking van die krag, verhewenheid en prag van *Jahwe*. Die begrip, "heerlikheid van die Here" dui op die nabyheid van die ontoeganklike God in Sy openbaring. Op verskeie plekke in die Ou Testament word die heerlijkheid van God met 'n openbaringselement vergesel - demonstreer dit terselfdertyd die nabyheid en die onbegryplikheid van *Jahwe*. Hy is die vry en verhewe God en Sy heerlijkheid is soos 'n verterende vuur. Hierdie God kan nie in beelde of begrippe vasgevang of beheer word nie. Tog openbaar Hy Homself te midde van Sy volk - word Sy heerlijkheid deur Sy nabyheid bekendgemaak (Lochman 1982: 38-39).

God se heerlikheid is sigbaar in Israel se geskiedenis. Waar *Jahwe* verheerlik is, daar het die krag van Sy dae duidelik geword. Hy openbaar homself as die Here van die geskiedenis. In die lig van Sy heerlikheid, verdof die roem van aardse heersers. Om dié rede word daar in die lofprysing van God konstant melding gemaak van Sy regverdigheid en handewerke. God se heerlikheid is egter nie 'n misterie sonder teologiese kontoere of etiese verpligtinge nie. Dit vind plaas binne die verhouding tussen God en die mens, soos dit in die Verbond bepaal word (Lochman 1982:39-40).

Daar is geen onderskeid tussen die Ou en Nuwe Testamentiese begrip van die heerlikheid van God nie. In die Nuwe Testament is *doxa* 'n teken van die nabyheid van God in Sy openbaring. Dit word die bevestiging van die nuwe verbond. Tog neem die Nuwe Testament 'n radikale stap om die begrip konkreet te maak. Die ganse persoon en agtergrond van Jesus Christus word omring en vergesel en is 'n uiteensetting van die heerlikheid van God. Dit is in die menswording van Jesus dat die finale openbaring van die *doxa* van God plaasvind. Die kruis is die teken en die basis van Sy glorie. Die heerlikheid van God in Jesus Christus het dus 'n menslike gesig wat die magiese ondertone van die begrip verwyder en dit verpersoonlik. Dit is nie 'n heerlikheid wat van bo af regeer nie, maar een wat van onder af dien in welwillende liefde. Die heerlikheid van God in Jesus Christus word in die krag van die opstanding gedemonstreer (Lochman 1982:42-46).

Die heerlikheid van Christus is dus die heerlikheid van die kruis [Joh.17:1-5]. Christene is mense wat onder die kruis lewe, maar wat hoop en 'n vaste vertrouwe in God het ten spyte van kwellinge. Soos Jesus Christus *doxa* konkretiseer het, vereis dit dat gelowiges ook 'n konkrete reaksie sal toon. Die fundamentele vorm van verheerliking is verkondiging en 'n diakoniese en etiese betrokkenheid van die kerk. Die mees direkte antwoord op God se *doxa* is in doksologiese optrede. Dit behels die lofprysing en bewondering van die

heerlikheid van God – 'n reaksie wat geen bepaalde doel dien nie, slegs feesviering. Dawn (1999:287) noem dit op een plek “a royal waste of time” en op 'n ander “pointless, but significant (Dawn 1995:130). Dit is in hierdie houding wat die estetiese dimensie van verheerliking bevat word. Spesifiek in ons Gereformeerde tradisie behoort baie meer streng klem gelê word op die verheerliking van God wat nie net bestaan uit missionêre verkondiging, of diakoniese betrokkenheid nie, maar uit die vreugde en lofprijsing in dit wat mooi is (Lochman 1982:47-51).

As doksologie is lofprijsing hartstogtelik en teologies. Lofprijsing is teologies in die sin dat die tema die Here God is en niks anders nie. Brueggemann (1989:85) skryf dat die basis van Israel se geloof en doksologie nie 'n beredeneerde beskrywing was nie, maar 'n doksologiese bevestiging wat deur verwondering en dankbaarheid gedryf is.

In lofprijsing as doksologie reageer die gelowige dus nie soseer op God se seëninge nie, maar op die Gewer wat Homself aan ons gee. Terwyl danksegging 'n opsomming is van God se weldade, het verering met God self te make, met die vreugde en genot in Hom, met die oorfloed wat daar vir ons is met die uitstorting van die Gees (Jennings 1982:11-101). “Praise is an action that has no other purpose but to glorify the Giver of life and is, therefore, purposeless as regards our human plans and programs (Newman 1988:103-104). Lofprijsing moet 'doelloos', sonder enige bymotiewe, kan geskied. Dit behoort 'n doel opsigself te wees. God moet nie bloot geprys word vir wat Hy vir my as 'n individu doen en wanneer dit met my goed gaan nie.. Hy is prysenswaardig omdat Hy God is. “Anyone can, and should, praise God when the Lord blesses one and keeps one, when the Lord makes His face shine upon one and is gracious to one, when the Lord lifts up his countenance upon one and grants peace. Gratitude is indeed often expressed as praise, and rightly. But that does not make praise and gratitude identical. Or does God cease to be praiseworthy when gratitude has fled because the Lord seems to

withhold blessing, when the divine face appears to be set against us, and when agony drives out peace? If God is indeed praiseworthy, must God earn our praise?" (Keck 1992:1168). Lofprysing vereis 'n skuif weg van onself en 'n fokus op God. Lofprysing desentraliseer die self (McMinn 1986:50-51).

As doksologie is lofprysing diens aan God. Volgens Mays (1994:63-64) is diegene wat bid en loof in die Ou Testament diensknegte van die Here genoem. 'n Dienskneg was iemand wat aan 'n Heer (*adon*) behoort en wie sy identiteit daardeur verkry het. Openbare lofprysing word as 'n diens aan God beskou, omdat ons identiteit daar sigbaar word. Ons is diensknegte wat in die teenwoordigheid van die Here kom om Sy heerskappy te erken en ons te onderwerp aan Sy mag. Ons vertel van Sy magtige werke, Sy goedheid, regverdigheid en Sy verlossingsdade aan dié wat Hom om hulp vra. Agter al die elemente van lofprysing is die oortuiging dat *Jahwe* regeer.

Die lofprysing van God deur Sy kinders is die vervulling van God se doel vir die hele mensdom. "Although God does not need us to be God, our praise brings the purpose of God to completion so it is our duty. The praise of God is the service of God; praise is theo-logical in that it fulfills the purpose of God for humankind and church" (Mays 1994:64-65).

2.2.2.2 Lofprysing as belydenis

Lofprysing as doksologie verklaar dat God God is. Lofprysing as belydenis vertel wie God is. Dit is 'n erkenning van wat waar is van God. Hy moet geloof word vir wie Hy is en wat Hy doen (Keck 1992:1168). Psalm 100 sê: "Erken dat die Here God is". Met lofprysing erken en verklaar ons dat die Een wat die Woord *Adonai* noem, die enigste en ware God is. Hierdie belydenis word voltooi met die woorde: "Hy het ons gemaak en ons is Syne". Lofprysing is dus 'n verklaring van wie God is en dit word gedoen deur die kombinasie van God

se Naam en die handeling en woorde wat saam met die Naam gaan (Mays 1994:64-65).

In lofprijsing as belydenis verklaar die kerk haar geloof en sê sy in wie sy glo en gehoorsaam. In die geskiedenis van die kerk het die gelowige die belydenis van geloof met die literêre vorm van die belydenisskrif begin assosieër, maar Israel het hulle geloof deur middel van hulle lofprijsing bely. Miller (1985:5) skryf: "The most exuberant, extensive, and expansive indicators of who and what God is and is about are found and elaborated in the hymns and songs of thanksgiving which the people of Israel and individuals in that community uttered again and again in the course of Israel's history. There the sovereignty of God is given language and structure. There the power and majesty of the Lord are uncovered and made visible. In the hymns of Israel the most elemental structure of Old Testament faith is set forth. So in the praises of this people the foundation stones of both theology and piety in the Judaeo-Christian tradition are laid down. In what is said we learn of the one we call Lord. In the way it is said – both shape and tone – we are given a model for our own response to God".

'n Prominente vers wat baie gebruik word by die motivering van lofprijsing is Psalm 22 vers 4: "U is tog die Heilige wat woon waar die lofsange van Israel weerklink!" Die Psalms praat by tye dat God in die heiligdom gesien is. In die bybelse tyd was daar in elke tempel en heiligdom 'n ikoon, wat 'n sigbare verteenwoordiger was van die godheid wat aanbid is. In Israel se heiligdom was daar nie 'n ikoon nie. Die frase, "U is tog die Heilige wat woon waar die lofsange van Israel weerklink", verwys na dit wat die ikoon in Israel vervang het. Die lofgesange en die lofprijsing in gebede skets die persoon en karakter van God deur te vertel wat *Adonai* doen en Sy eienskappe op te noem. Die identiteit wat saam met die naam gaan word by die lofprijsing ingetrek (Mays 1994:65-66).

Lofprysing het nie net in die Psalms nie, maar ook vandag 'n ikoniese funksie. Dit is die liturgiese gehoorsaamheid aan die tweede gebod: "Jy mag nie vir jou 'n beeld of enige afbeelding maak van wat in die hemel daarbo of op die aarde hieronder of in die water onder die aarde is nie. "If you asked the psalms how God is to be seen in the worship for which they are liturgy, the answer would be: by the eye of the imagination and the sense of the spirit, for the reality portrayed in praise. The content of praise creates a verbal icon. The psalms present the God who will not be represented by physical plastic mediums, the God who will not rust himself to the imagination and creativity of human beings. The psalms understand praise as response, the poetry of revelation" (Mays 1994:66). Die gemeente se gesamentlike aanbidding is dus van groot missionêre waarde. Ongelowiges wat 'n diens bywoon, kan deur wat hulle hoor, lees en sien 'n beeld kry van die God wat gedien word (Morgenthaler 1995:78). Aanbidding is die evangelie in beweging.

Lofgesange en belydenisskrifte het dus dieselfde funksie en dit is belangrik dat die kerk daarop sal let dat haar lofliedere net so teologies korrek as die belydenisskrifte sal wees. "The praise of God is the most endangered and the most dangerous undertaking of the church" (Westermann 1961:9). Godsdienst is 'n menslike onderneming en daarom kan aanbidding die risiko loop dat lofprysing verraad kan word. Elke lied en aksie in aanbidding skep 'n vraag oor wie die God is wat aanbid word. Malan (1998:522) skryf in dié verband: "The theology of the congregation is expressed in its songs. Although bible readings, sermons and confessions aim at the transmission and confirmation of the church's theology, it is the words of the hymns that fill the minds of the members in times of crises and when they look for guidance. Therefore church hymns should transmit sound doctrine".

Lofprysing en danksegging het 'n bepaalde drie-eenige struktuur. Daarvolgens word lofprysing aan God die Vader gerig, op grond van wat Hy vir ons gedoen het deur sy Seun en dit geskied deur die werking van die Heilige Gees.

Volgens Jennings (1982:94-95) word lofprysing, wanneer dit aan God gerig word, onderskei van selfgesentreerde afgodery. Wanneer dit is op die dade van God gebaseer is, word dit onderskei van enige willekeurige tel van seëninge. Wanneer dit op die teenwoordigheid van God gegrond is, word dit onderskei van alle geforseerde gelykvormigheid aan eksterne wette en reëls.

Die mens is geneig om sy eie gode te maak om sy belange te verteenwoordig. Die god wat ons aanbid maak sy verskyning met die lofprysing wat ons offer, en daarom moet elke gesangdigter bedag wees op die gevaar van afgodery. Aanbidding beteken om die gode wat die mens skep voor die God te bring wat hom gemaak het. Mays (1961:9) skryf dat die twis oor afgode 'n minder belangrike tema as die verloëning van ander gode in die Psalms is. In die Psalms word die bestaan van ander gode nie ontken nie, maar ondergeskik aan die koningskap van *Adonai* gestel. Lofgesange in Israel was dus die liturgiese gehoorsaamheid aan die eerste gebod: Jy mag naas My geen ander gode hê nie.

2.2.2.3 Lofprysing as getuienis (*marturia*)

"Christians confess their faith both before God and before their fellow human beings. The motive and purpose of their confession is both doxology and witness" (Wainwright 1980:182).

Die lofprysing van God se kinders moet missionêr wees. In die lofgesange van die Psalms word die nasies en al die mense van die aarde herhaaldelik opgeroep om God te dien. Lofprysing is in sy wese verkondiging; en lewer getuienis van die heerskappy van God. In die inhoud van die lofgesange lê die motief vir die uitreiking. Ook Christus het die verkondiging van die heerskappy van God as die inhoud van die evangelie bevestig. Van altyd af was die lofprysing van die kerk verbind met die verkondiging van die evangelie aan al

die nasies (Morgenthaler 1995:81). Lochman (1982:48) skryf dat een van die fundamentele wyses om God te verheerlik in evangelisme en sending lê.

Die lofprysing van God in die Ou Testament is proklamerende teologie. Een van die belangrike uitvloeisels daarvan was dat ander mense in die sirkel van gelowiges ingetrek is. "The praise of God is the most prominent and extended formulation of the universal and conversionary dimension of the theology of the Old Testament" (Miller 1985:9). Die Israelitiese volk het egter eers mettertyd die universêle dimensies van God se heerskappy en aktiwiteite begryp – dat Sy liefde en trou veel verder as dié van Israel gestrek het en dat Israel 'n teken van Sy grootheid moes wees. "The psalmist repeatedly enjoins the faithful to 'sing his praises among the nations'. To praise God was, in effect, a declaration of his wonderful deeds in the world with the expectation that the nations would also join in worshipping Him" (Effa 1991:54-55).

Die vroeë kerk het die lofprysingstradisie van Israel oorgeneem en lofprysing ook as 'n verkondiging van God se magtige daade gesien. Proklamasie is by die lofprysing van God ingebed. Die kerk het die hoogtepunt van hierdie aktiwiteite in die bediening, dood, opstanding en verhoging van Christus gesien. "As the early church understood it, praise was the communication of good news. For the church, praise was much more than a cultic event. The true praise is not an internal Christian affair; it is witness in and for the world" (Effa 1991:60).

Die kerk is dus, terwyl sy God loof, profeet en evangelis vir die wêreld rondom haar. Haar aanbidding moet verstaan word as 'n oproep aan die nasies om berou te hê oor hulle daade en hulle lewe en toekoms aan God toe te vertrou. Aanbidding is geen private sektariese aangeleentheid nie. Dit is 'n openlike verkondiging dat die Here regeer; dat Hy oppermagtig is. Wat die kerk vir die wêreld bo enigiets anders kan bied, is getuienis van die God wat in die liturgie geloof word. Die lofprysing van God is 'n vaste vorm van getuienis in die wêreld. Mays (1994:69-70) skryf dat terwyl die kerk die lof van God besing, in

lyn met hoe Hy in die Woord vir ons geopenbaar word, twee vorme van getuienis verwerp sal word. Die kerk sal nooit vir *Adonai* in hierdie plurastiese samelewing kan sien as "slegs maar ons God" of een van baie gode nie. Die God wat die kerk aanbid, is "die Here God". Aan die ander kant sal die kerk wie se getuienis net so belangrik as sy aanbidding is, nie praat en optree asof God se werk in die wêreld tot die kerk beperk word nie. Die wete sal daar wees dat God op baie maniere as net deur die kerk in die wêreld betrokke is. Die getuienis van God is moontlik omdat *Adonai* God van die wêreld is.

Dit is belangrik dat diens en aanbidding nie teenoor mekaar gestel word of in isolasie van mekaar gesien word nie. Aanbidding behoort altyd 'n diensgestalte aan te neem. Wanneer aanbidding van sending geskei word, word die gemeente 'n groep mense wat godsdienstige oefeninge doen, 'n religieuse klub, wat bloot na mekaar se behoeftes omsien. Dit is die antiese van wat behoort te gebeur tydens aanbidding. Wanneer daar op God gefokus word, behoort gelowiges meer te bewus word van die behoeftes van die wêreld. Aanbidding moet ons apatie verdryf en ons meer sensitief maak vir God en die mense om ons. Aanbidding is nooit slegs 'n private aangeleentheid nie. Dit word gedoen met die wete dat die nasies die kerk van Christus dophou. Aanbidding vind plaas binne die konteks van 'n ongelowige samelewing en in die teenwoordigheid van valse gode. Doksologie en verkondiging gebeur tegelykertyd (Effa 1991:19,24-25).

Die *gloria Dei* is die motief en doel van sending. Die verheerliking van God was die doel agter die aktiwiteite in die Eksodus-gebeure. Die psalms wat geskryf is waarin die begeerte uitgespreek is dat al die nasies *Jehovah* sal verheerlik, was gekomponeer uit 'n erkenning vir die heerlikheid van God, eerder as 'n liefde vir die heidene. God se volk het begeer dat die wêreld *Jahwe* sou erken as die enigste ware God. Wanneer die kerk hoofsaaklik op die missionêre aspek konsentreer, kan sy haar fokus op God verloor. Die middeleeuse kruistogte is 'n voorbeeld van sending wat perspektief verloor het. Die kerk is

nie besig met missionêre werk vir haar eie onthalwe of selfs vir die wêreld se ontwil nie. "The church finds its unique identity in the fact that its central purpose is the self-conscious worship and service of God. When the church ceases to worship it is no longer distinguishable from other charitable and humanitarian organizations" (Effa 1991:80).

As die lofprijsing van die kerk enige kerugmatiese waarde en missionêre betekenis wil hê, is dit noodsaaklik dat dit verstaanbaar vir diegene buitekant die Christelike byeenkoms sal wees. Die kerk moet gedurig na maniere soek om haar aanbidding in vorme, simbole en taal uit te druk wat kommunikeer (Morgenthaler 1995:128).

2.2.2.4 Lofprijsing as offer

"Laat ons dan onophoudelik deur Jesus aan God 'n offer van lof bring, die lof wat aan Hom gebring word deur die lippe wat sy Naam bely" – (Hebreërs 13:15).

Om God te loof, is om iets van jouself te gee. Vanaf die vroegste tye was die offergawe die belangrikste daad in die aanbidding van God (Hustad 1980:71). Die belangrikheid van die offer in aanbidding staan sentraal in beide die Ou en die Nuwe Testament, alhoewel dit in verskillende vorme en handeling uitgegedruk is. Dawn (1995:80) skryf: "Because God is both subject and object, Christian worship is about offerings or sacrifice. Jesus manifested what worship means in his complete act of sacrifice on the cross. The gifts of worship flow from God the subject and return to God as the object of our reverence".

Om te offer was 'n godsdienstige handeling wat by al die volke in die Bybelse tyd, en spesifiek ook dwardeer die geskiedenis van Israel, voorgekom het. Noukeurige voorskrifte oor die aard van die offers en die offerhandeling het

beklemtoon dat die offer 'n heilige handeling was wat by die tabernakel en die tempel net deur bevoegde priesters gebring kon word en dat hulle alle vereistes vir kultiese reinheid moes nakom. Die offers wat deur die volk van God gebring moes word, is beskou as 'n gawe aan God, as dank vir wat Hy geskenk het. Dit kon dien as uitdrukking van lof, dank, berou of as beide (Douglas & Tenney 1987:879).

Dit was met die verbranding van die offers wat die sing van psalms in die tempel 'n primêre rol gespeel het. Terwyl die offer op die altaar verbrand is, is lof- en dankpsalms deur die Levitiete gesing. God is geloof en gedank vir Sy skeppingswerke en voorsienigheid, Sy verlossingsdade in die geskiedenis van Israel is herroep en meer persoonlike dade van redding is beskryf. Volgens Old (1984: 41,44) speel die danklied 'n betekenisvolle rol in die Verbondsteologie. Dit bely die verpligting wat God se volk teenoor hulle Verlosser het. Hulle het tot God geroep, Hy het hulle aangehoor en gered. Hulle is hulle lewens aan God verskuldig. Dit was 'n dankbare belydenis voor die wêreld van God se verbondstrou aan Sy mense.

Lank reeds voor Jesus en die apostels het daar in die Judaïsme 'n spiritualiteit begin ontwikkel wat die psalm, die dankseggingslied wat die offer vergesel het, hoër geag het as die offer wat gebring is. Die psalm, wat deur die Heilige Gees geïnspireer was, is gesien as die geestelike offer. Na die vernietiging van die eerste tempel het godsdienstige Jode die geestelik geïnspireerde psalms begin beskou as die offer wat God voorsien het om die plek in te neem van die diereoffers wat weggeneem is (Old 1985:30).

In die Nuwe Testament is die offer van materiële dinge nie langer die primêre offer nie. Dit is die gee van onself as lewende en heilige offers wat vir God aanneemlik is (Rom 12:1) en die verheerliking van God deur ons lof wat beklemtoon word (Hustad 1980:71). Vir die skrywer aan die Hebreërs was lofprysing die geestelike offer wat die plek ingeneem het van die daaglikse

offers by die tempel. Old (1985:29-30) skryf dat die psalmgesang, 'n nuwe betekenis gekry het met die koms van Christus, en dat dit die hart geword het van die geestelike offers wat deur die kerk gebring is. Dit was konstant, elke aand en oggend, geoffer. Dit was nie soseer die eucharistie wat die skrywer in gedagte gehad het nie, maar die daaglikse diens van gebed. Die koms van Christus het nuwe fasette van lofpysing in die ou psalms geopenbaar. Die doksologiese beeldspraak het duidelik geword en die psalms het die mees aanvaarbare offer geword. Net soos die Vader se offer van sy Seun die finale offer was, so het die Psalms van Dawid, wat geïnspireer is deur die Gees (Hebreërs 3:7) 'n getuienis van die Seun geword.

Met die loop van tyd het daar egter in die kerk se geskiedenis 'n nuwe houding te voorskyn gekom. Mense het begin om God te aanbid met die doel om 'n seën daaruit te kry, eerder as om iets te offer en die neiging is versterk deur die passiewe rol wat lidmate in die erediens speel. Dit is belangrik dat gelowiges weer sal begin om hulleself tydens aanbidding te offer. Om te gee, ten spyte van omstandighede, emosies en voor- of afkeure, moet volgens Taylor (1985:129) deel van die kerk se lofpysing wees. Hustad (1994:14) skryf: How many of our folk understand that the central requirement of worship is not 'getting a blessing', but giving God an acceptable sacrifice of praise? A true sacrifice is always a costly thing, not a demand for instant gratification of our pleasure needs".

Alhoewel die Protestantse tradisie met reg versigtig is vir die offer-aspek van aanbidding kan dit nie geïgnoreer word nie. Senn (1983:84-85) beklemtoon dat hierdie waarheid deur 'n eskatologiese geldigheid onderskryf word. Die prediking van die evangelie en die bediening van die sakramente sal verdwyn, maar die lofpysing en verering van God sal tot in alle ewigheid voortbestaan.

2.2.2.5 Lofprysing as wêreldskepping

Die Psalms is die sentrale navorsingsbron oor lofprysing. Daarin kan gesien word dat lofprysing 'n reaksie op die realiteit, krag en aktiwiteit van God is. Lofprysing is egter nie slegs 'n antwoord nie, maar kan ook die teologiese werklikheid waarin ons leef, naamlik dat God die een is wat in beheer is en regeer, help bepaal. Alle liturgiese aktiwiteite, en veral lofprysing, het ten doel om die kerk van 'n ander/alternatiewe toekoms bewus te maak. "There is a relationship between praising God and seeing the world as God sees it. And to be stewards of praise is also to be stewards of some measure of God's clear vision" (Wardlaw 1994:165). Brueggemann (1989:11) skryf: "More is happening in liturgy than remembrance and response. In the liturgy, world-making is indeed effected. The making of this world would be impossible without this dramatic enactment of liturgy. Thus the praise of Israel – or more broadly, the human vocation of praise – is to maintain and transform the world, obtain a blessing that would not be obtained, maintained or transformed, except through this routinized and most serious activity authorized by God and enacted by human agents".

Dit beteken nie dat daar geen wêreld bestaan totdat ons in die liturgie met die lofprysing van God besig raak nie. Die bestaande wêreld is reeds deur 'n ander liturgie geskep wat 'n ander interpretasie daaraan gee. Deur middel van lofprysing gee die kerk egter erkenning dat die wêreld wat deur aanbidding geskep word, die enigste en is waarop sy met vreugde en vertroue kan reageer. Die voorganger in aanbidding speel 'n belangrike rol in hierdie proses. Elke aspek van die liturgie is besig met wêreldskepping (Taylor 1985:21-23).

Die proses van wêreldkonstruksie is dus ook 'n liturgiese proses. Die mense se werk in die liturgie is om ondervindinge deur middel van vertellings, beelde, metafore en simbole te deel. Liturgies gesien gee ons gestalte aan 'n wêreld deur ons woorde en dit is veral deur die daad van lofprysing, die gereelde,

verenigde, geverbaliseerde en uitgevoerde daad van lofprijsing, waardeur die geloofsgemeenskap help skep en vorm aan God se wêreld van geloof (Brueggemann 1989:26). Dit is nie omstandighede wat die mens se bestemming bepaal nie. Volgens Miller (1985:18) kan die status quo verander word as dit nie in ooreenstemming met God se regverdige heerskapy is nie.

Brueggemann (1989:33-36) gebruik Psalm 96 as 'n voorbeeld van die wêreldskeppingtema. Hierdie psalm doen verslag van 'n gebeurtenis wat elders gebeur het, maar wat 'n besliste uitwerking in die hede het waar die nuus vertel word. Die evangelie van *Jahwe* wat uitgedra en geloof word, is dat *Jahwe* bo alle ander gode gevrees moet word. *Jahwe* regeer, *malak Adonai*, is 'n kernfrase. Hierdie voorskrif is nie 'n gedagtenis nie, maar 'n bepaling (*enactment*). Die feit dat *Jahwe* regeer is nuus, 'n boodskap wat 'n dramatiese erkenning teweegbring. Die boodskapper moes die nuus oordra omdat 'n gebeurtenis elders plaasgevind het, wat nou vir die toehoorders van belang is. As dit nie vertel word nie, is dit nie effektief of kragdadig nie. Dit is in die oomblik van oorvertel dat die gebeure geaktualiseer word. Wanneer die oorwinning van *Jahwe* rugbaar word, word die boodskap bevestig, gevier en daarvolgens opgetree. In die liturgiese herinnering van wat God gedoen het, lê die oproep en hoop dat Hy dit weer sal doen.

Israel, soos die kerk vandag, is dus besig met verbeeldingryke, transformerende wêreldskepping, wat geen fantasie is nie. Hierdie nuwe wêreld is gemaak op die oomblik van bevryding, maar moet herhaaldelik herskep word, ten spyte van verdraaiings en onderdrukking. As dit nie herskep word nie, sal dit verdwyn en sal die kerk tevrede moet wees om te leef in 'n wêreld vol van tirannie en wanhoop (Brueggemann 1989:44-45). Hierdie doksologiese aktiwiteit het sekere gevolge:

Dit open oë en lê 'n wêreld bloot waarin God regeer. Die doksologiese daad in Israel was terselfdertyd polities, eskatologies en kulties. Dit was polities omdat

Israel, en spesifiek die koning, opgeroep is om in beleid en wetgewing hierdie waarheid van die nuwe opperheerskappy in te sluit. Dit was eskatologies omdat dit iets belowe het wat nog nie sigbaar was nie, maar waarvan die hoop seker en gevestig is. Dit was kulties in die sin dat dit 'n verbeeldingryke daad is wat verby die sigbare gestrek het. Die doksologie is dus 'n daad van hoop wat belowe en uitsien na 'n wêreld anderkant die teenswoordige werklikheid.

Dit gee orde, fatsoen, patrone en betekenis aan reeds bestaande elemente wat deurmekaar en ongeorden is. Dit behels die vorming van 'n sosiale wêreld waarin menslike lewe moontlik is en waarin sekere wyses van bestaan gewettig word. Een wat bestaan uit regverdigheid, genade, vrede en liefde. Die doksologie skep dus 'n polemieë omdat dit herskep en ander wêreld omvergooi en *Jahwe* se wêreld as die beter een beskou. Lofprysing roep die krag van God en die moontlikhede van Israel na vore (Brueggemann 1989:52-53).

2.2.3 Eienskappe van lofprysing

Wanneer daar na die Psalms gekyk word as rigtingwyser om die unieke eienskappe van lofprysing te bepaal, is dit duidelik dat die belangrikste (onderskeidende) eienskap van lofprysing die inhoud is. Lofprysing se inhoud sentreer om die verheerliking van God. God, en nie die mens nie, staan sentraal daarin. Die struktuur van 'n loflied bestaan om dié rede gewoonlik uit 'n oproep om God te loof en 'n motivering waarom God geloof moet word.

Wanneer na die praktiese gebruik van lofprysing gekyk word, is die musikale digkuns sonder twyfel die beste medium daarvoor. Lofprysing word gekenmerk deur 'n triomfantlike en by tye uitbundige vreugde oor die teenwoordigheid en genade van God. Op musikale gebied sal hierdie eienskappe 'n bepaalde invloed op die melodieë en verwerking daarvan hê.

2.2.3.1 God staan sentraal in die saak van lofprysing

Die werk van God die Vader is die bron en grond, die doel en inhoud van alle lofprysing. Hy neem die inisiatief. Dit is deur Sy verbond met die gelowiges dat ons aan Hom verbind is, dat ons vrye toegang tot Hom het en ons ons op Sy beloftes kan beroep. Hierdie verhouding moet ook in lofprysing weerspieël word. Die werk van God die Heilige Gees is onlosmaaklik aan die verlossingswerk van Christus verbonde. Hy pas hierdie verlossing toe deurdat Hy ons na Jesus wys en Hom aan ons bekend maak sodat ons in Hom kan glo. Die werk van die Gees in lofprysing staan nie los van Jesus se werk nie. Hy laat ons van Christus se verlossing spreek en sing (Barnard 1994:3-4).

2.2.3.2 Lofprysing bestaan uit 'n oproep en 'n motivering om God te loof

Lofprysing bestaan gewoonlik uit 'n aansporing/oproep tot God se kinders om Sy lof te besing. Daarnaas word die motivering gegee deur onder andere die eienskappe van God op te noem, en na Sy daede in die verlede te verwys (Seel 1995:50).

Brueggemann (1989:76) skryf dat die kenmerkendste wyse van lofprysing in Israel die imperatiewe/gebiedende lofgesang was. Hierdie lofgesang bestaan uit twee dele, naamlik 'n oproep tot lofprysing en 'n motivering of rede daarvoor wat die basis vir die lofprysing verskaf. Soms kan die oproep ontwikkel in 'n opsomming van die heerskappy en karakter van God, maar daardie element is nie noodwendig teenwoordig nie. Die imperatiewe lofgesang is gewoonlik "afgesing" – vanaf 'n oproep na 'n rede. Israel se ondervinding in die gewone en geloofslewe was egter eerder 'n "opsing" – vanuit 'n motivering na 'n oproep. Die eenvoudigste voorbeeld wat genoem kan word van 'afsing' is Psalm 117:

Oproep: Prys die Here, alle nasies, loof Hom, alle volke

Rede: want sy liefde vir ons is sterk, aan die trou van die Here is daar geen einde nie

Die oproep "Prys die Here", maak hier die liturgiese aanspraak dat *Jahwe* geloof moet word en die troon moet bestyg, terwyl die motivering die besonderhede verskaf van dit wat onthou en ervaar is. Die geloofwaardigheid van die oproep is gewoonlik afhanklik van die betroubaarheid van die motivering. As daar aan die nasies gesê is: "Prys die Here" en die nasies sou vra: "Waarom moet ons *Jahwe* loof?" moes Israel konkreet uit sy eie geheue en ondervinding kon antwoord. Wanneer die motivering oortuigend is, sou ook ander nasies God loof en die nuwe wêreld van Israel se liturgie onderskryf. Dit is belangrik dat die motivering vir lofprysing spesifiek sal wees, en sal groei van uit dit wat gesien, gehoor, en ervaar word. Dit moet 'n getuienis wees van God se transformerende krag te midde van menslike nood, pyn en weerloosheid. Dit is hierdie ervaringe en herinneringe van spesifieke en konkrete situasies waarin *Jahwe* ingegryp het wat mense tot die oortuiging lei dat God getrou en lojaal is (Brueggemann 1989:78-79).

Brueggemann (1989:94-96) skryf dat die afwatering van die motivering vir lofprysing en die beklemtoning van die oproep 'n skuif in die teologiese sensitiwiteit reflekteer waar die geloofsgemeenskap van sy eie ervaringswêreld afgesny raak. Dit is wanneer die doksologie nie langer 'n God voorstel wat konkrete transformasies in die wêreld teweegbring nie. Wanneer die lofgesang vanaf die motivering na die oproep beweeg, dra dit by om 'n ander wêreld te skep – een waar God in beheer is. Die herinneringe is daar om die nuwe wêreld te help vorm.

2.2.3.3 Lofprysing openbaar dankbaarheid (sien 2.2.4.1)

Lofprysing is 'n opwelling van dankbaarheid oor die skepping, redding en die verlose lewe. Wie deel gekry het aan die volmaakte verlossingswerk van God, kan nie anders as om met sy hele wese en lewe in dankbaarheid God te loof nie (Barnard1994:5-6). In Paulus se skrywe vind ons verskeie kere hierdie lied wat wil losbars. Seel (1995:81-82) skryf dat 'n mens die ware Christelike godsdiens kan beoordeel aan sy vermoë om mense te laat sing.

2.2.3.4 Lofprysing is vreugdevol

In lofprysing gee ons nie net dank vir die wyse wat God naby Sy kinders gekom het nie, maar verheug ons ons ook in die lewe wat God in die hele skepping bring; dat Hy nie die wêreld vergeet of in die steek gelaat het nie. Mays (1994:70-71) sê lofprysing is 'n uitgelate en uitbundige vreugde oor die teenwoordigheid en liefde van God. Vreugde is 'n eienskap van alle lofprysing al ontspring dit nie direk vanuit 'n spesifieke ondervinding nie. Om God se heerlikheid te erken, is om verwonderd op te tree (Miller 1985:11-12). Volgens Jennings (1982:99-100) is daar nie plek vir skynheilige statigheid wanneer ons God bewonder en ons in Hom verheug nie. Ons deel vir 'n paar oomblikke in die vreugdedans van die eersgeborenes van die skepping. "Praise is in the first place a rejoicing in God, a delighting in God, the enjoyment of God. God has no need of our praise. He is not some petty tyrant who requires flattery and regular ego-pampering. Praise flows from abundance rather than need - it is characterized by enjoyment rather than use...We are concerned not with a state to be attained but with public acts to be performed".

Om die vreugdetoon van lofprysing te verstaan, moet daar na die klaagliedere van die Ou Testament gekyk word. "If one cannot understand the laments of the Old Testament without a sense of the real anguish and despair of heart they convey, it is also the case that one cannot fully comprehend what took

place and what takes place in praise without feeling the emotions of exultation and delight, shouting and dancing" (Miller 1985:11).

Die vreugde wat in lofprijsing geopenbaar word, beteken nie noodwendig dat alles voorspoedig in die gelowige se lewe gaan nie (sien Dawn (1995:87) Dit is ook nie 'n doelbewuste of selfs onbewustelike ontkenning van gevoelens en omstandighede nie (Brueggemann 1984:51-52). Dit spruit uit 'n hoop en geloof in die liefde en getrouheid waarmee God met Sy kinders omgaan. "Genuine praise challenges our secularity and idolatries and narcissism by concentrating, not on our feelings of happiness, but on qualities in God that are truly there, not just there for me (Keck 1993:30).

2.2.3.5 Lofprijsing is poëties en musikaal

Alhoewel lofprijsing deur middel van gebede, uitroep, response, wisselspraak, allerlei liturgiese tekste, getuienise en formuliere kan geskied, is die musikale digkuns waarskynlik die beste medium om God mee te prys (Mays 1994: 70-71). In die Bybel word gelowiges herhaaldelik opgeroep om die Here met sang te loof, soos in die woorde van Psalm 101:1 "Ek wil 'n lied sing tot u eer, Here". (Hustad 1992:1-2). Die woord psalm beteken om 'n lied van lof te sing. Hayford (1987:147-148) skryf dat die Psalms belangrik is omdat God se Woord deur die hart ingeasem en deur die lied uitgeasem word. Ook Calvyn het die volgende oor die Psalms gesê: "These songs come from the Holy Spirit. When we sing them it is God himself who is putting the words in our mouths so that it is He himself who sings within us, exalting His glory (Old 1984:52). Dit is nodig dat ons weer die belangrikheid van die Psalms in ons lofprijsing sal besef, maar ook die noodsaaklikheid dat dit verwerk sal word sodat dit tot al die spiritualiteitsgroepe sal spreek. "We must continue to search for adequate musical forms and new translations of the texts so that our community's experience of and with psalmody will inform, uncover and release this emotional authenticity (Saliers *in* Meeks 1996:238).

Die liturgie kan sonder sang en musiek gevier word, maar dit sal die feestelike karakter daarvan skend. 'n Fees behels sang, musiek en dans. "Worship may be possible without song, but nothing contributes more to its beauty, majesty, dignity or nobility, nor to its tenderness and intimacy" (Hayford 1987:144). Saliers (1994:195-196) glo dat "the Word of God cannot be fully received and celebrated until it is spoken and sung in human language and manifest in the lives of the worshipers".

2.2.3.6 Lofprysing is triomfantlik

Die Christelike evangelie het 'n oorwinningsboodskap. Dit besing Christus se oorwinning en sondaars se verlossing en is daarom nie triomfalities – mensgesentreerd nie. Die wêreldkonstruksie wat die liturgie daarstel, is 'n getuienis dat die Here regeer - *Malak Adonai!* (sien 2.2.2.5). Daar is iets verkeerd met 'n teologie wat nie glorieryke en triomfantlike musiek voortbring nie (Seel 1995:81-82).

2.2.4 Lofprysing in wisselwerking met danksegging, gebed en die klaaglied

Lofprysing geskied nie in isolasie - verwyderd van die realiteit van die alledaagse lewe - nie. Dit is reaktief, 'n antwoord op iets wat aangebied is. Alhoewel dit goed is dat daar lofliedere bestaan wat suiwer daarop gerig is om God te loof vir Sy wese en Sy daade, is dit belangrik om lofprysing met dankliedere (verklarende lof) te kombineer waar God vir spesifieke handeling geprys word. Danksegging hou ons lofprysing konkreet.

Lofprysing vind ook nie apart van ander geloofsuitinge soos gebed plaas nie. In die Christen se kommunikasie met God gaan lofprysing en gebed hand aan hand. Dit is deur middel van klag wat gelowiges hulle behoefte aan God uitdruk en dit is met lofprysing dat hulle hul vreugde oor Sy teenwoordigheid

besing. Dit is 'n illusie om te dink dat daar 'n verhouding met God kan wees waarin slegs lofprysing of klag bestaan. Soos vreugde en hartseer deel van 'n mens se bestaan is, so is lof en klag deel van ons verhouding met God. Ware lof word dikwels deur die klag voorafgegaan.

2.2.4.1 Lofprysing en danksegging

“Thanksgiving is our response to the particularizing of God’s grace – in the way in which God’s love takes on earthly form and flesh to encounter us where and as we are” (Jennings 1982:105).

Soos die bevel om te bid sonder opbou, impliseer die opdrag om God in alles te loof en dankbaar te wees, 'n lewenswyse. Dit beteken dat ons lewenstyl dieselfde vreugde en dankbaarheid sal uitdruk as die lofliedere wat ons in die eredienste sing. 'n Lewensstyl wat gevorm word deur lofprysing en dankbaarheid is een wat op die oorfloed genade wat ons ontvang, reageer en wat God se gawes geniet en daarin kan verheug (Jennings 1982:110-112). Dit is lewens wat 'n merkbare sekerheid openbaar, omdat mense se oë oop is om die seën, genade en goedheid van God raak te sien, selfs te midde van probleme en lyding (Jennings 1982:118). “The whole Christian life is one big ‘thank you’, the living expression of our gratitude to God for His goodness. Thanksgiving may begin as an attitude but it must inevitably express itself in word and deed” (McMinn 1986:27).

Om in dankbaarheid te leef, beteken nie om slegs van tyd tot tyd dankbaar te voel nie. Die liturgie mag gevoelens van dank laat ontwaak, maar ook dit is nie die kriterium vir lof en danksegging aan God nie. Ons woon in 'n verbruikerskultuur waar dit moeilik is om tussen onmiddellike gevoelens en diepte van emosie oor 'n tydperk. Hierdie kulturele probleem kom ook in ons aanbidding en die kunsvorms wat in die liturgiese viering gebruik word, na vore. “Christian gratitude is not so much ‘felt’ or ‘produced’ as it is elicited in season

and out of season. Joy in the midst of tribulation, or speaking the truth in love, or coming to love as God takes time to unfold” (Saliers 1994:37).

Dankbaarheid, danksegging en lofprijsing:

Beide die danklied en die lofgesang is lofprijsing aan God. Ons begrip van dankbaarheid en danksegging in die Christelike tradisie is onvolledig as daar nie na die intieme verband met lofprijsing verwys word nie. Lofprijnsing is ‘n sterk en wye konsep wat danksegging insluit (Westermann 1961:25).

Die begrippe dankbaarheid en danksegging kan nie van mekaar geskei word nie. Danksegging (*eucharistia*) is van die selfstandige naamwoord *charis* afkomstig, wat ‘n dankbare houding beteken en wat gebruik is wanneer dankbaarheid aan iemand betoon is. Wanneer Paulus sy lesers tot danksegging oproep, is dit duidelik dat danksegging as die uitdrukking van dankbaarheid, ‘n basiese element van die Christelike lewe is (Brown 1986:817-818).

In die primitiewe denkpatoon het ‘n houding nie bestaan tensy dit uitgedruk is nie. Die mens het nie in die eerste plek as ‘n individu bestaan nie, maar as deel van ‘n gemeenskap. Dieselfde het ook vir die mens en sy verhouding met God gegeld. ‘n Persoon was deel van ‘n geloofsgemeenskap sowel as ‘n individu. In die gelowige se verhouding met God kon lofprijsing en dankbaarheid of dankbetuiging dus nie van mekaar losgemaak word nie (Westermann 1961:25-27). Wanneer die psalmdigter getuig dat hy die Here sal prys, bedoel hy nie slegs dat hy dankbaar teenoor God sal wees nie, maar dat hy op God se genade sal reageer (Liesh 1988:165-166).

In die woordeskat van lofprijsing is daar altyd ‘n juridiese element betrokke. In die Psalms word dit veral as ‘n gelofte van lofprijsing uitgedruk. Psalm 116:17-19 sê: *“Ek wil U loof met ‘n dankoffer, ek wil die Naam van die Here aanroep.*

My geloftes aan die Here sal ek betaal in die teenwoordigheid van sy hele volk, in die voorhove van die huis van die Here, binne-in jou, Jerusalem! Prys die Here!” Lofprysing is meer as net ‘n dankbare houding of selfs danksegging in jou binnekamer, dit behels ook om in die openbaar te vertel wat God vir jou gedoen het (Westermann 1961:30).

Beskrywende en verklarende lofprysing:

Die Psalms en die Ou Testament maak dit duidelik dat beide die danklied en lofgesang lofprysing aan God is. Die klemverskil lê daarin dat die danklied God vir ‘n unieke daad loof en dus meer verklarende of belydende lofprysing (*tôdah*) is (Westermann 1961:31-32). Danksegging is die erkenning van God se daede in die fisiese werklikheid en moet geskied met alles wat die mens kan sien, proe, aanraak en hoor (McMinn 1986:40).

Verklarende lofprysing is ‘n voordrag van hoe God die wêreld op ‘n spesifieke tyd en plek gemaak het. Die verklarende lofprysing word onmiddellik aan ‘n konkrete herinnering en ondervinding verbind. Die spreker weet waar en wanneer en op watter dag God ingegryp het (Brueggemann 1989:96-97). “Thanksgiving (*yadah*) is best understood in terms of the votive sacrifice. When in need one cries to God for help. If the cry is heard and the help given, one then owes service to the one who has given that help. Thanksgiving confesses the obligation one owes to God for having received his blessings” (Old 1985:23-24).

Dit is belangrik dat verklarende lof/danksegging ook by ons gesamentlike aanbidding ingesluit sal word. Volgens Jennings (1982:102) moet daarop gelet word dat danksegging ‘n handeling is wat aan God geadresseer word en nie ‘n oproep aan die gemeente is om dankbaar te wees nie. Danksegging is dus die uitdrukking van die wesenlike dinge waarvoor ons dankbaar is, en nie

'n vergeesteliking daarvan nie. Om dankie te sê impliseer herinnering - dat daar onthou is (Häussling 1994:80).

Die lofgesang (hymn) aan die ander kant loof God vir wie Hy is, asook vir Sy handeling in totaliteit. Dit is op verering ingestel. Hierdie soort lofprysing is meer beskrywend van aard (*tehillah*) (Westermann 1961:31-32). By beskrywende lofprysing word die aandag op God se kenmerkende handeling gevestig, sonder om na 'n spesifieke ervaring te verwys (Brueggemann 1989:96-97).

Beskrywende lofprysing het uit verklarende lof ontwikkel. Die lofprysing van God het nooit in Israel 'n kultiese gebeurtenis geword, wat geskei was van die res van die mens se bestaan nie. Dit het 'n sentrale plek in die lewe van die individu ingeneem. Geeneen van die Psalms is totaal en al sonder 'n blik verby die teenswoordige situasie nie (Westermann 1961:155). Hustad (1992:6) noem dat in beide charismatiese en nie-charismatiese kerke lofprysing dikwels van danksegging (verklarende lofprysing) losgemaak en tot die verering van God se wese en eienskappe beperk word. "Many noncharismatic churches today sing almost nothing but short praise chorus – no gospel songs of experience, no hymns of thanksgiving, no didactic songs of the faith, no expressions of confession, petition or submission, just praise, in the narrowest possible understanding of that word".

Brueggemann (1989:99) argumenteer dat hierdie vervanging nie inkonsekwent is nie. Woorde skep wêreld en taal lei ons na die werklikheid. Vir die kerk is die konkrete taal dikwels te primitief, omdat ons daarvan bewus is dat God nie altyd weduwees help en mense red nie. Daarom vervang ons hierdie konkrete ongesofistikeerde taal met woorde wat nie van ons vra om ons filosofiese veronderstellings te skend nie. Die skuif van verklarende na beskrywende lofprysing is dus 'n kommentaar op onself. Die gelowige vind dat die konkrete

verklarende taal te veel van hom vra in 'n wêreld wat hyself gevorm, omskrywe en beheer van het.

Beskrywende lof spreek dikwels 'n God aan wat niks konkreet of spesifiek doen nie. In plaas daarvan om konkrete redes te gee hoe God dinge verander, word daar gepraat van 'n God wat by ons is, orde handhaaf en dade uit lojaliteit en trou doen. Hierdie dade word nie aan 'n spesifieke teenswoordige situasie gekoppel nie. Doksologie wat die kerk van sy konkrete geheue ontnem, aanbid 'n god wat niks doen nie, en 'n afgod is. (Brueggemann 1989:105).

Bewondering, danksegging en lofprysing is altyd reaktief, 'n antwoord op iets wat aangebied of gegee is (Häussling 1994:81-83). Lofprysing is die dankbare erkenning van die realiteit. Om wêreldskepping in die liturgie te laat plaasvind, moet konkrete redes gegee word, waarom gelowiges God kan loof. Ludik (1998:232-233) skryf dat die geloofsgemeenskap nie afgesny moet word van sy eie ondervindinge en verlede nie. Verklarende taal is 'n voordrag met 'n bepaalde werkwoord van wat God doen, op 'n spesifieke tyd en plek. En word onmiddellik aan 'n konkrete ondervinding en herinnering verbind.

Beskrywende en verklarende lof werk saam om wêreldskepping in die liturgie teweeg te bring. Vanuit die perspektief van die Ou Testamentiese teologie gesien is dit belangrik om te erken dat die *tôdah* en *tehillah*, nie van mekaar geskei kan word as wettige en afsonderlike teologiese onderwerpe nie. Hulle is deel van 'n geheel (Miller 1985:10-11). Eers wanneer ons lof en dank konkreet en waarneembaar gemaak word tydens die erediens, waar dit binne 'n geloofsgemeenskap uitgevoer word, kan van feesviering (celebration) gepraat word. Hierdie feesviering is 'n uitdrukking en erkenning van God se genade (Häussling 1994:81).

2.2.4.2 Lofprysing en gebed

Die verwantskap tussen lofprysing en gebed is so nou dat die term gebed dikwels gebruik word om albei te beskryf (Jennings 1982:82). Lofprysing is egter nie een item op 'n lang lys van elemente wat tot gebed behoort nie. Daar is twee maniere waarop die mens met God kommunikeer, die een is deur lofprysing en die ander deur gebed (Westermann 1961:152).

Lofprysing, soos gebed, geskied in 'n taal wat in 'n persoonlike verhouding met die Here geskied. Mense praat en filosofeer maklik oor God, sonder dat hulle Hom direk aanspreek. Met lofprysing en gebed word daar nie net oor die Here gepraat nie, maar met Hom (Peterson 1989:12). Dit kan dus onderskei word van 'n monoloog waarin ons onself herinner om bly te wees oor weldade en van 'n preek waarin mense opgeroep word om dankbaar oor hulle seënige te wees. In die Psalms word gebed in sy regte konteks geplaas - verenig met die lofprysing van God. Selfs die mees desperate gebed word deur lofprysing oorheers. Deur middel van hierdie konstante korrelasie met lofprysing, word gebed op God, eerder as die self gefokus – word dit 'n getuienis van God en nie van die psalmdigter nie (Jennings 1982:94-95).

Gebed, soos lofprysing, benodig die gemeenskap van gelowiges. Die gebede en lofprysing in die Psalms is deur 'n gemeenskap geuite. Gebed word dikwels gesien as iets wat ons op eie inisiatief doen waar ons eie behoeftes op die voorgrond is. Maar in gesamentlike aanbidding neem die individu nie langer die inisiatief nie en erken ons dat daar ook ander in die familie van God is wat behoeftes en regte het. Ons is nie die private gehoor van God nie (Peterson 1989:18-19). Gebed en lofprysing is die primêre maniere waarop die geloofsgemeenskap ontwikkel word.

In die erediens is die verenigde handeling van gebed en lofprysing die ritme van aanbidding. Die aktiwiteit waaraan ons deelneem is nie gebed of lofprysing

nie, maar die twee gesamentlik wat mekaar opvolg en afwissel. Dit is hierdie afwisseling wat beweging en orde in die erediens bring, en ons aanbidding gebalanseerd hou. Deur middel van gebed en lofprysing gee die gemeente ten volle uitdrukking aan hulle behoefte aan God en aan die vreugde om in Sy teenwoordigheid te wees. Die afwesigheid van lofprysing maak die erediens en ons gebede selfgesentreerd, desperaat en streng. 'n Onderbektoneering van gebed maak aan die ander kant weer die lofprysing ongefokus, onwerklik en willekeurig (Jennings 1982:129-131).

Lofprysing en die klaaglied

In die Ou Testament word gebed en lofprysing nie teenoormekaar gestel nie. Die Psalms het basies twee kategorieë, naamlik lof- en klaagliedere. Daar is nie 'n psalmkategorie wat bloot ontstaan het vanuit 'n gedagte soos die natuur of die kultuur nie. In Israel het alle gesprekke met God tussen hierdie twee pole beweeg. Die Psalms moet verstaan word as liedere voortspruitend uit klaagliedere of lofprysing. Daar is nie 'n versoek, of 'n klag vanuit die dieptes wat nie ten minste een stap in die rigting van lofprysing beweeg het nie. Selfs met klaagliedere soos Psalm 143, wat slegs klag en petisie in sy struktuur bevat, word daar 'n belydenis van geloof afgeleë. Daar is aan die ander kant ook geen lofgesang wat volkome losgemaak kan word van 'n ondervinding van God se ingryping in 'n tyd van nood nie (Westermann 1961:152-154). Dit is 'n illusie om te dink dat daar 'n verhouding met God kan wees waarin slegs die een of die ander bestaan. Net soos vreugde en hartseer in afwisseling 'n deel van die mens se bestaan is, só is lof en klag deel van die mens se verhouding met God. Lofprysing kan net sy betroubaarheid en egtheid behou in polariteit met die klaaglied (Westermann 1974:27).

Israel se lofprysing het ontstaan in die konteks van die klaaglied, die smeekgebed, wat beantwoord is. Brueggemann (1989:139) skryf dat alle ware teologie in lyding begin. "Praise has power to transform the pain. But

conversely the present pain also keeps the act of praise honest. ...As praise recontextualizes pain, so pain refocuses praise”.

Om 'n onderskeid tussen die klaaggebed en lofpysing te tref, maak Jennings (1982:10,87-89) 'n gedwonge skeiding deur die verskil tussen lofpysing en die klaaggebed as onderskeidelik 'n ervaring van die 'teenwoordigheid' en die 'afwesigheid' van God uit te druk. Volgens hom is die groot verskil tussen smeking en lofpysing te sien in die verskil waarop hierdie twee aktiwiteite ons lewens karakteriseer. Die klaaggebed teken ons lewe as behoeftig, Godverlate en Godloos; terwyl lofpysing dit karakteriseer as vol, vreugdevol en verlewendig deur die Gees. In die gelowige se bestaan ervaar die gelowige behoeftes, onregverdigheid en gebrokenheid -'n besef dat daar nie genoeg is nie. In kontras daarmee is lofpysing die gewaarwording dat daar meer as genoeg en die lewe oorvloedig is. Die genade word met vreugde en dankbaarheid ervaar en die wete dat ons meer verkry as wat ons verdien of benodig. Lofpysing en danksegging kan hierdie emosies uitdruk. Jennings (1982:128-131) skryf dat net soos die klag sy basis in die beloftes van God het en dit daarom toeëien, so het lofpysing sy fondament in God se aksies en is daarom 'n viering van daardie dade en Sy teenwoordigheid. In litanie vra ons God om teenwoordig te wees, in lofpysing verheug ons ons daarin dat God naby ons gekom het. Die klaaglied rig hom tot lofpysing.

Die klaaglied kan in twee dele opgesom word:

- 1) Die smeking dat God 'n probleemsituasie moet hanteer: Hierdie smeking adresseer God op 'n intieme manier. Dit stel die klagte en skets hoe problematies die situasie is. Die spreker hou gewoonlik vir *Jahwe* aanspreeklik, want dit is slegs Hy wat in staat is om iets aan die situasie te doen. Die spreker versoek God dan om op te tree en gee soms ook die rede waarom Hy dit behoort te doen. Met die smeking is daar dikwels 'n verwensing

van diegene wat hulle skuldig maak aan verkeerde dade (Brueggemann 1984:54-55).

Die gelofte om God te loof is 'n prominente komponent in die klaaglied en word gewoonlik aan die einde van die petisie gedoen. Die gelofte hou verband met die belofte om 'n offer te bring. Lofprysing het egter nie net bloot die plek van 'n offer ingeneem nie, maar is naas die offer afgelê. Die gelofte om God te loof vorm die skakel tussen die versoek en lofprysing. Dit is een van die tekens dat die versoek nie vanuit homself ontstaan nie, maar vanuit die polariteit tussen petisie en lofprysing. Die gelofte om te loof beteken nie bloot om God te dank nie, maar om te vertel, te verkondig en om God te verheerlik. Die konsep van verkondiging het as een van sy wortels 'n geregtelike element soos dit uitgedruk word in die gelofte van lofprysing. Die gepaste plek vir die gelofte van lofprysing was langs die uitroep om hulp (Westermann 1961:75-78).

- 2) Lofprysing: Wanneer die klaaglied sy volgende skuif maak, is dit dikwels een wat mens onkant vang. Iets het verander. Dit is onduidelik of dit verskillende omstandighede of 'n veranderde houding is, maar die spreker praat anders. Die dringendheid en desperaatheid is vervang met vreugde, dankbaarheid en 'n gevoel van welsyn (Brueggemann 1984:56). Verskeie verduidelikings is al vir die verandering in gemoedstoestand aangebied:
- Dit is al toegeskryf aan 'n wonderwerk wat 'n presiese antwoord op die voorafgegaande petisie is.
 - Daar is al opgemerk dat God gepraat het tussen die smeking en viering.
 - Die aankondiging van lof en danksegging was opsigself 'n waarborg dat God tussenbeide sou tree – profetiese perfectum.
 - Die naam van *Jahwe* was die oomblik van verandering. Wanneer God se Naam genoem word, verander 'n situasie.

Dit is onseker wat die veranderde houding veroorsaak het, maar dit is duidelik dat daar wel 'n verskil ingetree het (Brueggemann 1974:9). Die lofprijsingselement wat volg sluit gewoonlik drie faktore in:

- Die oortuiging dat God die versoek gehoor het. 'n Mens kan aanneem dat as *Jahwe* gehoor het, Hy sal optree.
- Die terugbetaling van geloftes. Dit volg op 'n belofte wat die spreker in tye van nood afgelê het, dat hy 'n offer van danksegging en lof sal gee, as God hom sou help. Dit is dus 'n daad van getrouheid. Wanneer hoop aan ons in 'n krisissituasie gegee word, wek dit lewe by ons op wat ons die volle offer na die altaar laat bring.
- Doksologie en lofprijsing is die belangrikste element van die voorneme. Die God wat vroeër beskuldig is, word nou as getrou en genadig erken. Die doksologie maak dit duidelik dat dinge verander het (Brueggemann 1984:56-57).

Die Psalms propageer die bepaling dat die klaaggebed onteenseglik tot lofprijsing lei. Die Psalms toon totale eerlikheid oor die moeilikhede en teenstrydighede in die lewe, maar voorsien altyd 'n omkeer in die omstandighede wat in lofprijsing sal uitloop. Ludik (1998:180-181) skryf dat hierdie wete nie bloot as gevolg van positiewe denke of geloof in eie vermoëns was nie, maar eerder die erns toon waarmee die psalmdigters God se betrokkenheid in hulle lewens ervaar het.

Die lofprijsing van die Ou Testament kan as verklarende lof met 'n verwagting beskou word. By tye was God geprys te midde van lyding, maar hierdie lof was terselfdertyd 'n 'wag op God' (Westermann 1961:161). Miller (1985:7-8) skryf dat alhoewel doksologie die eerste woord *mag* wees, dit duidelik is dat dit die finale woord *sal* wees. Teologies gesproke is hierdie stelling waar, omdat in lofprijsing meer as in enige ander menslike daad, God gesien en verklaar word as God in al sy heerlikheid. Dit is waar eskatologies gesproke, omdat die laaste woord van die hele skepping die belydenis en lofprijsing van God is. En

ook in ons geloofslêwe is lofprijsing meer as enigiets anders die uitdrukking van toewyding aan God en die verloëning van self.

Die beweging tussen klag en lofprijsing is nie slegs 'n soort pendulum wat beteken dat gelowiges altyd tussen versoek en lofprijsing beweeg nie. Daar is eerder altyd 'n beweging na lofprijsing toe. "Praise and thanks are in a sense the final word, the direction one is headed in the relationship with God. There the expression of faith has moved from a focus on the human situation to reach that end toward which human life has been set, that is, the fullsome glorification and praise of God" (Miller 1985:7-8).

Oriëntasie, disoriëntasie en nuwe oriëntasie

'n Ander manier waarop die verbintenis tussen klag en lofprijsing gesien kan word, is in die seisoene van oriëntasie, disoriëntasie en nuwe oriëntasie in die Christen se bestaan. In die lêwe is daar tye van welvaart en seën; van lyding, pyn en dood; en tye wanneer ons oorweldig word deur die nuwe gawes en vreugde wat God skenk.

Brueggemann (1984:19-21) beskryf die geloofslêwe, soos dit in die Psalms uitgebeeld word, as twee bewegings van geloof wat altyd onderweg is. Die een skuif is vanuit 'n gemaklike oriëntasie na 'n seisoen van disoriëntasie. Dit behels om afstand te doen van die ou bekende wêreld en die veilige, betroubare geloof in God se skepping. Hierdie skuif gaan gepaard met negatiewe emosies, insluitende, woede, skuld, isolasie, vrese, haat en vyandigheid. Die ander beweging wat ons maak is een vanuit 'n konteks van disoriëntasie na 'n nuwe oriëntasie. Hierdie skuif gaan gepaard met positiewe reaksies, soos vreugde, verwondering, dankbaarheid en danksegging. Die drie seisoene kan soos volg beskryf word:

Oriëntasie: Die psalms van oriëntasie is geskep deur 'n gemeenskap van gelowige mense wat God as betroubaar en getrou ervaar. Om die rede gee hierdie psalms uitdrukking aan hulle gelukkige, stabiele lewe en hulle besluit om hulle lewens aan God toe te vertrou. Hierdie beskrywende lofgesange beskryf 'n geseënde, gelukkige toestand waar die sprekers dankbaar is vir en vertrou het in die gawes wat hulle ontvang. Die lewe word nie as bedreigend gesien nie, maar as 'n goed-geordende wêreld wat deur God beheer word. Baie van hierdie lofgesange is uitdrukkings van die skeppingsgeloof. Dit bevestig dat die wêreld 'n goed-geordende, betroubare, lewegewende sisteem is wat deur God daargestel en onderhou word. Die funksie van hierdie psalms is om God te loof en dank. Hierdie lofgesange het ook 'n sosiale funksie. Dit druk die geloof uit dat die lewe nie net 'n taak is wat deur menslike werk en vernuf daargestel is nie, maar dat dit deur God gegee en beskik word. Hierdie soort aanbidding is wêreldskeppend.

Die oriëntasie-lewe word net deur sommige mense ervaar. Daar is mense en gemeenskappe wie se lewens nie deur hierdie eienskappe gekenmerk word nie. Om dié rede moet oriëntasie psalms met voorbehoud gebruik word. Tog is die godsdienstige krag van hierdie psalms groot. Dit bied 'n verwysingspunt vir diegene wat nie op die huidige oomblik seën ervaar nie, maar aan die hoop wil vasklou dat God se intensies met sy skepping sal triomfeer. Om hierdie rede kan daar 'n eskatologiese hoop in die Psalms gesien word, met die erkenning dat die skepping van God nie reeds voltooi is nie, maar dat die geloofsgemeenskap met hoop daarop wag. Daar is die diepe oortuiging dat God se doel met hierdie wêreld sal geskied. Die Psalms glo dat die skepping die Skepper sal dien. Daarom kan ons met dankbaarheid reageer (Brueggemann 1984:25-28). Voorbeelde van oriëntasie psalms is onder andere: Pss 1,8,14,15,19,24,33,37,104,111,112 en 145.

Disoriëntasie: Die probleem met lofgesange wat slegs op balans, samehang en eweredigheid fokus, is dat dit misleidend kan wees. Die lewe word deur

ongebalanseerdheid, 'n gebrek aan samehang en oneweredigheid gekenmerk. Die kerk hou dikwels aan met die sing van liedere van oriëntasie in 'n wêreld wat toenemend as die teenoorgestelde ervaar word (Dawn 1995:88-89). Dit kan 'n daad van onverbiddelike geloof wees – “'n nogtans sal ek die Here loof”, 'n aandrang dat God heers en regeer ten spyte van wat die wêreld sê. Brueggemann (1984:51-52) glo egter dat hierdie optrede van die kerk nie 'n geloofstrotsering is nie, maar 'n ontkenning en 'n misleiding dat die kerk disoriëntasie ervaar. Die rede vir die bevestiging van oriëntasie is nie vanuit 'n geloofsoortuiging nie, maar vanuit die positiewe optimisme van ons kultuur. Die gebruik van die klaagliedere is minimaal, omdat ons glo dat geloof nie negatiwiteit erken nie, dat dit 'n teken van ongeloof is.

Alhoewel die wêreld dit as 'n teken van ongeloof mag sien, is die gebruik van die klaaglied 'n stap van geloof vir die geloofsgemeenskap. Dit is 'n stap van geloof omdat dit daarop aandrang dat die wêreld ervaar moet word soos wat dit is. Dit is ook 'n geloofstap omdat alle ongelukkige ervarings na God toe gebring word. Niks word uitgelaat of as ongeskik beskou nie. Alles word in woorde omgesit en na God gebring wat die finale verwysing is van alle lewe. Lofprysing wat op konkrete lyding en smeking volg is 'n verskillende soort lofprysing. Dit is nie 'n ontsnapping nie. Dit laat ons toe om God se nuwe moontlikhede te verwelkom wat uit herinnering en sang ontstaan. Sulke lofprysing is nie gelatenheid nie. Dit is eerder 'n oorgawe aan die Een wat nie wil hê dat ons onself moet oorgee aan wanhoop nie (Dawn 1995:93). Keck (1992:1169) skryf: “Praising God is the ultimate 'nevertheless! It is the supreme act of faith” Voorbeeld van psalms wat van disoriëntasie spreek, is onder andere Pss 6,32,35,38,49,50,51,73,74,79, 86,88,90,102,109,130 en 137.

Nuwe orientasie: Die beweging na disoriëntasie is nie die enigste skuif wat gelowiges in Israel gemaak het nie. Alhoewel die sprekers soms na hulle hul lot by God bekla het, steeds in die moeilikheid was, was dit nie die reël nie. Gewoonlik het hul ondervinding oorgegaan in 'n seisoen van nuwe oriëntasie.

Hierdie nuwe oriëntasie was nie 'n terugkeer na die stabiele oriëntasie nie. Die spreker en geloofsgemeenskap was eerder verras deur die genade en nuwe moontlikhede wat God uit 'n onmoontlike situasie voortbring het. Hierdie onverklaarbare wonderwerk kon nie verduidelik word nie, en is van getuig en oorvertel, in verwondering, liefde en lofprysing. Israel sing liedere van nuwe oriëntasie omdat die God van Israel uitdrukkings van disoriëntasie verhoor en beantwoord. Al hierdie gebede en liedere praat van God se tussenbeide tree om lewe te gee in 'n wêreld waar dood as die enigste uitweg gesien is. Hierdie liedere handel nie oor die natuurlike uitkoms van probleme nie, maar oor die besliste transformasie wat deur God moontlik gemaak is. Voorbeelde van nuwe oriëntasie psalms is: Pss 23,27,29,30,34,40,47,65,66,91,93,96,97,98, 99,100, 103,114,124,138, 146,147,148,149 en 150.

Die klaagpsalm is die mees basiese retoriese patroon in Israel se geloof. Hierdie vorm bevat nie slegs 'n probleemstelling nie, maar ook die oplossing wat in lofprysing en danksegging uitloop. Die lofprysing en danksegging is in die eerste plek 'n verklaring van 'n probleem wat opgelos is. Lof en danksegging is in hierdie geval dus nie onafhanklike vorms nie, maar deel van 'n groter geheel. Al hierdie verklarings was aanvanklik die antwoord op 'n situasie van nood. Mettertyd het hierdie lofgesange onafhanklike spraakvorms geword sonder hulle retoriese voorspel. Daar is dus losstaande lofgesange vanuit 'n nuwe oriëntasie waar God alle lof kry, maar dit is belangrik om te weet dat dit uit 'n agtergrond van nood ontstaan het. Israel se lofprysing het kenmerkend uit die dieptes en onoplosbare situasies gekom. In liedere van danksegging is dit maklik om te sien uit watter moeilikheid God hulle gered het. Dit is nie so maklik om by die lofgesange te sien wat 'n onafhanklike vorm aangeneem het nie. Selfs die oorwinning wat in die lofgesang uitgejubel word, het egter 'n korrelasie met 'n noodsituasie wat God beredder het (Brueggemann 1984:124-125).

2.2.5 Struikelblokke met lofprijsing

Verskeie redes kan opgenoem word waarom Christene God nie na behore loof nie. Dit kan die gevolg wees van die hedendaagse, siniese samelewing waar mense mekaar nie maklik komplimenteer, of dit doen sonder bybedoelings nie. Dit kan vanweë 'n selfbehelptheid, eerder as 'n God-gesentreerdheid en 'n byna vanselfsprekende aanvaarding van God se genade ontstaan. By party kan dit bloot die gevolg wees van 'n gebrek aan kennis. Agt algemene struikelblokke word vervolgens bespreek:

- 1) 'n Basiese struikelblok met lofprijsing is die afwesigheid van lofprijsing in ons persoonlike lewens. Die behoefte aan bevestiging is soms so diep dat 'n begaafde persoon lam gelê word weens die gebrek daaraan. 'n Persoon wat lewe sonder lof – as gewer of ontvanger – is iemand wat sukkel om God te loof. Wanneer mense lofprijsing beoefen - wanneer ouers hulle kinders prys, onderwysers hulle studente en vriende mekaar - word dit vir hulle makliker om God te kan loof (Donnelly 1992:40-41).
- 2) Die tweede struikelblok met lofprijsing lê in ons gebrek aan gemeenskap. Lofprijsing gebeur wanneer onself uit die pad staan en aandag aan die uniekheid van iemand anders skenk. Lofprijsing word belemmer as ons nie in 'n verhouding met ander gelowiges is wat saam in mekaar se vreugde en leed deel nie. Die vervulling bestaan in die vreugde oor wat God vir ons gedoen het, nie net in dit wat ons vir God doen nie. Om te loof beteken om in die regte verhouding met God, ons naaste, die wêreld en onself te wees. Lofprijsing begin en eindig by God, maar dit funksioneer nie slegs op 'n vertikale vlak nie. Dit word altyd op 'n horisontale dimensie bevestig. Die regte plek vir lofprijsing is altyd langs ander gelowiges. Die sosiale dimensie kom op drie maniere na vore:
 - * Gelowiges wat loof kan nie hulle lofprijsing vir hulleself hou nie. Daar is altyd 'n oorloop van hulle monde. Minnaars doen dieselfde: dit is nooit genoeg om hul

bewondering vir hul geliefdes vir hulself te hou nie, dit moet met ander gedeel word.

- * Die gemeenskap is betrokke in lofprijsing, omdat elke uitdrukking daarvan deur ander gelowiges geleer word. Die plek van die gemeenskap is noodsaaklik om herinneringe oor te dra.
 - * Die gemeenskap se lofprijsing van God lei tot beter selfkennis wat die begin van die geestelike lewe en volwassenheid is. Om God te verheerlik is 'n manier om Hom te leer ken en ons afhanklikheid te aanvaar.
- 3) 'n Derde struikelblok is 'n agterdog oor emosies. Dit begin wanneer die emosies van die rede geskei word en die rasionele as die meer objektiewe en neutrale fakulteit beskou word. Die emosionele verbintenis met lofprijsing is in die verlede misbruik om mense te manipuleer. Baie gelowiges weerhou hulle van ware lofprijsing uit vrees vir 'n opswep van emosies (Donnelly 1992:46-47).
 - 4) 'n Vierde struikelblok is die mens se onvermoë om met konflik saam te leef. Lofprijnsing beteken om kant te kies, ons lewens te orden en 'n besluit te maak oor ons verbondsmaat. Dit beteken dat ons teen iets of iemand moet kies. Om vir God te kies, beteken om jou aan God se kinders se kant te skaar. Daar is 'n direkte verband tussen die ken en loof van God. Ons kan nie iets loof wat ons nie ken nie. Ons kan nie God leer ken sonder om hom te prys nie (Donnelly 1992:47-50).
 - 5) Baie gelowiges se lewens toon 'n byna vanselfsprekende aanvaarding van God se genade en trou. Hierdie gesindheid word by die uitdrukking van hulle dankbaarheid en lof weerspieël. Tillich (1948:154-156) praat van baie Christene se 'genadelose' aanvaarding van die Christelike leerstukke en van 'n 'genadelose' stryd teen die selfsugtigheid in ons persoonlikhede.
 - 6) Haastigheid en oppervlakkigheid: Ons sien dinge net in die verbygaan; die een indruk word byna onmiddellik deur 'n volgende vervang. Die mens leef vandag in 'n verbruikerssamelewing. Die moderne motto van net altyd vinniger is 'n struikelblok in die aanbidding van God. Die groot skaal waarmee alles plaasvind en die stortvloed van informasie verhoed 'n blywende ervaring.

Verwondering, stilte en herinnering is voorvereistes vir ware lofprijsing. Mense benodig die 'Sabbat' om te rus. Diepte van ondervinding kom slegs met stilwees en om te wag op God (Häussling 1994:93-94).

- 7) Gebrek aan geestelike dissipline: Lofprijsing is nie bloot 'n emosie soos wat Nelson (1996:382) glo nie. Lofprijsing is in die eerste plek die gevolg van 'n doelbewuste besluit om in dankbaarheid teenoor God te leef. Lofprijsing is dus 'n geestelike dissipline wat ons toepas. As dit nie as 'n dissipline beskou word nie, word dit 'n sporadiese uitsondering op die reël. Totale oorgawe aan lofprijsing is net moontlik deur die dissipline van gehoorsaamheid. Lofprijsing kan nie toegepas word met die uitsluiting daarvan nie. Lofprijsing word deur gehoorsaamheid vooraf gegaan (Keck 1992:1168; Ludik 1998:183).

2.2.6 Gevolgtrekking

Om God te loof, is die verantwoordelikheid en roeping van elke Christen. Dis nie iets wat bloot uit gewoonte gedoen word, of vanweë die vrees dat die Here Sy genade sal onttrek nie – die gevaar bestaan wel dat wanneer God nie langer geprys word nie, die mens van sy posisie as geskape en verlore wat onder die Skepper se genade leef, sal vergeet. Lofprijsing is die reaksie wanneer gelowiges God se grootheid en genade in hulle lewens ondervind. Dit moet in die Christen se alledaagse lewe tot uiting kom, maar ook tydens die erediens as 'n uitdrukking van die kerk se aanbidding.

Dit is nodig dat Christene met hulle lewe in totaliteit God sal aanbid en loof. Alhoewel daar nooit 'n skeiding gemaak kan word tussen Christene se daaglikse geloofslawe - hulle handel en wandel nie – en hulle woorde nie, bly lofprijsing die hoofsaaklik mondelingse verheerliking en verering van God. Afgesien van die lied, kan ander vorme van lofprijsing soos die wisselspraak, getuienis, response en gebed binne die liturgie gebruik word. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk moet gelowiges aanmoedig en onderrig in lofprijsing. Dit is belangrik dat die lof van God nie net 'n terloopse gebeurtenis in gelowiges se

aanbidding sal wees nie, maar 'n spesifieke handeling waaraan tyd en aandag gespandeer word.

Lofprysing is die resultaat van 'n regte perspektief. Dit is die reaksie van mense wie se oë oop is vir God se goedheid en Hom daarvoor wil dank en saam met ander gelowiges daarvan wil getuig. Hierdie lof mag nie aan die gunstigheid of ongunstigheid van ons lewensomstandighede onderhewig wees nie. God is ons lof en dank waardig, bloot omdat Hy God is.

Die kerk se lofprysing skep op 'n verbale wyse 'n beeld van die God wat aanbid word. Ongelowiges wat 'n diens bywoon, kan deur wat hulle hoor, lees en sien 'n beeld kry van die God wat gedien word. Hierdie getuienis is nie 'n doel opsigself nie, maar 'n uitvloeisel van ware doksologie. Kerke moet hulleself egter gedurig evalueer om te sien watter beeld van God en watter belydenis uitgedra word deur die lofprysing wat in die erediens gedoen word – nie net deur die woorde en liedere nie, maar ook deur die betrokkenheid van gelowiges in die verrigtinge. Is dit nie juis vanweë Christene se amper toevallige omgang met aanbidding en hulle vanselfsprekende aanvaarding van Sy genade dat min werklike getuienis deur middel van lofprysing en aanbidding aan nie-gelowiges tydens die erediens uitgedra word nie?

Lofprysing is dus meer as 'n respons. Tydens die erediens geskied die dialoog tussen God en mens deur handeling van verkondiging en respons. Lofprysing is meer as bloot 'n reaksie – dit het ook 'n kerugmatiese funksie. Terwyl die kerk loof, is sy profeet en evangelis vir die wêreld rondom haar. Deur middel van lofprysing word bekend gemaak wie God is, word gelowiges se geloof versterk en hul perspektief reggestel. Die gelowige word daagliks met twee terreine van werklikheid gekonfronteer. Ons wandel met die sig- en tasbare en weet dat dit werklik is. Maar daar is nog 'n wêreld, nog 'n werklikheid – die geestelike wat ewig sal bly bestaan (Taylor 1985:21-23). Dit is die liturgie en lofprysing wat hierdie wêreld skep. Lofprysing verkondig die boodskap van die

heerskappy van God. Agter al die elemente van lofprysing is die oortuiging dat *Jahwe* regeer. In vandag se lewe het ons meer as ooit tevore nodig om die regte perspektief te hê – die perspektief van *malak Adonai*. Die effektiewer gebruik van lofprysing kan baie hiertoe bydra.

Ware lofprysing word deur eienskappe soos vreugde, dankbaarheid en triomf gekenmerk. Die uiterlike manifestasie van hierdie emosies is nie altyd in eredienste sigbaar nie. König (1998:42-43) skryf die gedempte vreugde wat in baie eredienste ondervind word aan die Gereformeerde prediking en vroomheid toe wat nie tot volle wasdom gekom het nie. Die boodskap van ons deelname aan Christus se oorwinningslewe is volgens hom nie voldoende in die Gereformeerde vroomheid ingedra nie en het die gelowige van sy sonde bewus gemaak en hom nederig gehou, maar sonder dryfkrag gelaat. Die vraag kom onwillekeurig op of die gebrek aan vreugde en dankbaarheid in baie gelowiges se lewe nie soms daaraan te wyte is dat hulle nie hulle geloof en afhanklikheid na elke aspek van hulle lewens deurtrek nie. Mense wat daaglik met God leef, Hom in hulle gewone bestaan en deur krisisse as getrou ervaar, behoort met 'n dankbaarheid gevul te wees. Dit is verder nodig dat die liturgie dit vir alle spiritualiteitsgroepe binne die Gereformeerde tradisie moontlik sal maak om deur middel van lofprysing God te verheerlik.

Christene is deel van 'n geloofsgemeenskap wat die verantwoordelikheid opgelê is om mekaar in liefde op te bou en te bemoedig. In die Ou Testamentiese tyd was mense in die eerste plek deel van 'n geloofsgemeenskap. In dié gemeenskap moes mense mekaar in tye van lyding onderskraag, verantwoording doen vir hulle dade, en mekaar versterk deur van God se weldade in hulle lewens te getuig. Wanneer God in tye van nood in hierdie mense se lewens ingegryp het, het dit altyd 'n juridiese implikasie gehad, naamlik dat hulle vir die res van die gemeenskap daarvan moes vertel. In die moderne samelewing het 'n skeiding tussen danksegging en lofprysing ontwikkel. In ons verhouding met God behoort die twee opdragte

egter nie apart van mekaar te staan nie. Aangesien ons deel van 'n geloofsgemeenskap is, is dit ons verantwoordelikheid om in die samekomste van gelowiges van hierdie weldade te getuig, tot versterking en opbouing van die liggaam van Christus.

Dit is belangrik dat ons lofprijsing vanuit die motivering na die oproep sal beweeg en dat die kerk nie verwyderd sal wees van die konkrete ingryping van God in mense se alledaagse lief en leed nie. Die kerk moet nie haar verklarende lof/dank vergeestelik nie, maar ruimte vir gelowiges laat om te getuig wat God vandag in hulle lewens doen. Daar moet geleentheid vir gelowiges gegee word om hierdie dank te verwoord en dit uit te beeld tot versterking van die gemeente. As dit die kerk se begeerte is dat gelowiges en ongelowiges in aanbidding voor God moet kom en as sy 'n nuwe wêreld deur die liturgie wil skep, is dit nodig om te weet dat God steeds in mense se lewens betrokke is en wonderwerke doen. Dit vereis egter dat die kerk eerlik voor God sal leef – dat lofprijsing nie 'n vorm van ontkenning sal wees nie. Swaarkry en die vroe en opstandigheid wat dikwels daarmee gepaard gaan, moet in die erediens voor God gebring en waar nodig teenoor Hom bely word. Dit is hierdie eerlikheid wat lofprijsing gefokus en in aanraking met die realiteit van die lewe hou. Lofprijng vul egter ons gebede met hoop en geloof hou dit Godgesentreerd.

In hierdie wisselwerking tussen gebed en lofprijsing in gelowiges se lewens is die ideaal dat ons ervaringe met die Here 'n spiraal (Goldingay 1981:86-81) eerder as 'n sirkelbeweging teweeg sal bring - dat elke ondervinding 'n verandering en groei in die gelowige sal veroorsaak, sodat wanneer hy/sy weer by die beginpunt kom hy/sy 'n ander mens sal wees.

In die lig van al die struikelblokke is dit noodsaaklik dat lofprijsing nie net spontaan beoefen sal word nie, maar as 'n dissipline – 'n geestelike oefening – deur gehoorsaamheid toegepas sal word. Gelowiges moet geleer en

aangemoedig word om op 'n daaglikse basis in dankbaarheid en aanbidding voor God te leef.

HOOFSTUK 3: SPIRITUALITEIT EN SPIRITUALITEITSGROEPE

In die Bybel word Christene opgeroep om met lof en in aanbidding voor God se aangesig te lewe. In ons openbare aanbidding is dit duidelik dat gelowiges hierdie opdrag op verskillende wyses interpreteer en beleef. Meer is ter sprake as net ouderdomsverskille of tradisionele en kontemporêre neigings wanneer onenigheid in 'n gemeente oor 'n aanbiddingstyl ontstaan. Alle mense het 'n bepaalde spiritualiteit wat hulle meer of minder ontvanklik vir 'n sekere bedieningswyse maak. (Sien hipotese 1.4).

In hierdie hoofstuk word daar gekyk wat spiritualiteit beteken en wat die verskillende faktore is wat 'n invloed kan hê op die vorming van 'n persoon se spiritualiteit. Dit is nie die bedoeling van dié afdeling om 'n studie van spiritualiteit of spiritualiteitstipes te onderneem nie. Die oogmerk is om te wys dat daar 'n verband tussen spiritualiteitsgroepe en die beleving van lofprijsing en aanbidding bestaan. Die navorsing van Ludik (1998) oor spiritualiteit en Holmes se spiritualiteitstipologie, soos deur Ware (1995) verwerk, was baie waardevol om die verskillende spiritualiteite te identifiseer. Die onderskeie spiritualiteitsgroepe se aanbiddingsvoorkeure sal in die volgende hoofstuk ondersoek word.

3.1 SPIRITUALITEIT

Die mens is 'n geestelike (spirituele) wese met die vermoë om, op grond van die versoeningswerk deur Christus, 'n verhouding met God te hê (Ludik 1998:31). Spiritualiteit het dus van uit sy oorsprong 'n geestelike konnotasie. Vandag word die woord algemeen buite sy Christelike betekenis gebruik, sodat nuwe konnotasies aan spiritualiteit geheg word. Dit is dus nodig om definitiewe parameters vir Christelike spiritualiteit daar te stel en dit duidelik te definieër.

3.1.1 Wat is spiritualiteit?

'n Groot aantal definisies kan vir die woord spiritualiteit na vore geroep word, aangesien dit deur verskillende godsdienste gebruik word en vanuit sy oorsprong met die misterie van God te doen het. "The concept refers to something found at the intersection of the material and the transcendent (Ludik 1998:18). Definisies soos in die *Dictionary of Christian Spirituality* lui byvoorbeeld: "A word which has come into vogue to describe those attitudes, beliefs, practices, which animate people's lives and help them to reach out towards supersensible realities" (Wakefield 1983:361).

Deur die loop van die eeue het die term heelwat betekenisveranderinge ondergaan. Soms is dit meer tegnies en ander kere weer meer op 'n algemene wyse gebruik. In verskillende verbande word dit vandag nog as 'n sinoniem gesien vir begrippe soos toewyding, aanbidding, mistiek, innerlikheid, vroomheid, godsdienstigheid of die geestelike lewe as geheel (Smit 1989:85).

Sedert die laaste twee dekades van die twintigste eeu het die onderwerp van spiritualiteit wêreldwyd gewild geraak. Weerstand het geleidelik opgebou teenoor die abstrakte rasionalistiese en die materialistiese opvattinge van die modernistiese Westerse samelewing. Dit het egter nie groot getalle mense na die Christelike kerk laat draai nie. Verskeie redes kan daarvoor gegee word. In baie gevalle reageer individue eenvoudig teen die Christelike kerk as 'n gevestigde instelling (*establishment*); of glo hulle dat die kerk nie aan hulle 'n ervaring van die transendentale sal kan bied nie (Ludik 1998:23-24). 'n Groot persentasie mense wat op soek is na 'spiritualiteit' of 'n geestelike lewe toon dus vandag belangstelling in die okkulte en verskillende Oosterse godsdienste en kultusse. "We live in a secular and hedonistic age. People are turning to the gods of astrology, occultism, and Satanism. Starved for the supernatural, for mystery and belonging, people rush to the gods of the new Age movement

and embrace evil powers in order to experience spirituality” (Webber 1998:18-19).

In die kerk self is daar egter nog ‘n soeke na ‘n ontmoeting en ervaring met God. Long (2001:20) vertel van ‘n predikant wat voortdurend ‘n aanvraag vir meer bybelkursusse gehad het. Tog was die bywoning altyd swak wanneer die klasse aangebied is. Die predikant het mettertyd tot die volgende gevolgtrekking gekom: “Bible was a code word for ‘God’. People were not hungry for information about the Bible; they were hungry for an experience of God, which the Bible seemed to offer them”. Long (2001:21) haal ook die skrywer Buchner aan waar hy iets probeer beskryf van die behoefte wat mense tydens ‘n erediens ervaar: “All of this deepens the silence with which they sit there waiting for him to work a miracle, and the miracle they are waiting for is that he will not just say that God is present, because they have heard it said before...but that he will somehow make it real to them. They wait for him to make God real through the sacrament of words”.

Wêreldwyd, maar spesifiek in Suid-Afrika, kan die nuwe soeke na spiritualiteit in die kerk ook ‘n resultaat wees van die groot veranderinge wat in mense se lewens as gevolg van die politieke en kulturele situasie geskied het. Senn (1983:95) sê: “A study of the history of spirituality shows that there is a search for new forms of devotional expression or piety during periods of drastic historical change. It is not surprising, therefore, that some of the most creative periods in the history of Christian spirituality occurred during moments of historical transition”.

Smit (1989:85) beskryf die nuwe belangstelling in spiritualiteit as ‘n soeke na die verband tussen die verbondenheid aan God en die alledaagse lewenspraktyk, dit wil sê die wyse waarop die innerlike of persoonlike ervaring van God die lewe van die gelowiges stempel.

Wanneer na spiritualiteit vanuit 'n Christelike perspektief gekyk word, kan daar definitiewe parameters gestel word. Dit is 'n verskynsel wat - soos deur die Christelike tradisie gedefinieer – binne die terrein voorkom waar God en mens mekaar ontmoet. Schaeffer (1972:15) beklemtoon dit deur te sê: "It is impossible even to begin living the Christian life, or to know anything of true spirituality, before one is a Christian" en Garner (1987:5): "Spirituality focusses upon that which lies at the very heart of Christianity as a religion. That is, it focusses upon the communion we have with God in Christ, and the ways in which that communion is initiated, maintained, and improved".

Dit is verder nodig om beide die materiële en die transendentale aspekte van die werklikheid te beklemtoon. Wanneer die misterie van spiritualiteit verwyder word, bly slegs 'n droë dop oor wat 'n verdraaiing van die lewe in die gees is. Aan die ander kant lei die verwydering van die materiële element van spiritualiteit weer tot ontkenning en 'n onwerklike bestaan (Ludik 1998:25).

Bybelse spiritualiteit bring liggaam en siel in 'n intieme verhouding met God. Dit fokus op heiligmaking in die mens se alledaagse lewe, eerder as om op kortstondige ervarings te konsentreer. Bybelse spiritualiteit berus op 'n gedissiplineerde lewe en die gebruik van al die klassieke geestelike dissiplines soos meditasie, bybelstudie, afsondering, stilte, vas, aanbidding, voorbidding, eenvoud, viering en diens (Gibbs & Coffey 2001:140).

Van der Merwe (1990:26) en Ludik (1998:34) onderskei drie elemente wat die parameters vir Christelike spiritualiteit verskaf:

- Spiritualiteit word gesien as 'n verbondenheid met God - om Hom te ken as die oorsprong van alle lewe. Ware spiritualiteit en geestelike groei vloei vanuit 'n kennis van God voort. Hy is die bron van ons geestelike lewe. Christelike spiritualiteit is nie iets staties nie, maar is 'n ontdekkingsreis waar die genade van God op die lewenspad geopenbaar word (Ludik 1998:35-37).

- Spiritualiteit word gesien as iets wat met die alledaagse lewe verweef is. Die wêreld moet nie as inherent sleg beskou word nie, maar as God se skepping en 'n bron en teken van Sy voorsienigheid. Christelike spiritualiteit moet in die materiële wêreld ervaar en uitgeleef word. Daar word nie van die Christen verwag om hom uit die wêreld te onttrek nie, maar om gestalte te gee aan God se genade in ons alledaagse bestaan (Ludik 1998:38-40).
- Spiritualiteit word gesien as die verband tussen die eerste twee aspekte. Daar is 'n eenheid tussen ons verhouding met God en ons alledaagse lewe. Spiritualiteit is nie bloot een komponent van die Christelike lewe nie. Dit verwys na 'n totale lewensoriëntasie wat bepalend is van hoe 'n gelowige voel, dink en handel. Ons verhouding met God verskaf die lens waarmee ons na die wêreld kyk. Gemeenskap met God openbaar aan ons 'n nuwe realiteit wat verskil van die valse realiteit waarmee die mens daaglik geïndoktrineer word. Hierdie nuwe realiteit word die norm om die elemente van ons lewens te verstaan en aan die mens nuwe doelstellings en 'n lewenstyl te voorsien (Ludik 1998:41-42).

Met die omskrywing van spiritualiteit word die klem dus nie soseer op die inhoud van die geloof geplaas nie, maar eerder op die praktiese uitvoering daarvan, die manier waarop Christene aan hulle geloof gestalte gee. Spiritualiteit sal wel altyd 'n verband met die inhoud van geloof hê, omdat die manier waarop mense hulle geloof interpreteer 'n bepalende invloed sal uitoefen op hoe hulle dit beleef en beoefen (König 1998:33).

Na aanleiding van bogenoemde parameters kan Christelike spiritualiteit soos volg gedefinieer word: Spiritualiteit is 'n lewens-oriëntasie wat eerstens in aanbidding (ons kommunikasie/omgang met God) tot uiting kom en tweedens in die ordening van die elemente van ons lewens om met die realiteit wat aan ons voorgestel word in aanbidding ooreen te stem (Ludik 1998:42).

Hierdie definisie lig die volgende aspekte van spiritualiteit uit:

- Dit wys daarop dat spiritualiteit nie net een komponent van die Christen se lewe is nie. Spiritualiteit verwys na die totale lewensoriëntasie -dit bepaal hoe die gelowige dink, voel en optree;
- dit dui daarop dat die kern van spiritualiteit in 'n verhouding met God gevind word en dat dit in die gelowige se aanbidding tot uiting kom;
- dat 'n lewensoriëntasie wat na God neig, tot 'n nuwe begrip vir en optrede in die wêreld lei. Dit beteken dat alle aspekte van die lewe: verhoudings, aktiwiteite, werk, ontspanning, ensovoorts vanweë die realiteit van God geherinterpreteer word;
- dat ons lewens 'n nuwe realiteit aanneem wat van die sekulêre wêreld verskil en wat die norm word om ons lewens te herstruktureer (Ludik 1998:43-46).

3.1.2 Materiële faktore wat spiritualiteit beïnvloed

Gemeenskap met God - die vertrekpunt en bron van Christelike spiritualiteit - help gelowiges om die wêreld beter te verstaan en hulle lewens te orden. Tog beteken dit nie dat alle Christene dieselfde dink of dat ander elemente in die mens se lewe nie 'n uitwerking op sy spiritualiteit het nie. Die omringende wêreld het 'n groot invloed op die mens se vorming.

Die wisselwerking tussen aanbidding en verskillende fasette en komponente van die materiële wêreld is 'n komplekse proses. Die materiële wêreld verskaf die ruwe materiaal waarmee ons spiritualiteit uitgedruk word. Aan die ander kant is dit ook 'n belangrike invloed op die spesifieke vorm wat spiritualiteit aanneem. Webber (1998:7) skryf: "I have been decidedly influenced by my experiences at these various institutions and the church groups they represent. And, as the philosopher Hans-Georg Gadamer would say, I carry around within me these influences as well as influences from home and from life in general. Gadamer calls these experiences 'prejudices'. I have, you might say, a conditioning within me that I cannot completely overcome; I hold prejudices from such diverse sources as fundamentalism, Calvinism, Lutheranism, and

evangelicalism. These points of view influence the way I think about the Christian faith and the way I worship”.

Vier materiële faktore kan onderskei word wat aan spiritualiteit gestalte gee:

- Konteks – die fisiese omgewing en die sosiale, ekonomiese en kulturele omstandighede waarin die mens leef. Alle spiritualiteit is gewortel in individue en groepe se spesifieke ervarings met God binne ’n bepaalde historiese agtergrond. Daar is ’n wederkerige beïnvloeding tussen konteks en spiritualiteit. Aan die een kant verskaf spiritualiteit die lens om die konteks te interpreteer en aan die ander kant help die konteks om vorm aan geloof te gee (Ludik 1998:52-54). “Spirituality is never politically neutral. Like theology itself, it is contextual. Christian discipleship and prayer occur within, and are shaped and modified by, sometimes crushed and defeated by, a specific social and political environment. The assumption that the life of the spirit is shaped and modified only by the interior struggles and tumults, the turmoil and upheaval of the inner world, arises from a false dichotomy between the dimensions of human existence” (Leech 1987:9).
- Belydenistradisie – die kumulatiewe invloed van ’n kerk of gemeente deur middel van sy tekste, simbole, mondelinge tradisies, musiek, etiese leringe, teologie, rituele, liturgieë, argitektuur, Godsbeskouing, aanbiddingstyl, leierskapstyl, geskiedenis, ensovoorts. (Ludik 1998:74).

Die basiese grondbeginsels van die Reformasie, naamlik dat redding net uit genade, net deur die geloof en net deur Jesus Christus is, asook dat die Woord die maatstaf vir ons geloof en lewe is, oefen ’n bepaalde invloed op die Gereformeerde spiritualiteit uit. König (1998:34-35) skryf dat aangesien die Gereformeerdes geen bydrae tot hulle saligheid moet maak nie, daar meer op God se goedheid gekonsentreer word en die wete dat Hy uit genade alles vir ons redding voorsien het, as ’n beklemtoning van die ervaring en belewing van

God se genade. Die beklemtoning dat ons net uit genade gered is, lei tot die oortuiging dat gelowiges nie weer verlore sal gaan nie. Dit bring 'n bepaalde vertrouwe en rustigheid in Gereformeerde Christene se lewe. Die klem op die Bybel as die Woord van God het tot gevolg dat gereformeerde Christene nie soveel waarde heg aan die woordlose mistiek van die Oosters-Ortodokse Christene en aan eietydse openbaringe van God deur profete nie. 'n Bepaalde soort soberheid word eerder geopenbaar – een wat nie tot woordlose meditasie voor God neig nie, maar eerder geartikuleerde omgang met Hom. Dit kan duidelik gehoor word in eredienste waar predikante met nugter en goed geformuleerde sinne, maar met redelik min emosie en stembuiging tot God bid.

Wanneer na die spekulatiewe/katafatiese (rasioneel/konkrete) spiritualiteitsgroep se kenmerke gekyk word (sien 3.2.1.i) kan baie ooreenkomste met die Gereformeerde wyse van aanbidding raakgesien word. Ware (1995:37-38) skryf dat sulke aanbidding tot die inwonende God gerig word wat Homself reeds grotendeels aan die mens geopenbaar het. Die aanbiddingstyl leun swaar op Bybeluitleg, verbale en konkrete gebede en die sing van gesange met sterk teologiese verklarings oor God. Logiese uitleg van belydenisskrifte en teologie is verantwoordelik vir die bewaring en handhawing van die gereformeerde tradisie.

Ander vorme van spiritualiteit word in die verskillende belydenistradisies aangetref. Johnson (1988:68-70) identifiseer sewe sulke tradisies, naamlik die evangeliese vroomheid; die charismatiese vroomheid, die sakramentele vroomheid, die aktivistiese vroomheid, akademiese vroomheid, asketiese vroomheid en Oosterse vroomheid.

- Verhaal – die seisoene, keerpunte, verhoudings en krisisse wat elke persoon se lewe beïnvloed. Brueggemann (1984:168) skryf: “Relationship with God is not immune to the surprises and costs of our daily life”. Spiritualiteit word sterk deur mense se interpretasie van hulle lewensomstandighede beïnvloed.

Daarom kan twee persone se belewenis van dieselfde gebeurtenis tot totaal verskillende interpretasies lei.

Spiritualiteit word in verhaalvorm uitgedruk. Mense orden die gebeure en elemente in hulle lewens volgens hulle diepste waardesisteem. Dit dien dan weer as model en het 'n beslissende invloed op die wyse waarop hulle die lewe verstaan en leef. Die Bybelse verhaal lei op sy beurt tot 'n herinterpretasie van Christene se persoonlike verhale (Ludik 1998:87-88).

- Sielkundige samestelling – die gesamentlike invloed van persoonlike eienskappe soos temperament, intellektuele vermoëns, persoonlikheidstipe en wyse van besluitneming wat een mens van 'n ander onderskei. Spiritualiteit word gevorm deur 'n proses van interaksie met die psigologiese strukture van individuele gelowiges (Ludik 1998: 97). Holmes (1980) neem byvoorbeeld Jung se persoonlikheidsteorie, soos dit deur Briggs-Myers geïnterpreteer is en Kiersey en Bates se temperamentsorteerder as teoretiese basis van sy spiritualiteitstipologie.

3.1.3 Gevolgtrekking

Die toenemende soeke van die hedendaagse mens na spiritualiteit is die gevolg van 'n samelewing waar rasonale denke en materialistiese opvattinge vir dekades die bo-toon gevoer het. Die mens het 'n ingebore behoefte na 'n geestelike lewe en 'n verhouding met God self. "God is inviting us into the whole life. We are unfinished humans until we consent to that power of the Spirit and are drawn into a wholeness of being" (Holmes 1980:2). Vanweë die geestelike armoede wat daar in die Weste heers, soek baie persone hierdie spiritualiteit buite die Christelike kerk en veral in Oosterse godsdienste en kultusse. Dieselfde geestelike honger kom egter ook binne die kerk voor waar gelowiges nie bloot 'n akademiese en rasonale godsdienst soek nie, maar na 'n verhouding en 'n ervaring met die lewende God self.

Spiritualiteit verwys nie slegs na die mens se innerlike lewe of na 'n sekere kompartement van sy bestaan nie, maar is iets wat oral - ook in die materiële lewe - ervaar en uitgeleef moet word: "As Jesus was truly incarnate, both divine and human, so also Christian spirituality must have an incarnational flavour: with moral, social, corporate, and private elements; without confusion and without separation" (Garner 1987:5). Christelike spiritualiteit fokus op die gemeenskap wat die Christen met God in Christus het en die maniere waarop hierdie gemeenskap in die alledaagse bestaan uitgeleef, volgehou en verbeter kan word.

Alhoewel die Christen se spiritualiteit om sy verhouding met Jesus Christus sentreer, beteken dit nie dat die kerk uit persone bestaan wat almal dieselfde godsdiensbeleving deel nie. Die mens se spiritualiteit word nie in isolasie van die wêreld gevorm nie. "God has granted different gifts and personalities to different individuals, so spirituality may not take the same form in everyone" (Richards 1987:16). Ons spiritualiteit word onder andere bepaal deur die fisiese, sosiale, ekonomiese en kulturele konteks waarin ons ons bevind; die belydenistradisie waaraan ons blootgestel is; bepaalde verhoudings, keerpunte en krisisse in ons lewens; asook ons sielkundige samestelling. Die uitdaging vir vandag se kerk is om ten spyte van mense se verskillende spiritualiteite en die diversiteit wat daar in die algemeen in ons sameleving heers, die eenheid wat die Gees tussen gelowiges gesmee het te behou en hulle tot aanbidding van God te lei.

3.2 SPIRITUALITEITSGROEPE

Die Christen se spiritualiteit word deur 'n kombinasie van geestelike en materiële faktore bepaal. Ten spyte van elke mens se unieke samestelling en omstandighede, is daar egter sekere algemene spiritualiteitspatrone wat geïdentifiseer kan word. Hierdie patrone is deur 'n aantal navorsers in

verskillende tipologieë saamgevat – elk vanuit 'n ander perspektief. Van die tipologieë is byvoorbeeld dié van Wainwright (1986:592-605) wat Niebuhr se tipologie in *Christ and culture* op spiritualiteit van toepassing gemaak het. Daarvolgens word vyf standpunte ten opsigte van die kulturele konteks beskryf wat verskillende spiritualiteite tot gevolg het. Hierdie spiritualiteite is *Christ against culture*, *the Christ of culture*, *Christ above culture*, *Christ and culture in paradox*, en *Christ the transformer of culture*. Johnson (1988:68-73) werk weer met 'n spiritualiteitstipologie wat verskillende spiritualiteite (evangeliese, charismatiese, sakramentele, aktivistiese, akademiese en asketiese) met ses vrae analiseer. Fowler (1981:117-213) het 'n teorie ontwikkel wat sewe verskillende stappe in geloof beskryf: primitiewe geloof; intuïtiewe geprojekteerde geloof; mitiese-letterlike geloof; kunsmatige-konvensionele geloof; individuele-gereflekteerde geloof; aanvoegende geloof en universële geloof.

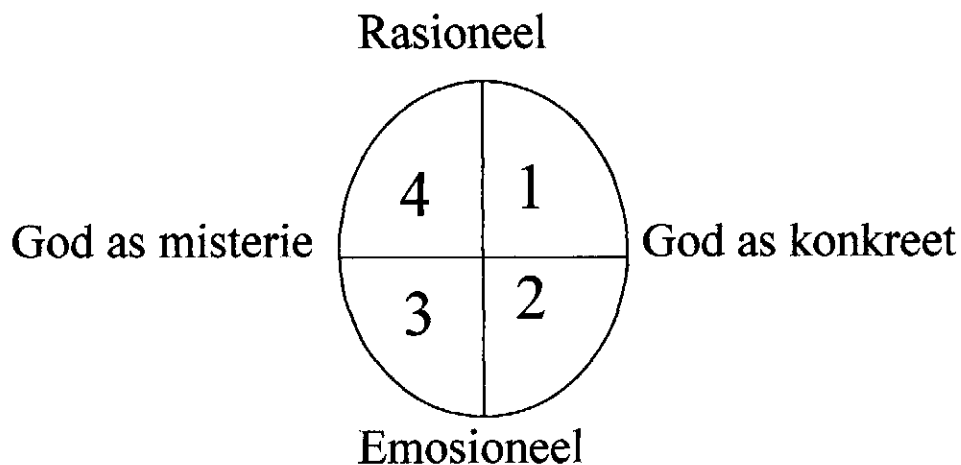
Vir die doel van hierdie studie egter, waar 'n verband tussen aanbidding, lofprysing en gemeentespiritualiteit bevestig wil word, is die spiritualiteitstipologie van Holmes (1980) die bruikbaarste. Holmes se spiritualiteitstipologie stel die teologiese en die antropologiese/menslike faktore naas mekaar om 'n persoon se spiritualiteit te bepaal. Die groot voordeel van sy spiritualiteitstipologie is dat dit 'n profielvorm bied wat prakties toetsbaar is en waarin alle basiese spiritualiteitstipes bevestig word. Al sy kategorieë word as verskillend, maar ewe belangrik gesien en daar is 'n beklemtoning op die geheel. Holmes (1980) gaan van die veronderstelling uit dat die uiteindelijke doel van al die spiritualiteitstipes is om nader aan God te groei.

3.2.1 Holmes se spiritualiteitstipologie

Holmes (1980: 3-5; Ware 1995: 29-32) het twee belangrike faktore geïdentifiseer in die bepaling van 'n persoon se spiritualiteit. Die een faktor handel oor die manier waarop 'n persoon God leer ken en die ander oor hoe 'n

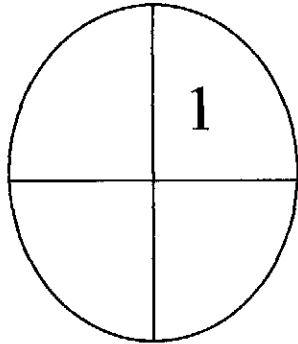
persoon se Godsvoorstelling is. Hy verduidelik sy teorie met behulp van 'n ontvanklikheidsirkel wat in 'n vertikale en horisontale skaal verdeel word. Sien Figuur 2. Die vertikale as word die antropologiese dimensie genoem en het 'n spekulatiewe/rasionele en 'n affektiewe/emosionele pool. Die spekulatiewe/rasionele pool is verteenwoordigend van 'n styl wat logika en akkumulatiewe feite beklemtoon. Die affektiewe/emosionele pool is verteenwoordigend van 'n styl wat op intuïsie en instink funksioneer. Mense is geneig om hulle inligting oor God en die lewe in te win deur logika en feite te beklemtoon of instink en intuïsie. "Kop en hart" kan 'n manier wees om hierdie denkwyses te beskryf.

Die horisontale as het 'n apofatiese/mistiese en katafatiese/konkrete pool. Hierdie pole is 'n aanduiding van hoe mense God konseptualiseer en by uitstrek 'n weerspieëling van 'n persoon se belydenistradisie. Mense wat aan die mistiese kant van die skaal lê, is geneig om God op 'n nie-konkrete manier te konseptualiseer en sy verborgenheid te beklemtoon. Die konkrete pool konseptualiseer God as geopenbaar en kenbaar. "Mistieke en handspiritualiteit" kan 'n manier wees om hierdie denkwyses te beskryf. Hierdie vertikale en horisontale asse vorm kwadrante waarbinne vier spiritualiteitsgroepe gevind word (Holmes 1980: 3-5; Ware 1995 :29-32).

Figuur 2. Holmes se ontvanklikheidsirkel.

i) **Spekulatiewe/katafatiese – (Rasioneel/konkrete)**

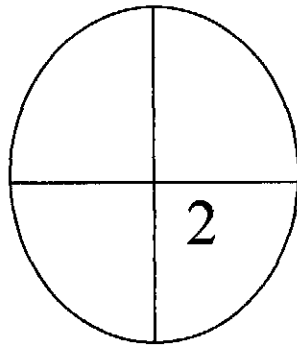
Figuur 3. Die kopspiritualiteit.

Hierdie spiritualiteit (Figuur 3) is ten gunste van dit wat gesien, aangeraak en bedink kan word. Hierdie konkreetheid kan teologies uitgedruk word in konsepte soos God die Vader, die sentraliteit van Christus, sy vleeswording, ensovoorts. Hierdie groep se bedrywighede is hoofsaaklik op aktiwiteit en gesamentlike byeenkomste gebaseer: bybelstudiegroepe, preke en teologiese vernuwung in die gemeente.

Die bydrae van tipe 1 as geheel is onskatbaar. Teologiese besinning en standpunte oor etiese kwessies kom vanuit hierdie spiritualiteitsgroep, asook die ondersteuning van opvoeding, publikasies en die ondersoek van liedere se inhoud. Die inhoud en sistematiese ooreenstemming van geloof en denke is van primêre belang. Terwyl tipes 2 en 3 die Heilige ervaar, sal tipe 1 daardie ondervinding bestudeer en verklaar.

'n Gevaar by die rasonele spiritualiteitsgroep is dat daar so 'n oorintellektualisering van die geestelike lewe kan plaasvind dat hulle as dogmaties en 'droog' ervaar kan word (Ware 1995:37-38).

ii) **Affektiewe/katafatiese – (Emosioneel/konkrete)**

Figuur 4. Die hartspiritualiteit.

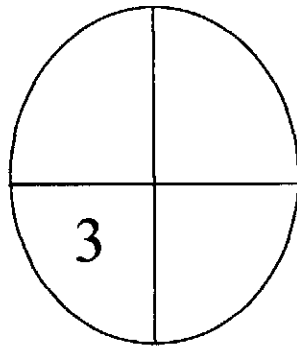
Alhoewel hierdie groep (Figuur 4) God steeds in konkrete terme beskou, val hulle in die affektiewe gedeelte van die sirkel. Die spiritualiteit beklemtoon dus steeds die geopenbaarde verteenwoordiging van God en die sentraliteit van die Skrif, maar dit word nou gekombineer met 'n meer emosionele, charismatiese spiritualiteit waar heiligheid en persoonlike vernuwings die doelstelling is. Ware (1995:39) noem dat navorsing in die VSA toon dat waar Christene voorheen hoofsaaklik in tipe 1 aan hoofstroom denominasies behoort het, daar nou 'n beweging is na óf geen kerklidmaatskap óf na gemeentes wat tipe 2 spiritualiteit verteenwoordig. Van hierdie statistiek kan 'n mens aflei dat daar 'n toenemende dors vir die affektiewe – 'n emosionele roerende ondervinding - by baie mense is.

Terwyl konkrete mense vanuit die eerste groep hulle suiwer leerstellings sal beklemtoon, sal die konkrete persone vanuit die tweede groep hulle intieme wandel met die Here benadruk. Hulle fokus sterk op persoonlik diens aan ander mense, veral met die oog op 'n geleentheid om getuigenis te lewer. Getuigenis en bekendmaking is hier so belangrik dat die massa media, soos die televisie en radio ingespan word om die boodskap te verkondig. Evangelisasie, getuigenis en musiek word prominent in hierdie tipe eredienste gebruik. Gebed is gewoonlik onvoorbereid en minder formeel as by die eerste groep. Teologies gesien lê die aksent by die affektiewe groep eerder by die inwoning as die

voortreflikheid van God. Tipe 2 se bydrae is lê veral in die warmte, energie en vryheid van uitdrukking wat hulle weerspieël.

'n Gevaar by hartspiritualiteit is piëtisme – dat die fokus te eksklusief kan raak en 'n “ons teen die wêreld” mentaliteit kan aanneem wat nie ander se geestelike ervarings erken nie. Daar word dan van die standpunt uitgegaan dat 'n affektiewe ervaring noodsaaklik is vir 'n gegronde geestelike ondervinding. Spiritualiteit in hierdie kwadrant word ook dikwels as te emosioneel en selfs anti-intellektueel beskou (Ware 1995:39-40).

iii) **Affektiewe/apofatiese – (Emosioneel/mistieke).**

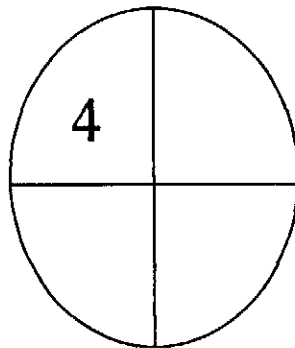
Figuur 5. Die mistieke spiritualiteit.

Tipe 3 (Figuur 5) beweeg steeds binne die affektiewe ervaringsfeer, maar die *hoor van/luister na* eerder as die *praat met* God is nou prominent. Die doelstelling van hierdie spiritualiteit is eenwording met die Heilige en die vernuwing van hulle innerlike. Mense wat van nature nadenkend, introspektief, intuïtief en gefokus is op die innerlike wêreld word na hierdie groep aangetrek. Die onuitspreeklikheid, onbenoembaarheid en ontsaglikheid van God word beklemtoon. 'n Lewe van soberheid en strenge onthouding word deur baie mense in hierdie groep gevolg, vanweë die eenvoud daarvan en die geleentheid om meer op God te fokus. Hierdie spiritualiteitsmentaliteit vind dit dikwels ongemaklik om by veral Westerse Protestante kerke in te pas.

Die bydrae van tipe 3 tot veral die skryf en publisering van inspirerende werke is onskatbaar. Dit is hierdie spiritualiteit wat verantwoordelik is vir die verskuiwing van spiritualiteitsgrense en baie van die stof verskaf wat tipe 1 vir intellektuele interpretasie en teologiese oordenking gebruik.

Die gevaar by hierdie kwadrant is quiëtisme - 'n oordrewe terugtrekking van die werklikheid en interaksie met die wêreld. Quiëtisme neig om tot geestelike passiwiteit eerder as inisiatief te lei. Die mistikus wat hom van ander spiritualiteitsgroepe onttrek, word ontnem van die seën wat uit interaksie met andersdenkende Christene ontstaan en die lesse wat uit wrywing geleer word (Ware 1995:41-42).

iv) **Spekultatiewe/apofatiese – (Rasioneel-mistieke)**

Figuur 6. Die handspiritualiteit.

Tipe 4 (Figuur 6) is die kleinste groep en die moeilikste om te beskryf. Die mistiese ondervinding gekombineer met 'n intellektuele wyse van data versamel, vorm 'n aktiewe dromer/visionêr met 'n doelgerigte, gefokuste spiritualiteit. Dié spiritualiteit word eerder met individue as met denominasies of geloofsgroepe geïdentifiseer. Vir hierdie mense is die affiliasie met georganiseerde godsdiens nie van groot belang nie. Hulle doel is eenvoudig om God te gehoorsaam en te getuig van Sy heerskappy met 'n manmoedige en kragtige idealisme. Hierdie groep het 'n vurige passie om die samelewing te verander. Terwyl tipe 3 neig tot afsondering is die tipe 4 dikwels aanmatigend

en selfs aggressief in hulle begeerte om die koninkryk van God hier op aarde te vestig. Hulle sal selfs hulle persoonlike lewens opoffer vir hierdie hoop dat God se koninkryk op aarde verwerklik sal word.

Hierdie spiritualiteitsgroep stel gebed en teologie in aksie gelyk. Hulle gee nie om wat ander van hulle dink nie en loop doelgerig met hulle visie voort. Die gevaar by hierdie kwadrant is egter dat hulle 'n moralistiese en onbuigsame tonnelvisie kan ontwikkel en mense wat nie die "saak" met dieselfde onbaatsugtige ywer ondersteun nie, opsy sal skuif (Ware 1995:43-44).

Holmes se tipologie toon dat alle mense die neiging het om op 'n bepaalde manier hulle spiritualiteit uit te leef, alhoewel niemand 100% in een kwadrant sal val nie. Die invloed van hierdie faktore kan selfs gesien word in die verskillende benaderings van kerkhervormers en geestelike leiers. Old (1984:78) skryf in dié verband: "John Knox had been influenced by John Calvin. The 'Thundering Scot' could move the hearts of a congregation. But while Calvin's appeal was to the mind, Knox's appeal was to the heart" Ook noem hy dat "the predominant mark of Calvin's style is his clarity of thought and expression. Compared to Luther, Calvin is bland and colorless. One has to say the Reformer of Geneva lacks imagination, the flair for the dramatic, and the emotional appeal".

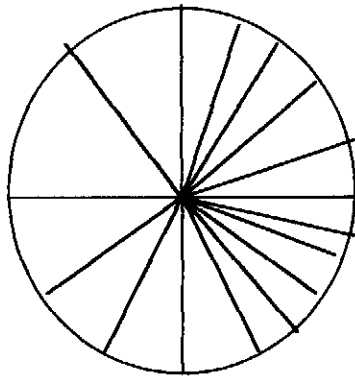
Die betekenis van Holmes se sirkel van 'sensitivity' is die volgende: Wanneer 'n persoon of groep weet tot watter kwadrant hy/hulle neig, is daar die geleentheid om te ontwikkel in 1) die erkenning en uitbreiding van gawes; 2) om na die teenoorgestelde kwadrant te groei; en 3) om toenemende begrip vir die ander spiritualiteitstipes te toon. In eredienste kan behoeftes van gelowiges aangespreek word deur verskillende wyses van uitdrukking te gebruik, sonder om die kernidentiteit van die gemeente te verloor (Ware 1995: 44-45).

'n Interessante bevinding van Karl Jung, wat ook op die mens se spiritualiteitsbehoefes van toepassing gemaak kan word, is dat wanneer 'n persoon persoonlikheidsvervulling in sy alledaagse lewe en werk het, hy die teenoorgestelde behoefte in sy vrytyd sal hê. In ons gemeenskaplike aanbidding sal dit beteken dat wanneer gelowiges tevredenheid ten opsigte van hulle persoonlike behoeftes in hulle daaglikse lewens ervaar, hulle 'n aanbiddingstyl in hul teenoorgestelde spiritualiteitskwadrant meer bevredigend sal vind. Wanneer die mens se alledaagse lewe nie sy persoonlike behoeftes bevredig nie, sal 'n persoon geneig wees om dit in sy aanbidding te soek (Westerhoff 1994:62).

3.2.2 Ware se spiritualiteitswiel-keurderstoets

Vir die doel van die navorsing, naamlik om die verband tussen spiritualiteit en aanbidding aan te dui, is twee spiritualiteitstoetse gebruik wat op Holmes se navorsing gebaseer is. Corinne Ware het in 1995 met haar publikasie, *Discover your spiritual type: A guide to individual and congregational growth*, 'n praktiese toets ontwikkel waarmee mense hulle spiritualiteitstipe en onderskeie verskille en gawes vas kan stel. 'n Voordeel van haar spiritualiteitswiel-keurderstoets is dat die toets op individuele, groeps- of gemeentevlak afgelê kan word.

Die keurderstoets word gedoen deur vier moontlike antwoorde by twaalf stellings te kies. Met elke antwoord word 'n speek in die kwadrant van die ooreenstemmende nommer van die spiritualiteitswiel getrek. Wanneer meer as een stelling 'n persoon se gevoel of ondervinding staaf, kan 'n speek in al die relevante kwadrante getrek word. Indien geeneen van die stellings tot die persoon spreek nie, word geen speek aangebring nie. Die volgende illustrasie (Figuur 7) wys hoe so 'n sirkel kan lyk nadat dit voltooi is.

Figuur 7. Die spiritualiteitswiel.

Die keurderstoets soos dit hier aangeteken is, is 'n Afrikaanse vertaling van die oorspronklike vraelys wat deur Ware opgestel is, en kan deur individue of groepe gebruik word om 'n spiritualiteitsontleding te doen.

Die spiritualiteitswiel-keurderstoets (Vraelys)

Orde in die erediens

1. 'n Deeglik beplande en geordende erediens strek tot eer van God
2. 'n Spontane diens waar harte aangeraak word, strek tot eer van God.
3. Eenvoud en stilte is belangrike elemente in 'n erediens
4. Dis nie die erediens as sodanig wat belangrik is nie, maar die voorbereiding vir dienswerk.

Tydsduur

1. Bly by die vasgestelde tye van die erediens
2. Dit is belangrik om die erediens te verleng as die voorganger so gelei voel.
3. Alle tyd is God se tyd. Eredienste moet nie deur tyd beperk word nie.
4. Hou die erediens so lank as wat die voorganger nodig het om die boodskap oor te dra.

Gebed

1. Met gebed druk ons ons lof uit, en vra ons vir leiding en wysheid.
2. Laat ons woorde en emosies God se teenwoordigheid ontsluit.
3. Ledig jou gedagtes van alles wat daarvan beslag neem, en kom in die Heilige se teenwoordigheid.
4. My lewe en werk is my gebed.

Musiek

1. Musiek en liriek druk lofprysing en geloof in God uit
2. Sang bring eenheid onder gelowiges en druk die siel se diepste gedagtes uit.
3. Dreunsang (*chanting*) maak die gees stil en bring eenwording met God.
4. Liedere mobiliseer en inspireer gelowiges tot groter toewyding en diens.

Preek

1. Die Woord van God, suiwer verkondig, is die middelpunt van aanbidding.
2. 'n Aangrypende verkondiging van die Evangelie besit goddelike krag om lewens te verander
3. Verkondiging vind plaas wanneer God se Gees die mens se hart aanraak.
4. Ons daad is ons verkondiging en praat harder as enige woorde.

Fokuspunt

1. 'n Sentrale doelstelling is dat ons ons roeping in die wêreld moet vervul.
2. 'n Sentrale doelstelling is dat ons moet leer om heilig voor God te wandel.
3. 'n Sentrale doelstelling is dat ons een met ons Skepper sal wees.
4. 'n Sentrale doelstelling is dat ons God se wil volledig gehoorsaam.

Ondersteuning van lofwaardige sake

(Omsirkel die woorde wat van toepassing is en kies die kategorieë met die meeste sirkels)

1. Ondersteun kweekskole, uitgewers, studiebeurse, om die Woord aan andere te bring.
2. Ondersteun evangelisasie, sending, die verspreiding van die Woord op televisie en radio.
3. Ondersteun plekke van geestelike afsondering; geestelike leiding, liturgiese hervorming.
4. Ondersteun politiese aksies wat reg en regverdigheid in die gemeenskap bewerkstellig.

Kritiek

1. Ek word soms as te intellektueel, dogmaties en 'droog' beskou.
2. Ek word soms as te emosioneel, dogmaties en anti-intellektueel beskou.
3. Ek word soms as onrealisties beskou, asof ek van die wêreld probeer ontsnap.
4. Ek word soms beskou as iemand wat te moralisties is, met 'n tonnelvisie.

Oorheersende temas

(Indien nodig, omsirkel die woorde wat van toepassing is en kies die kategorieë met die meeste sirkels).

1. Onderskeiding, dissipline, kennis, orde, genade, regverdiging.
2. Liefde, bekering, getuienis, spontaniteit, heiligmaking.
3. Armoede, nederigheid, wysheid, voortreflikheid, afstand doen.
4. Eenvoud, reinheid van hart, aksie, gehoorsaamheid, matigheid, martelaarskap.

Lidmaatskap kriteria (Wat jy as noodsaaklik beskou)

1. Aanvaarding van leerstellings, doop, goedkeuring van groep.
2. 'n Persoonlike ervaring met God, doop, openbare bekendmaking.
3. Almal wat in gemeenskap met God verkeer, is deel van sy liggaam.
4. Solidariteit met die mensdom is lidmaatskap in God se Koninkryk.

Ritueel en liturgie

1. Ritueel en liturgie roep herinneringe en aanwesigheid op, onderrig in tradisionele waarhede.
2. Liturgie en rituele seremonies is nie baie belangrik nie.
3. Ritueel en liturgie is maniere waarop God se teenwoordigheid beleef word.
4. Ritueel en liturgie is een manier waarop ons stellings maak oor ons innerlike oortuigings.

Beskouing van God

1. God word geopenbaar in die Woord, sakrament en in Jesus Christus en die kruis.
2. Ek kan voel dat God waarlik daar is en dat Christus in my hart leef.
3. God is verborge en kan nooit ten volle kenbaar wees nie.
4. Ons deel in die verborgenheid van God wanneer ons mede-skeppers met God in die wêreld is (Ware 1995:50-52).

3.2.3 Ludik *et.al.* se spiritualiteitstoets

Afgesien van Ware se spiritualiteitswiel-keurderstoets het Ludik *et.al.* (2000) 'n spiritualiteitsontledingspakket, *Koeltebome van God se genade*, deur BUVTON vir gemeentes beskikbaar gestel. Hierdie vraelys en kursus wat op ook Holmes se navorsing gebaseer is, het onder andere ten doel om spiritualiteitsontleding binne 'n Suid-Afrikaanse konteks te plaas en gelowiges te help om die diversiteit in hulle gemeentes te verstaan en te bestuur. Die toets lyk soos volg:

Vraelys

Verbeel jou dat jy en jou gesin na Australië verhuis. Julle beland in 'n dorp in die platteland, waar daar geen van die bekende kerkgenootskape is nie. Daar is vier kerkgeboue op die dorp en jy besoek op agtereenvolgende Sondae

*elkeen se eredienste om te sien waar jy die tuisste voel. Hieronder is 'n beskrywing van wat jy by elkeen aantref. By watter gemeente sal jy gaan aansluit? Merk die dinge waarvan jy hou, in die blokkies. Tel dan die totale aantal blokkies wat afgemerk is op onder elk van die gemeentes. Die gemeente met die meeste merkies is dan jou voorkeur. As twee gemeentes ewe veel merkies het, maak wel 'n keuse tussen die twee en dui dit aan aan die onderkant van die vorm in die spasies daarvoor aangedui. **Let wel:** Daar is nie verkeerde en regte antwoorde nie. Geeneen van die gemeentes is beter as die ander nie.*

Gemeente A

- Die voorportaal het 'n wêreldkaart waarop daar foto's geplak is van al die gemeente se sendelinge.
- Die aankondigings het 'n afdeling met diensgeleenthede – plekke waar ek betrokke kan raak in sendingwerk of barmhartighedsaksies.
- Die preek daag die gemeente uit om voluit vir die Here te gaan lewe en gee duidelike, praktiese aanwysings van hoe daar gehoorsaam gelewe kan word aan die skrifgedeelte wat gelees is.
- Daar word ruim geleentheid gegee vir voorbedding vir allerhande vorms van nood in die wêreld.
- Die liedere is veral liedere van toewyding aan God.
- Mense kry tyens die erediens geleentheid om te vertel van die sendingwerk en diensaksies waarby hulle betrokke is

Totaal vir gemeente A.....

Gemeente B

- Daar is 'n vriendelikheid en onderlinge warmte wat 'n mens dadelik opval.
- Die dominee is informeel en gemoedelik en 'n uitstekende kommunikeerder.
- Daar word heelwat gesing en die liedere is emosioneel meevoerend.

- Die preek het 'n sterk appelerende karakter. Daar word sterk klem geê op die direkte gesag van die Skrifwoord, en 'n oproep tot bekering word gedoen.
- Daar word geleentheid gegee vir persoonlike getuienis tydens die erediens.
- Alhoewel die erediens 'n uur lank is, hou hulle nie baie streng daarby nie.

Totaal vir gemeente B:....

Gemeente C

- Die kerkrumte is eenvoudig ingerig, maar ryk aan simbole en daar is ooglopend baie aandag gegee aan die atmosfeer van die gebou.
- Die sang is rustig en peinsend.
- Daar is tye van stil gebed en nadenke in die loop van die erediens.
- Die preek word op 'n kunstige, byna poëtiese wyse gelewer. Dit handel oor die pad wat God met ons as gelowiges loop.
- Die dominee is iemand met baie wysheid en iemand in wie se lewe gebed 'n groot rol speel.
- Die erediens gee jou 'n gevoel van rustigheid en van die heiligheid van God.

Totaal vir gemeente C:....

Gemeente D

- Die erediens is ordelik en goed afgerond.
- Die preek beslaan die grootste gedeelte van die erediens.
- Die preek is goed afgerond en gebou op goeie Bybeluitleg.
- Die diens duur op die minuut een uur lank.
- Die liedere is ryk aan inhoud, en spreek geloof in God op ryk poëtiese wyse uit.
- Die dominee is iemand met goeie teologiese agtergrond.

Totaal vir gemeente D:....

My voorkeurgemeente:

3.2.4 Gevolgtrekking

Is spiritualiteitsgroepe 'n nuwe verskynsel wat in die post-moderne samelewing ontwikkel het? Wanneer gekyk word na die faktore wat vir die vorming van spiritualiteit verantwoordelik is, is dit duidelik dat die gelowige se verhouding met God nog altyd in wisselwerking met die omringende wêreld geskied het. Die mens se fisiese, sosiale, ekonomiese en kulturele konteks het oor die afgelope paar jare egter ingrypend verander en is baie meer divers as vroeër. Die Christen kom in die algemeen ook baie meer met verskillende godsdienste en belydenistradisies in aanraking – 'n faktor wat 'n definitiewe invloed op die vorming van sy spiritualiteit sal hê. Alhoewel gelowiges dus vroeër jare ook verskillende spiritualiteite sou gehad en selfs leemtes in hulle openbare aanbidding kon ervaar het, was mense se blootstelling meer beperk en die konteks waarin hulle geleef het baie eenders. Christene se Godsbeleving en die wyse waarop hulle hulle geloof in die alledaagse bestaan uitgeleef het, sou deur hierdie omstandighede beïnvloed word. 'n Bepaalde aanbiddingswyse kon dus in die kerke, sonder veel weerstand, toegepas word.

Vandag het die samelewing, mense se lewenswyse en hulle behoeftes egter so verander dat een bedieningspatroon nie meer almal kan bevredig nie. Gelowiges is baie meer geneig om van gemeente of kerk te verander as 'n sekere aanbiddingswyse nie tot hulle spreek nie. Die styl van aanbidding het op sy beurt weer 'n sterk verband ontwikkel met die styl van musiek wat in gemeentes gebruik word. Hamilton (1999: 34) skryf die volgende: "Increasingly, churches sponsor multiple services for multiple musical tastes. Increasingly, we are grouping ourselves with the musically like-minded".

Uit Holmes se spiritualiteitsindeling kan 'n tipe ooreenkoms tussen sekere kerke en spiritualiteite gesien word. Die rasonele-konkrete spiritualiteit word met kerke uit die Gereformeerde tradisie geassosieër; die emosionele-konkrete

spiritualiteit word meer met die Pinkster- en charismatiese kerke vereenselwig; en emosionele-mistieke elemente is dikwels in die Ortodokse, Anglikaanse en Rooms-Katolieke kerke teenwoordig.

Alhoewel bepaalde kerke dus sekere mense aanspreek en trek, los dit nie die probleem op van kerke wat al die spiritualiteitsgroepe in een gemeente moet akkommodeer nie. Dit wil verder voorkom asof hierdie spiritualiteitsdiversiteit meer algemeen in tradisionele kerke, soos die Nederduitse Gereformeerde Kerk, as in die charismatiese denominasies gevind word. Ware (1995:39) se navorsing in Amerika wat toon dat daar oor die afgelope aantal jare 'n toenemende groei weg van die rasionele na die emosionele spiritualiteit is, word waarskynlik ook in die Nederduitse Gereformeerde Kerk ervaar (sien Hoofstuk 4).

Dit is vandag meer as ooit tevore nodig om kennis van 'n gemeente se algemene spiritualiteit te dra. Hierdie kennis sal nie net help om gelowiges se behoeftes aan te spreek nie, maar ook bydra om toenemende begrip vir verskillende wyses van uitdrukking te ontwikkel en verdeeldheid te verminder.

HOOFSTUK 4: DIE INVLOED VAN SPIRITUALITEIT OP LOFPRYsing EN AANBIDDING

Ons spiritualiteit het 'n bepaalde invloed op ons Godsbeskouing en geloofslewe. Een van die doelstellings van hierdie studie is om te toon dat daar 'n verband tussen 'n mens se spiritualiteit en sy/haar aanbiddingsbeleving is – met 'n spesifieke verwysing van hoe dit in lofprijsing tot uiting kom.

Ten einde 'n ontleding van die vier spiritualiteitskole se denkwyse oor lofprijsing en aanbidding te maak, was dit eers nodig om die groepe te eien. Met die aanvang van die ondersoek is 'n algemene spiritualiteitsanalise tydens 'n erediens gedoen, waarvolgens persone geidentifiseer is met wie verdere spiritualiteitsanalises en fokusgroeponderhoude gevoer is. Die bevindinge van elke spiritualiteitsgroep ten opsigte van aanbidding is laastens in 'n paar gemeentes getoets om die resultate te verifieer.

4.1 SPIRITUALITEITSTOETSING

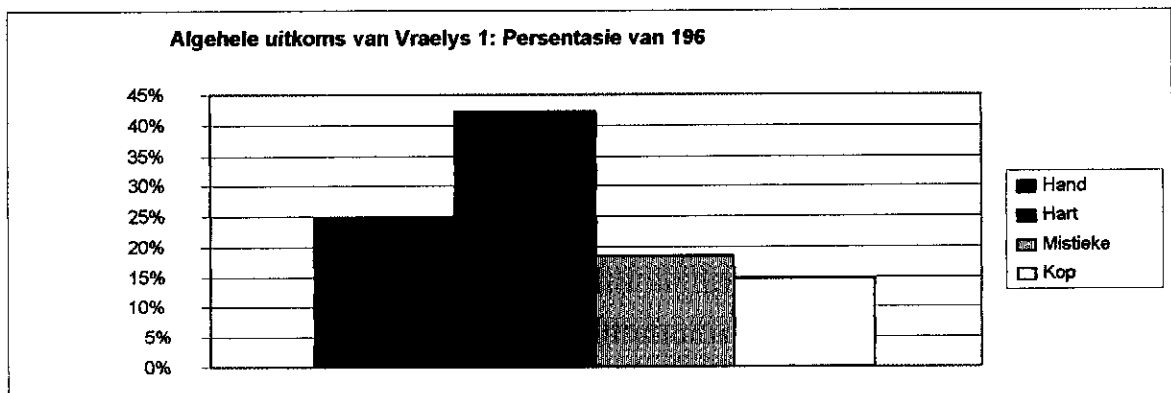
Hierdie gedeelte van die empiriese navorsing het in drie fases verloop

Fase 1:

Die eerste stap in die ondersoek was om die vier spiritualiteitstipes binne 'n gemeente te identifiseer. Die gemeente-analise is met behulp van die Ludik *et.al.*-vraelys gedoen wat tydens 'n oggendediens by die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Pietermaritzburg Noord uitgedeel is. Almal bo die ouderdom van sestien jaar kon die vorm invul. Die primêre doel van hierdie analise was om die verskillende spiritualiteite in die gemeente te eien en hulle dan in verskillende spiritualiteitsgroepe te verdeel. Met die vraelys moes die respondente dié stellings kies waarmee hulle die meeste kon identifiseer. De

Vos (2000:153) noem hierdie soort vraelys een van die drie basiese vorms wat 'n vraelys aanneem.

Die statistiek van die analise (Figuur 8) het getoon dat 65% van die gemeente onder die hart- en handspiritualiteitsgroepe geresorteer het. Soos wat Ludik (2001: persoonlike gesprek) - een van die samestellers van die vraelys - geantisipeer het, was die kopspiritualiteit in die gemeente, net soos in baie kerke waar die analise reeds gebruik is, minder en die mistieke groep groter as wat verwag is. Geen noemenswaardige verskille is by die spiritualiteitsgroepe opgemerk wat opvoedkundige kwalifikasies, geslag of ouderdom betref nie.

Fase 2:

Die 196 mense wat die vraelys ingevul het, is vervolgens in die spiritualiteitsgroepe, soos hulle dit op die vorms aangedui het, ingedeel. Met behulp van die telefoonnommers wat op die vraelyste aangebring is, was dit moontlik om persoonlik na 102 van hierdie persone te gaan, sodat 'n tweede spiritualiteitstoets afgelê kon word, om die korrelasie tussen die twee spiritualiteitsevalueringe te meet. Aangesien daar heelwat volwasse lidmate was wat met die invul van die eerste vraelys gesukkel het, is besluit om met die tweede toets, afgesien van die skoolkinders, so ver as moontlik volwassenes te nader wat hulle skoolopleiding voltooi het. Die korrelasietoets wat met behulp van Ware se Spiritualiteitswiel-keurdersvraelys gedoen is, is deur mense uit al

die spiritualiteitsgroepe ingevul. Die doel van die toets was om te sien of die resultate van die twee vraelyste korreleer.

Die uitslag van die tweede analise het getoon dat daar groot verskille tussen die ontledingstoetse bestaan. Dit het nie net die spiritualiteitsverspreiding in die gemeente beïnvloed nie, maar ook groot verskuiwings binne die groepe wat die tweede toets afgelê het, teweeggebring. Afeidings wat op daardie stadium reeds ten opsigte van die inhoud van die twee toetse gemaak kon word, was die volgende:

- Baie van die stellings in Ware se spiritualiteitswiel-keurderstoets klink vreemd in die Suid-Afrikaanse konteks.
- Die stellings in Ware se analise tref nie oral 'n duidelike onderskeid tussen die verskillende spiritualiteitsgroepe nie.
- Terwyl Ware 'n volledige spiritualiteitsanalise doen, het Ludik *et.al.* se spiritualiteitstoets net op die erediensbeleving betrekking. Wanneer die mens se spiritualiteit in sy geheel beoordeel word, is die Ludik *et.al.*-toets nie voldoende nie. By die hand- en mistieke spiritualiteite was dit merkbaar dat daar 'n besliste verskuiwing na ander groepe plaasvind wanneer die vrae meer as net die erediensbeleving toets.

Die vraag wat die navorser haarself moes afvra, was watter een van die twee spiritualiteitsevalueringe was die akkuraatste? Hierdie vraag sou implikasies hê vir die samestelling van die fokusgroepe, waarin die menings van die spiritualiteitsgroepe oor lofprijsing en aanbidding getoets sou word. Daar is besluit om voort te gaan om die fokusgroepe volgens die Ludik *et.al.*-vraelys saam te stel, hoofsaaklik as gevolg van die opmerkings wat vroeër ten opsigte van Ware se evaluasievorm genoem is. Almal in die groepe sou egter, tydens hulle bespreking, 'n derde vraelys – die Janse-spiritualiteitstoets - moes invul. Met hierdie vraelys het die navorser gepoog om Ware se vraelys te

kontekstualiseer; die verskille tussen die spiritualiteitskole duideliker te omskryf en die stellings anders te groepeer.

Fase 3:

Twaalf fokusgroepe is vervolgens saamgestel vanuit die groep mense wat albei spiritualiteitsevaluering gedoen het. 'n "Groep" kan hier gedefinieer word as 'n aantal individue wat dieselfde spiritualiteit het. "Fokus" veronderstel dat die bespreking wat in die groep plaasgevind het, beperk is tot die spesifieke tema wat ondersoek is. In die konteks van die navorsing kan 'n 'fokusgroeponderhoud' derhalwe beskryf word as 'n doelgerigte bespreking wat plaasgevind het tussen 'n aantal individue met 'n ooreenstemmende agtergrond (De Vos 2000:314) oor die verband tussen spiritualiteit en die beleving van lofprijsing en aanbidding.

Elke spiritualiteitsoriëntering is deur drie groepe, bestaande uit 5-8 mense, verteenwoordig. De Vos (2000:317) skryf dat die ideale grootte vir 'n groep tussen 6 en 9 deelnemers het. Afgesien dat daar gepoog is om verteenwoordigers uit elke ouderdomsgroep – 16-30; 31-59 en 60- te kry, is die meeste mense wat hul beskikbaar verklaar het, gevra om deel te neem. Praktiese probleme het wel opgeduik. Daar was byvoorbeeld nie by al die spiritualiteitsgroepe genoeg jeugvertegenwoordigers sodat hulle in aparte groepe geplaas kon word nie; mense kon nie altyd 'n fokusgroep in 'n sekere tydgleuf bywoon nie en moes dan by 'n ander ouderdomsgroep inskakel. Die gevolg was dat party groepe groter as ander was. Dikwels het mense ook net nie vir 'n fokusgroep opgedaag nie.

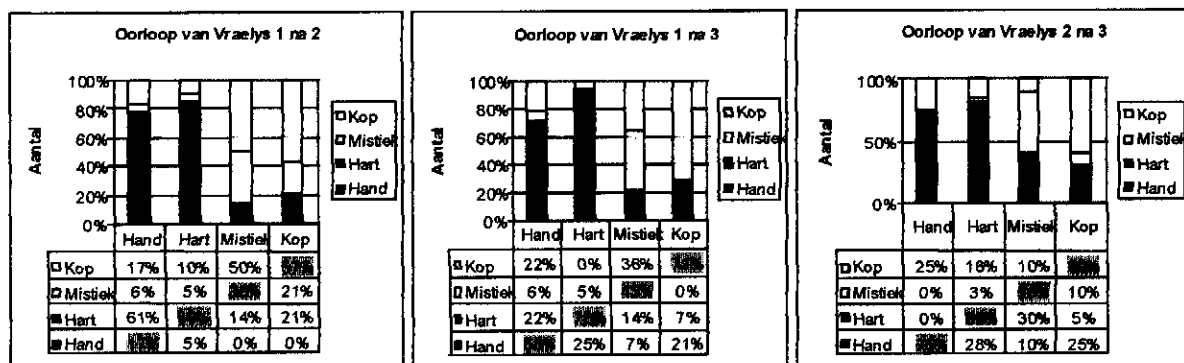
Tydens die fokusgroeponderhoude het die navorser deur middel van gestruktueerde vrae en 'n groepsbespreking 'n persoonlike evaluering van die individue se spiritualiteit gedoen. Die evaluering is gebaseer op die individue se antwoorde en stellings, asook die algemene gemaklikheid wat hulle ten opsigte

van die spiritualiteitsoriëntering getoon het. Die inligting is gemeet teenoor inligting wat reeds oor die verskillende spiritualiteitskole bekend is. Terselfdertyd is die spiritualiteitsgroep se menings ten opsigte van verskillende aspekte van aanbidding en lofprysing op band vasgelê. Die besprekingsvrae tydens die fokusgroeponderhoude was die volgende:

- Watter tipe gemeente het jy met die Ludik *et. al*-vraelys gekies en hoekom?
- Beskryf 'n ereidiens waar die lofprysing en aanbidding vir jou baie beteken het.
- Wanneer is die toepassing van lofprysing vir jou sinvol/nie sinvol nie?
- Hoe voel jy oor ander vorme van lofprysing soos uitroepe, wisselspraak, getuienis, ensovoorts, wat nie musikaal van aard is nie?
- Hoe belangrik is musiekinstrumente vir jou met die begeleiding van lofliederere?
- Hoe pas jy lofprysing en aanbidding in jou daaglikse lewe toe?
- Het jy enige voorstelle om die lofprysing en aanbidding in die ereidiens meer sinvol te maak?

Die onderhoude was oop gesprekke waarin elke deelnemer kommentaar kon lewer, vrae aan mekaar kon vra of kon reageer op opmerkings van ander. Ook die navorser het die geleentheid gehad om interaksie met die deelnemers te hê. Die besprekingsvrae vir die onderhoude is met sorg saamgestel sodat die maksimum inligting ontsluit kon word. Daar kon ook van direkte waarneming gebruik gemaak word om die emosies en liggaamstaal van die deelnemers te bestudeer (De Vos 2000:318-321). Die waarnemings en resultate sal by 4.2 verder bespreek word.

Na die afloop van die fokusgroeponderhoude is die drie spiritualiteitsvraelyste met mekaar vergelyk om te kyk waar moontlike korrelasies voorkom. Daarna is al drie spiritualiteitstoetse teen die navorser se persoonlike evaluasie van die respondente se onderskeie spiritualiteite gemeet. Figuur 9 en 10 toon die mate van ooreenstemming tussen die vraelyste en die persoonlike evaluering aan.

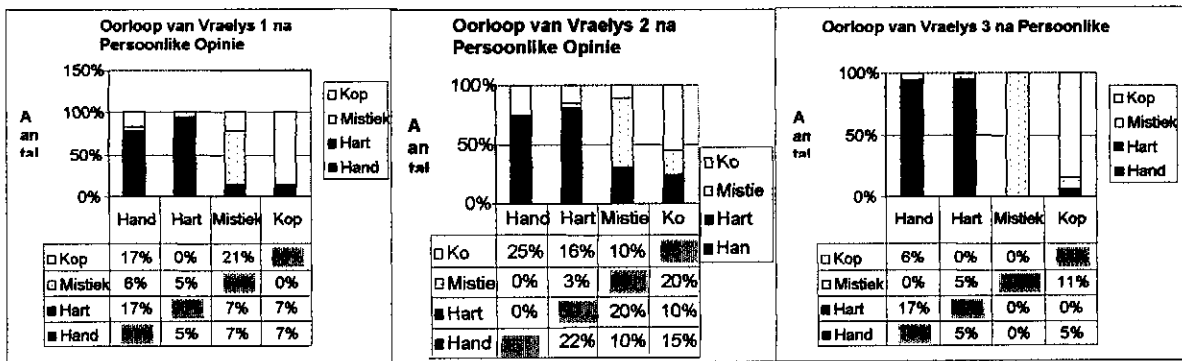
(a)

(b)

(c)

Figuur 9. Vergelyking van vraestelle 1 en 2 (a), 1 en 3 (b) en 2 en 3 (c).

Wanneer die statistiek van die drie vraelyste in Figuur 9 met mekaar vergelyk word, is die swak korrelasie tussen die Ludik *et al.*-analise (Vraelys 1) en Ware se Spiritualiteitswiel-keurderstoets (Vraelys 2) opmerklik. [Sien Figuur 9a]. Afgesien van die hartspiritualiteit is daar byna geen verband tussen die spiritualiteitsevaluering van die twee toetse nie. Daar is slegs 'n 17% korrelasie by die handspiritualiteit, 'n 36% korrelasie by die mistieke groep en 'n 57% ooreenkoms by die kopspiritualiteit. Wanneer vraelys 1 met die Janse-spiritualiteitstoets (Vraelys 3) vergelyk word, [Figuur 9b] is daar 'n goeie korrelasie met die kop- en hartspiritualiteite. Die ooreenkoms by die hand- en mistieke groepe is steeds onvoldoende. Wanneer vraelys 2 teen vraelys 3 gemeet word, [Figuur 9c] is dit net die handspiritualiteit wat sterk figureer. Die vraag wat dus ontstaan het, was: Watter een van die vraelyste kan as 'n standaard spiritualiteitstoets in Suid-Afrika dien?

a)

b)

c)

Figuur 10. Vergelyking van vraelys 1 met persoonlike opinie a), vraelys 2 met persoonlike opinie b) en vraelys 3 met persoonlike opinie c).

In Figuur 10 is die drie spiritualiteitstoetse teen die persoonlike evaluasie van die navorser gemeet. Met die vergelyking tussen vraelys 1 en die persoonlike evaluasie [Figuur 10] het 'n sterk korrelasie tussen die hart- en kopspiritualiteit voorgekom – 'n aanduiding dat die Ludik *et.al.*-toets hierdie twee spiritualiteitsgroepe goed meet. Daar is egter leemtes in hierdie vraelys se toetsing van die hand- en mistieke spiritualiteite. Wanneer vraelys 2 met die navorser se persoonlike opinie vergelyk word, blyk daar geen sterk korrelasie tussen hierdie evaluasies, behalwe met die handspiritualiteit, te wees nie. Dit is dus duidelik dat daar wel probleme in Ware se spiritualiteitswielkeurderstoets bestaan. Hierdie probleme is waarskynlik, soos oorspronklik vermoed, as gevolg van die vreemdheid van die stellings in die Suid-Afrikaanse konteks, en omdat daar nie 'n goed genoeg onderskeid tussen die stellings, afgesien van by die handspiritualiteit, gemaak word nie. In 'n telefoniese gesprek met Ludik (2001:persoonlike gesprek) het hy saamgestem dat Ware se spiritualiteitstoets nie in Suid-Afrika prakties werkbaar is nie. Hy het spesifiek genoem dat die hand- en mistieke spiritualiteite se stellings nie goed genoeg geformuleer en dus getoets kan word nie. Wanneer laasgenoemde opmerking egter met bogenoemde statistiek vergelyk word, moet dit gekwalifiseer word,

omdat dit blyk dat daar 'n sterker korrelasie tussen die navorser se persoonlike mening en Ware se handspiritualiteit-evaluasie as met die Ludik *et. al.*-toets is.

Figuur 10c se statistiek toon dat daar 'n sterk verband tussen vraelys 3 en die persoonlike evaluasie bestaan. 'n Sterk korrelasie kom by al die spiritualiteitsgroepe voor.

4.1.1 Samevatting

Ten einde 'n deeglike ontleding van die vier spiritualiteitskole se siening oor lofprijsing en aanbidding te maak, was dit nodig om eers die groepe te identifiseer. Nadat twee aanvanklike spiritualiteitsevalueringe gedoen is, was dit duidelik dat daar baie min korrelasie tussen die twee toetse bestaan. Selfs nadat 'n derde vraelys ingevul is, was die probleem, naamlik watter een van die toetse die mees aanvaarbare een is, nie opgelos nie. Dit was gevolglik nodig om 'n persoonlike evaluering van elk van die informante te maak, waarteen die drie spiritualiteitstoetse vergelyk kon word.

Dit is duidelik dat daar by die eerste twee vraelyste tekortkominge was. Die Ludik *et. al.*-vraelys was effektief om die spiritualiteitsgroepe se erediensbehoefte te toets, maar nie om 'n persoon se spiritualiteit in sy geheel te meet nie. Alhoewel dit nie duidelik na vore kom by die hart- en kopspiritualiteite nie, was dit wel sigbaar wanneer die hand- en misitieke spiritualiteite getoets is. Ware se Spiritualiteitswiel-keurderstoets aan die ander kant was kultuurvreemd vir die ondervraagdes en nie regtig 'n model wat effektief in Suid-Afrika kan werk nie. Haar toets is egter 'n volledige spiritualiteitsevaluasie en die effektiefste om die handspiritualiteit te meet. Daar is besluit om die Janse Spiritualiteitstoets op Ware se vraelys te baseer, omdat sy 'n meer volledige spiritualiteitsevaluasie doen, maar dit te vereenvoudig en aan te pas vir die Suid-Afrikaanse konteks. Tydens die groepsonderhoude is daar baie breedvoerig met die respondente gepraat en as

gevolg van hierdie bykomende inligting is dit die navorser se mening dat Vraelys 3 die betroubaarste van die vraelyste is.

Twee gevolge van die Ludik *et.al.*-analise was dat die verspreiding van die spiritualiteitsgroepe in die gemeente van Pietermaritzburg Noord op grond van hierdie evaluering bepaal is en dus nie heeltemal betroubaar is nie. 'n Ander gevolg was dat nie almal by die onderskeie spiritualiteitsgroepe waar hulle ingedeel is, gehoor het nie. Met die verwerking van die stof is die inligting van hierdie persone dus, op grond van die persoonlike evaluasie, by ander spiritualiteitsgroepe ingedeel. Die verskuiwings het tot gevolg gehad dat daar by sekere spiritualiteitsgroepe meer informante as by ander was.

4.2 LOFPRYSINGSONTLEDING VAN SPIRITUALITEITSGROEPE

In die volgende gedeelte word daar, op grond van die fokusgroeponderhoude, 'n analise gedoen van die verskillende faktore wat die vier spiritualiteitsgroepe – spesifiek ten opsigte van hulle siening oor lofprijsing en aanbidding – kenmerk. Daar word by al vier groepe gekyk na hulle siening oor lofprijsing in die erediens; hoe hulle lofprijsing in hulle daaglikse lewenswandel toepas en na hulle behoeftes by gesamentlike aanbidding. Die inligting wat ontvang is, is so ver moontlik in hoofpunte saamgevat om 'n geheelbeeld van die opinies en behoeftes van die spiritualiteitsgroepe weer te gee.

4.2.1 Die rasioneel-mistieke / handspiritualiteit

Vir Christene met 'n handspiritualiteit gaan geloof met aksie gepaard. Hulle is naaste-gerigte mense wat glo dat hulle hoop kan bring deur hulle betrokkenheid in die wêreld. Die meeste van hulle het nie net 'n sterk sendingroeping om aan die nasies die Evangelieboodskap te gaan verkondig nie, maar ondersteun ook barmhartigheidswerk binne en buite die gemeente. Hulle wil getrou aan die Here se opdrag bly om sout en lig te vir die wêreld te wees.

Vir die handspiritualiteit behoort alles in die gemeente en in die erediens op die praktiese uitlewing van hulle geloof gerig te wees. Dit is vir hulle belangrik om aktief in die erediensverrigtinge betrokke te wees deur byvoorbeeld gebed, sang, getuienis en deur terugvoering te gee oor aksies wat in en deur die gemeente geloods is.

4.2.1.1 Lofprysing tydens die erediens

- a) Die handspiritualiteit beskou lofprysing in die eerste plek as 'n diens aan God. Wanneer lofprysing en aanbidding bloot gedoen word as elemente van 'n ritueel, uit gewoonte, of om 'n indruk op mense te maak, is dit waardeloos. Vir die handspiritualiteit kan lofprysing nie bloot 'n element van die liturgie uitmaak nie, maar behoort dit 'n bewys van liefde en dankbaarheid vir die Here te wees. Om daardie rede is dit nie vir hulle sinvol om byvoorbeeld lofprysing te doen terwyl die offergawes opgeneem word nie en mense nie werklik kan konsentreer op wat hulle sing nie. Hierdie groep glo dat gelowiges nie na 'n erediens moet gaan om as 'n toeskouer te gaan kyk wat mense vir hulle kan bied nie, maar om as God se volk eer aan Hom te bring. Die gemeente behoort nie net deur middel van hulle stemme nie, maar ook met hulle liggame aan lofprysing deel te neem.
- b) Die mens se ervaring van lofprysing tydens 'n gesamentlike byeenkoms het vir hulle baie met gelowiges se ingesteldheid te doen. Dit is dus belangrik dat Christene hulleself sal voorberei deur rustig te raak voordat hulle 'n erediens bywoon.
- c) Gelowiges wil gemotiveer word om God te loof. Die handspiritualiteit glo dat lofprysing meer betekenisvol sal word wanneer Christene weet waarom hulle God moet prys. Hierdie motivering kan geskied deur mense in te lig en die nodige kennis te gee oor wat lofprysing en aanbidding behels. Hulle voel dat

daar onkunde by verskeie lidmate bestaan waarom hulle sekere aksies in die liturgie - en spesifiek ten opsigte van lofprijsing en aanbidding – uitvoer.

Gelowiges kan verder aangespoor word tot lofprijsing deur die Woord en prediking wat daarmee gepaardgaan. Getuigenisse tydens die erediens wat vertel hoe God in mense se lewens werksaam is, sal ook mense tot dank en aanbidding aanmoedig. Die voorsanger speel vir hulle 'n belangrike rol om mense tot lofprijsing op te roep.

- d) Daar behoort meer sang tydens die erediens te wees. Een of twee lofliedere is nie vir die handspiritualiteit voldoende nie. Dis vir hulle belangrik dat lofprijsing nie voor die aanvang van die diens sal geskied, terwyl mense die kerk binnestap nie, maar tydens die erediens. Op hierdie wyse sal al die gelowiges, ook diegene wat laat was vir die voorafsang, saam die Here kan loof. Hulle hou ook van individuele sang en wanneer liedere op 'n laserskyf voorgespeel word. Musiek en sang is vir hulle 'n integrale deel van die erediens.
- e) Lofprijsing benodig funksionele liedere. 'n Behoefte by hierdie spiritualiteitsgroep is dat lofliedere eenvoudig sal wees, sodat mense kan verstaan wat hulle sing. Hulle hou van bekende liedere wat duidelik die boodskap verkondig.
- f) Lofprijsing kan met 'n verskeidenheid van instrumente geskied. Soms kan lofprijsing met dawerende instrumente uitgebasuin word, terwyl eenvoudige begeleiding ander kere effektief is. Dit is vir die handspiritualiteit belangrik dat die instrumente by die tema en boodskap van die erediens sal aanpas en instrumente nie bloot gebruik sal word omdat dit tradisioneel só gedoen is nie. Daar behoort 'n goeie balans tussen die volume van die begeleiding en die gemeentesang te wees, sodat lidmate se eie deelname nie gedemp word nie.

4.2.1.2 Lofprysing in die daaglikse lewenswandel

- a) Die handspiritualiteit se geestelike aktiwiteite maak deel van hul aanbidding uit. Die groepslede het bely dat hulle ver te kort skiet met daaglikse lofprysing aan God. Hulle betrokkenheid by 'n verskeidenheid van kerklike aksies; hul daadwerklike uitleef van hulle Christenskap en hul gehoorsaamheid aan God is egter maniere hoe hulle hul aanbidding en liefde vir God uitleef. Hulle lofprysing geskied dikwels deur op 'n daaglikse basis voor mense te getuig oor wat die Here in hulle lewens doen.
- b) Musiek speel 'n belangrike rol by hierdie gelowiges om aanbidding aan God in woorde om te sit. Die luister na kassette van preke of sang - veral wanneer hulle motor bestuur -help hulle om op God te fokus.
- c) Van die groeplede het getuig dat hulle poog om in hulle stiltetyd en huisgodsdienstyd af te staan om God te loof. Deur spesifiek te dink aan wat die Here vir hulle doen en deur te mediteer op sekere dele in die Bybel, gee hulle eer aan Hom.

4.2.1.3 Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding

- a) Gebed kan 'n belangriker rol in die liturgie speel. Daar is 'n behoefte by die handspiritualiteit dat gebed 'n integrale deel van die eredienst sal wees. Mense behoort heeltyd in 'n gebedstemming te wees – soms jubelend, soms verootmoedigend. Voorstelle oor hoe dit 'n belangriker rol kan speel in die eredienst was die volgende: Tussen liedere, tydens die lofprysing, kan gebed in plaas van gepraat word; ruimte kan gelaat word vir gebed om nood in die res van die wêreld aan die Here op te dra; tyd en geleentheid kan gegee word vir gebed tydens die eredienst as daar spesifieke krisisse binne en buite die gemeente bestaan; en 'n uitnodiging behoort aan gemeentelede gerig te word wat gebed nodig het, sodat daar ook na die eredienst na hulle omgesien kan

word. Die handspiritualiteit glo dat 'n gebedspan by elke erediens aan diens behoort te wees. 'n Gemeente wat herlewing wil sien, sal begin om daadwerklik te bid.

- b) Praktyk-gerigte en kreatiewe Woordverkondiging moet akademiese preke vervang. Die Woordverkondiging kan vir hierdie groep minder van 'n teoretiese uitleg wees en meer die praktiese implikasies vir mense se alledaagse lewe uitlig. Deel van die mens se aanbidding is om God se Woord te gaan uitleef. Die handspiritualiteit hou van 'n prediker wat met inspirerende entoesiasme en durf praat en nie omgee om op tone te trap nie.

Ten einde die gemeentede te raak, is dit vir hulle belangrik dat al hulle sintuie tydens 'n erediens aangespreek word. Hulle wil hê dat die predikante 'n groter preekruimte moet benut en van verskillende mediums en voorbeelde gebruik maak om die boodskap oor te dra. Moderne elektronika moet ook by die erediens ingespan word. Afwisseling in die liturgie, deur nie altyd dieselfde volgorde of rituele te gebruik nie, is vir hulle sinvol.

- c) Die verskillende elemente van die liturgie behoort nie ondergeskik aan die preek te wees nie. Die handspiritualiteit glo dat die preek net 'n gedeelte van die erediens uitmaak en nie die middelpunt moet wees waarom die erediens sentreer nie. Die hele liturgie kan 'n eenheid vorm waar al die elemente daarvan inmekaarvloei, sonder dat dit aan die preek ondergeskik is. Lofpysing behoort 'n integrale deel van die erediens te wees.
- d) Die lidmate wil meer aktief betrokke wees met die verrigtinge tydens die erediens. Die handspiritualiteit het 'n behoefte dat die Nederduitse Gereformeerde Kerk minder van 'n predikante-kerk sal wees waar feitlik al die aktiwiteite in die erediens deur die leraar uitgevoer word. Hulle glo lidmate kan 'n aktiewe deelname in die liturgie hê deur hulle sang, gebede en getuienisse. Getuienisse spreek sterk tot hulle. Hulle identifiseer met ander se verhale en

dit dien as 'n versterking as hulle sien hoe God in gewone mense se lewens ingryp. Dit help hulle ook om van gemeentelede bewus te raak, wie hulle vroeër nie geken het nie.

Die handspiritualiteit glo gemeentelede behoort aangemoedig te word tot deelname in die liturgie deur soms teksgedeeltes uit die Bybel as lofpysing voor te lees en deur met response en simboliese handeling tydens die erediens te reageer. Dit sal die verrigtinge minder soos 'n eenrigtinggesprek laat funksioneer.

Nog voorstelle wat hulle gemaak het, was dat lidmate meer by die Nagmaalsgeleentheid betrokke kan wees. Met Nagmaal kan daar geleentheid vir gewone gemeentelede, en nie net kerkraadslede, gegee word om by die nagmaalstafel aan te sit. Handeling, soos die uitdeel van die brood en wyn, kan 'n verdere manier word hoe gelowiges mekaar bedien. Dieselfde geld met die opneem van die offergawe.

Die kerkraad moet, volgens hulle, ook 'n veel groter rol speel met die erediensverrigtinge. Hulle hoef nie net mense by die deur te verwelkom nie, maar kan ook afkondigings doen, terugvoering oor aksies gee en deel van die musiekbediening wees. Daar behoort 'n konstante interaksie tussen die predikant, kerkraad en gemeente te wees.

4.2.1.4 Samevatting

Die handspiritualiteit se verhouding met God en hulle naaste word deur 'n aktiewe toegewydheid gekenmerk. Die daadwerklike geloof van hierdie taakgeoriënteerde mense kom ook in hulle lofpysing en aanbidding van God tot uiting. In hulle alledaagse lewe maak hul betrokkenheid in geestelike aktiwiteite en ywer vir die werk van die Here 'n groot deel van hulle aanbidding uit.

Vir die handspiritualiteit is lofprysing in die heel eerste plek 'n vorm van diens aan God – 'n manier om die Here se werking te erken en Hom daarvoor te vereer. Dit is vir hulle belangrik om voorbereid na 'n erediens te kom, sodat hierdie diens gelewer kan word. Lofprysing en aanbidding is nie vir hulle iets wat ander vir hulle kan doen en wat hulle soos toeskouers kan sit en dophou nie. Dit is iets waarby elkeen betrokke moet wees - 'n offer aan God. (vergelyk Taylor 1985:129).

Die handspiritualiteit het 'n begeerte dat die hele gemeente God deur hulle lofprysing sal dien. Dit is vir hulle belangrik dat die nodige kennisoordrag sal plaasvind om gelowiges in te lig oor die betekenis en funksie van hierdie handeling en dat hulle gedurig gemotiveer sal word om dit uit te voer. Die motivering vir lofprysing behoort nie net deur die voorsanger te geskied nie, maar ook deur die prediking wat mense daartoe aanspoor. Brueggemann (1989:78) praat van die oproep en motivering om God te loof.

Getuienisse is vir hierdie spiritualiteitsgroep nodig, aangesien dit lidmaatbetrokkenheid aanmoedig en omdat dit gelowiges konkrete bewyse gee van God se betrokkenheid in hulle lewens en hulle spontaan tot danksegging oproep. Hierdie vorm van motivering is belangrik omdat dit nie bloot 'n vergeesteliking van lofprysing is nie, maar 'n uitdrukking is van opregte dank vir die Here se wesenlike ingryping in mense se alledaagse bestaan.

Aangesien die erediens vir die handspiritualiteit 'n toerustingsgeleentheid is, sal nie net die preek prakties toepaslik wees nie, maar ook die liedere wat gesing word. Mense met hierdie spiritualiteit verkies liedere met eenvoudige, verstaanbare woorde, wat 'n uitdrukking is van hulle dank en geloof in God. Effa (1991:63) skryf ter aansluiting dat as lofprysing enige kerugmatiese waarde en missionêre betekenis wil hê, dit verstaanbaar vir diegene buitekant die Christelike byeenkoms moet wees. Dit sal kommunikeer. Die

Woordverkondiging, beide deur die preek en die lied, moet funksioneel van aard wees. Hierdie vereiste geld ook vir die begeleiding wanneer lofprysing deur sang gedoen word. Hulle hou van 'n verskeidenheid van instrumente en verkies dat die instrumente wat die effektiwste by 'n lied of tema werk, gebruik sal word.

Betrokkenheid in die erediens is 'n duidelike behoefte van hierdie spiritualiteitsgroep. Hulle is nie tevrede om slegs enkele liedere te sing en verder passief na 'n preek te luister nie. Die preek is vir hulle slegs een element van die erediens. Die handspiritualiteit streef na gemeentedeelname en 'n vryer omgang met die liturgie. Wanneer daar nood is, moet die saak dus dadelik in gebed opgedra word en wanneer daar rede vir dankbaarheid is, moet die gemeente die ruimte hê om in lofprysing oor te gaan. Op hierdie wyse funksioneer lofprysing, gebed, getuigenis, die preek en al die ander elemente van die liturgie as 'n vloeiende eenheid.

4.2.2 Die emosioneel-konkrete/ hartspiritualiteit

Mense met 'n hartspiritualiteit voel in die algemeen in 'n minder gestruktureerde, informele omgewing tuis, waar daar ruimte vir die individuele uitlewing van geloof bestaan. Hulle is geneig om verveeld te raak as alles altyd op dieselfde wyse gedoen word en hou van variasie en spontaniteit beide in die liturgie en in hulle daaglikse geloofswandel. Vir hierdie groep is dit belangrik dat die gesamentlike byeenkomste van gelowiges deur liefde en hartlikheid gekenmerk word.

4.2.2.1 Lofprysing tydens die erediens

- a) Lofprysing is vir die hartspiritualiteit van groot waarde wanneer hulle hulle dank en liefde vir God nie net deur hulle stemme nie, maar ook deur hulle liggame en emosies kan uitdruk. Hulle wil nie stilsit tydens lofprysing nie. Hulle wil staan en

interaksie met ander mense hê wanneer hulle as gelowiges saam God vereer. Van die mense het genoem dat die verrigtinge vir hulle niks beteken as hulle emosies nie ook aangespreek word nie. Hulle wil God beleef.

Lofprysing vra egter 'n sekere gemoedsinstelling. Daarom is dit baie belangrik dat mense se gesindheid reg sal wees, wanneer hulle by die kerkdeur instap. Wanneer die voorsanger met oorgawe die gemeente lei in lofprysing, en wanneer die gemeente uit volle bors sing, is dit vir hulle 'n groot aansporing.

- b) Die begeleiding van lofliedere is vir hierdie groep belangrik. 'n Verskeidenheid van instrumente kan gebruik en afgewissel word om by die stemming van verskillende liedere aan te pas. Van die jonger mense se kommentaar was dat die lofprysing by tye amper oorweldigend kan wees. Die mense moet so hard sing, dat hulle hulleself soms nie kan hoor nie. Hierdie stellings is deur 'n enkele ouer mense getemper wat ook van die gewydheid van die orrel gehou het.

Dis egter belangrik dat die begeleiding goed en afgerond sal wees en nie sonder oorleg en deeglike voorbereiding geskied nie. Die stadige spel met die orrel by lofliedere was 'n algemene frustrasie.

- c) Die hartspiritualiteit hou van verskillende vorms van lofprysing en baie sang. Hierdie mense geniet dit om te sing en wil hê dat daar meer tyd in die liturgie aan lofprysing afgestaan word. Daar is 'n begeerte om reeds voor die aanvang van die diens met samesang te begin. Die voorafsang help hulle om in 'n bepaalde stemming te kom. Die sang behoort egter nie tot die aanvang van die verrigtinge beperk te word nie, maar met die hele diens geïntegreer word. Om die Here te loof, is 'n handeling wat nie terloops gedoen word nie, maar doelbewustelik toegepas en nie tot een of twee liedere in die liturgie beperk moet word nie. Deur middel van sang voel die gelowiges deel van die verrigtinge en nie of hulle bloot net sit en luister nie.

Afgesien van gesamentlike sang het individue genoem dat hulle solo-sangiteme en die voorspeel van 'n lied op 'n laserskyf waardeer, omdat dit vir hulle soos iemand is wat saam met hulle kan bid. Response, wisselspraak, koordanse en selfs mimiek is ook genoem as middele waarmee die gelowige God behoort te loof.

- d) Eenvoudiger, singbare, hedendaagse, maar steeds goeie liedere waarmee mense hulleself kan uitdruk, is 'n behoefte. Vir diegene wat sukkel om in die openbaar te bid of te praat, is die lied 'n instrument om hulle gedagtes in woorde om te sit. Die keuse van liedere is dus baie belangrik. Mense soek 'n balans tussen nuwe en welbekende liedere. Om 'n klomp vreemde liedere na mekaar te sing, is vir hulle 'n groot frustrasie.

4.2.2.2 Lofprysing in die daaglikse lewenswandel

- a) Spontane lofprysing is redelik algemeen by die hartspiritualiteit. Hulle wag nie noodwendig vir hulle stiltetyd of 'n erediens om God te loof nie. Dwarsdeur die dag wanneer hulle dankbaarheid ervaar, iets moois sien, of bewus word van God se werking, sal hulle Hom deur middel van sang of gebed vereer. Om voor ander mense te getuig oor wat die Here in hulle lewens doen, vloei natuurlik hieruit voort.
- b) Aanbidding is vir hulle 'n deurlopende gesprek met God; 'n konstante kommunikasie met die Here. Tog poog hulle ook om in hulle stiltetyd doelbewus tyd aan lofprysing af te staan.
- c) Musiek speel 'n groot rol in hierdie groep se toepassing van lofprysing. Die Here word geprys deur hardop - met of sonder instrumente - lofliedere te sing of saam met CD's te neurie en te dans.

- d) "Uitbeeldende lof" word ook beoefen. Deur byvoorbeeld 'n hemp te dra met 'n positiewe boodskap word gesprekke uitgelok waarmee God verheerlik word. Deur elke dag 'n kaartjie met 'n bybelteks aan iemand te gee, om mense sodoende van die Here bewus te maak, is 'n manier om op 'n minder hoorbare wyse lofprysing toe te pas.

4.2.2.3 Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding

- a) Die hartspiritualiteit het 'n sterk behoefte aan die gemeenskap van die gelowiges. Hierdie eenheid van gelowiges moet voor, tydens en na 'n erediens sigbaar wees. Die warmte en vriendelikheid waarmee mense by 'n erediens – deur die predikant, mede-gelowiges en kerkraad behandel word, sal bepalend wees of hulle in 'n gemeente tuis voel. Hulle behoefte aan *koinonia* is egter nie net tot 'n spesifieke denominasie beperk nie, maar strek oor kerkgrense heen.
- b) Gemeentedeelname behoort op alle vlakke aangemoedig te word – veral wat die jeug betref. Dienste wat die lidmate intrek om deel te neem, eerder as om net te luister, is vir hulle van groot waarde. Die hartspiritualiteit hou daarvan as deelname op 'n spontane wyse geskied, soos wanneer die predikant iets vra en lidmate dit vanuit die gemeente beantwoord of wanneer mense na vore geroep word om te help met praktiese illustrasies. Met nagmaal kan deelname weer aangemoedig word, deurdat families na die nagmaalstafel beweeg waar die predikant aan elkeen individueel die tekens bedien. Hierdie groep soek 'n geleentheid tydens die erediens waar lidmate die gemeente oor hulle lief en leed kan inlig en waar hulle die gemeenskap van gelowiges kan ervaar.
- c) Gemeentedeelname kan ook deur getuienisse verhoog word. Hierdie mense wil hoor wat die Here in ander gelowiges se lewens doen. Die getuienisse hoef nie noodwendig oor groot gebeurtenisse te handel nie. Dit kan bloot 'n mededeling wees hoe God in lidmate se alledaagse doen en late werkzaam is. Getuienisse is vir hulle van groot waarde, omdat hulle hulle eie situasies daarin

herken en daaruit leer. Die persepsie bestaan by sommige mense dat die predikante te ver verwyderd is van die gewone lewe, om met hulle te kan identifiseer. Die hartspiritualiteit word deur middel van getuienisse ook tot lofprijsing aangespoor.

- d) Die prediking behoort meer prakties te wees. Daar is 'n behoefte by hierdie groep dat die prediking oor onderwerpe sal handel wat mense na hulle daaglikse bestaan kan deurtrek. Die predikant moet só praat dat almal in die gemeente hom kan verstaan. Die hartspiritualiteit word aangespreek deur 'n informele diens waar die preek nie die hoofelement is nie, maar 'n eenheid vorm saam met die sang, getuienisse en ander elemente van die liturgie.
- e) Daar moet ruimte vir afwisseling in die liturgie wees. Die liturgie behoort nie so slaafs nagevolg te word, dat die lidmate presies weet wat volgende gaan volg nie. Die tradisionele rituele is in die algemeen nie belangrik vir hierdie spiritualiteitsgroep nie. Afwisseling soos byvoorbeeld om 'n aandnagmaal of kerssangdiens in kerslig te hou, skep 'n atmosfeer wat 'n gevoel van afwagting daarstel. 'n Verwachting word by hulle geskep wanneer hulle nie presies weet wat gaan gebeur nie.

4.2.2.4 Samevatting

Lofprijsing speel 'n kardinale rol in die hartspiritualiteit se geloofslewe en dit word nie net tot 'n Sondag erediens beperk nie. Dit is by verre die groep wat lofprijsing die meeste gedurende die week beoefen. Om God te loof en dank – veral deur middel van sang en gebed - is iets wat hulle in hulle stiltetyd, maar ook op 'n spontane basis gedurende die dag probeer toepas. Lofprijsing is vir hulle om verskeie redes belangrik.

- a) Dit betrek die mens se emosies. Alhoewel die hartspiritualiteit nie die enigste groep is wat die emosionele beleving van God nodig ag nie, openbaar hulle die

sterkste behoefte om hulle emosies uit te druk. Hulle wil sigbaar, tasbaar en hoorbaar vir God beleef en hulle liefde, dankbaarheid en vreugde vir Hom toon. Hustad (1980:76-77) onderskryf dit as hy noem dat: "all musical worship should involve and transforms the mind, as well as the body and the emotions. The relationship of emotion to understanding is most important in the totality of worship".

Alhoewel hierdie ekspressiwiteit nie noodwendig met liggaamlike aksies gepaard gaan nie, wil die groep die ruimte hê om dit wel te mag toon. (Vir heelwat mense met hierdie spiritualiteit is dit steeds moeilik om byvoorbeeld hulle hande tydens 'n erediens te verhef. Dit is waarskynlik as gevolg van hul gereformeerde agtergrond waar dit in die verlede nooit in die erediens toegepas is nie en emosies in die algemeen eerder na binne as na buite verwerk is. König (1998:42-43) praat van die gedempte vreugde van ons Gereformeerde eredienste).

Die hartspiritualiteit hou van verskillende vorme van lofprijsing, maar veral van sang. Deur middel van sang kan hulle hul emosies en geloof in woorde omsit en hulleself teenoor God uitdruk. Hiervoor benodig hulle liedere met singbare melodieë en woorde wat soos hulle alledaagse spreektaal klink. Dit is vir hulle belangrik dat nie net die woorde nie, maar ook die melodie van 'n lof- of 'n aanbiddingslied die regte emosie sal weerspieël. Alhoewel daar mense uit hierdie groep is wat van die tradisionele kerklied en begeleiding hou, verkies die meerderheid die hedendaagse lof- en aanbiddingsliedere wat in die algemeen deur meer ligter instrumente gekomplementeer word.

- b) Lofprijsing bevorder die gemeenskap van gelowiges. Wanneer 'n persoon met 'n hartspiritualiteit God loof, benodig hy baie stemme om dit saam met hom te doen. Gaddy (1992:34) skryf dat aanbidding en die gemeenskap van gelowiges onskiedbaar is. Dit is gewoonlik nie vir die hartspiritualiteit belangrik of die mense wat langs hom staan van dieselfde gemeente of selfs dieselfde

kerk afkomstig is nie - hulle wil net almal met een mond die Here kan prys. Dit is noodsaaklik vir die hartspiritualiteit dat die band wat daar tussen gelowiges bestaan ook met hulle gesamentlike aanbidding van die Hemelse Vader bevestig word. Daarom wil die gemeente uit volle bors saamsing en ook deur die voorsanger aangemoedig word om dit te doen.

- c) Lofprysing bevorder gemeentedeelname. Alhoewel die Woord vir die hartspiritualiteitsgroep die kern van die erediens is, geskied dit nie vir hulle noodwendig net deur middel van die preek nie. Woordverkondiging vind ook vir hulle deur onder andere getuienisse, voordragte, solo-sang en lofprysing plaas. Dit is vir die hartspiritualiteit belangrik dat daar afgesien van die preek, genoeg ruimte vir deelname van die gemeente op hierdie vlakke moet wees. Dit bring afwisseling in die liturgie en help ook met die skep van 'n meer informele atmosfeer. Die sang en lofprysing behoort dus nie net tot 'n paar liedere beperk te word wat voor die aanvang van die diens gesing word nie, maar 'n regmatige deel in die erediens inneem. Op hierdie wyse word die gemeente direk by die aanbidding van God betrek.

4.2.3 Die emosioneel-mistiese /mistieke spiritualiteit

Atmosfeer is vir mense met 'n mistieke spiritualiteit van groot belang. Dit word vir hulle grotendeels deur eenvoud, simboliek en stilte geskep. Rustige sang, gebed en die Woord wat vir hulle uitgelê word, word as die ander noodsaaklike elemente by 'n erediens beskou. 'n Erediens gaan vir hierdie groep nie soseer om saam met mede-gelowiges te verkeer nie, ook nie om toegerus te word vir dienswerk nie. Vir die mistieke spiritualiteit gaan dit eenvoudig om by God uit te kom – om Hom te ontmoet en iets van sy heiligheid te ervaar. Burge (1997:27) druk iets van hierdie groep se behoeftes uit as hy skryf: "All of this – worship that is a divine encounter, pastors with priestly skills, language that is liturgically rich – means that we build a service that is centered on God rather than the human community. This sort of worship does not merely tell people

about God, it invites them to meet and engage God in his presence. This worship makes us less aware of the people sitting nearby and more aware of God who is above”.

4.2.3.1 Lofprysing tydens die erediens

- a) Lofprysing vereis voorbereiding en hang in ‘n groot mate van die mens se ingesteldheid af. Vir die mistieke spiritualiteit is regte aanbidding nie noodwendig van die predikant of die musiek afhanklik nie. Daar is mense wat uit die grootste katedrale, met die meeste atmosfeer, onaangeraak sal stap, terwyl ander by ‘n eenvoudige kerkie met geen historiese of estetiese betekenis sal ingaan en in aanbidding voor God sal neerkniel.

Die mistieke spiritualiteit glo ‘n mens kan nie sommer inbars en na die Here gaan nie. God se kinders behoort eers voor Hom stil te word en tot insig kom wat hulle vir Hom wil sê. Regte aanbidding gaan met ‘n bewuswording van die teenwoordigheid van die Here gepaard. Lofprysing spreek hierdie groep glad nie aan as hulle nie eers afgeskakel en op God gefokus het nie.

- b) Lofprysing is ‘n reaksie wanneer God die mens aangeraak het. Aan die einde van die erediens, nadat God deur die Woord gepraat het, kan die gemeenskap van gelowiges God saam in lofprysing vereer. Dan is dit nie nodig dat iemand ‘n mens probeer motiveer om God te prys nie.

Lofprysing sal egter ook ‘n reaksie wees op die spesifieke boodskap wat verkondig is. Wanneer ‘n preek byvoorbeeld oor God se fluistering handel, hoef daar nie met bulderende lofliedere geantwoord word nie. Tydens die lydensweke kan daar minder jubelende lofliedere gesing word. Daar behoort ‘n besliste verband tussen die toepassing van lofprysing en die kerkjaar te bestaan.

- c) Lofpysing moet met 'n opregte hart geskied. Lofpysing is vir die mistieke spiritualiteit harde werk. Dit is om iets van hulleself te gee. Hulle glo dat 'n mens met musiek vermaak kan word en dan nie noodwendig vir God loof nie. Om God raak te sien, en nie eie genot nie, is moeilik. Hierdie groep voel dat God se naam meer ydelik in eredienste gebruik word as in die wêreld – dat die Christen dikwels God se naam, veral in lofpysing noem, sonder dat hulle dink wat hulle sê en bedoel wat hulle sing. Met lofpysing wil hulle nie net kunsmatig deur die note gaan nie.
- d) Getemperde lofpysing. Rustige sang help die mistieke spiritualiteit om op God te fokus. 'n Regte loflied is vir hulle nie noodwendig uitbundig nie, maar is dikwels in 'n mineur geskryf en openbaar 'n aanbiddingsgevoel.

Die mistieke groep is versigtig vir lofuitinge, soos uitroepe en response, wat nie vir hulle heeltemal by die erediens se atmosfeer inpas nie. 'n Paar het wel genoem dat dit vir hulle aanvaarbaar is as dit deur ander mense in byvoorbeeld 'n informele groep gedoen word. Mense met hierdie spiritualiteit hou in die algemeen nie daarvan om gedruk te word om spesifieke ekspressiewe aksies uit te voer wat hom blootgestel laat voel nie. Hulle is ten gunste van ander vorme van lofpysing, soos getuienisse en wisselspraak, wanneer dit sporadies toegepas word. Party het egter gevoel dat getuienisse die fokus van God afhaal en op die mens plaas.

- e) Die woorde van lofliedere is baie belangrik. Die melodie en bewegings mag nooit prioriteit bo die teks van lofliedere geniet nie. Oppervlakkige woorde in 'n lied stem hierdie groep ongelukkig.
- f) Vir die mistieke spiritualiteitsgroep is die orrel, klavier en verskeie instrumente aanvaarbaar vir begeleiding in die erediens. Dit is vir hulle belangrik dat die instrumente wat by 'n spesifieke diens bespeel word, daarby sal pas. Variasie is nodig is sodat die lofpysing nie net deel van 'n ritueel vorm nie, maar nuut

en vars bly. Die verwerkings en voorsangers behoort musikaal bedrewe te wees, en daar hoef nie te veel tussen liedere gepraat word nie, sodat die diens kan vloei en die mense kan fokus op wat hulle besig is om te doen. Musiek en begeleiding is egter nie onontbeerlik vir hierdie groep om God te aanbid nie.

Terwyl party genoem het dat hulle 'n probleem met 'n klankstelsel en mikrofone in die kerk het, het ander weer gevoel dat die beste moontlike klanksisteem in die kerk geinstalleer kan word, om so min as moontlik probleme te verseker en instrumente so goed as moontlik te versterk.

4.2.3.2 Lofprysing in die daaglikse lewenswandel

- a) Die natuur speel 'n belangrike rol om die mistieke spiritualiteit tot aktiewe aanbidding te laat oorgaan. Die Here se hand word in die natuur en sy hele skepping ervaar en die wyse hoe God alles in die skepping laat funksioneer, inspireer gelowiges tot lofprysing. Hulle mediteer graag oor God terwyl hulle in die tuin of buitekant is.
- b) Aanbidding is vir hierdie spiritualiteitsgroep 'n lewenswyse. Dit is nie noodwendig gereelde vokale lofprysing of getuienis nie, maar dit is 'n konstante gesprek met God en 'n totale afhanklikheid van Hom. Een persoon het dit as volg uitgedruk: "Aanbidding is vir my die gedurige redeneer en stoei met God. Lofprysing is die hoop – die gedurige vlammetjie dat daar uitkoms sal wees".
- c) Musiek speel ook by hierdie groep 'n rol in die lofprysing. Hulle luister graag na lofliedere op CD's en neurie, sing of fluit dikwels bekende liedere deur die dag wanneer hulle dankbaar voel.

4.2.3.3 Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding

- a) Daar behoort meer gereeld en meer effektief van stilte gebruik gemaak te word. In Habakuk 2:20 staan geskryf: "Die Here is in sy heilige tempel: almal op

aarde moet in sy teenwoordigheid stil wees". Daar is vir die mistieke spiritualiteit te min stilte in die eredienste. Hulle voel wanneer stilte effektief gebruik word, is die mens nie so afhanklik van 'n stortvloed woorde of elektroniese toerusting nie. Dan is dit net die individu en God. Twee voorbeelde het herhaaldelik by gemeentedele voorgekom oor hoe stilte tydens 'n erediens gebruik is. Tydens een diens oor die stilte in Openbaring is die hele erediens deur stilte voorafgegaan. Die stilte het mense se ore vir die Here se stem opgeskerp en harder as enige musiek gepraat. Die ander voorbeeld is 'n aandnagmaal wat in kerslig gehou is. Daar was niks musiek nie, net stilte. Lidmate moes elkeen op hulle eie sit. Daar was geen kinders wat rondgehardloop het of enigeiets wat die aandag kon aftrek nie. In die stilte kon hulle net op God fokus.

- b) Meer tyd kan aan gebed tydens die erediens afgestaan word. Tye van veral stil gebed en nadenke oor die Woord is noodsaaklik. Vir die mistieke spiritualiteit is een van die belangrikste elemente van die erediens, afgesien van die preek, die meditasie oor die Woord.
- c) Die atmosfeer by 'n erediens is belangrik. Die persoon met 'n mistieke spiritualiteit wil in God se teenwoordigheid ingelei word en dit geskied vir hom hoofsaaklik deur eenvoud en rustigheid. Ander faktore wat bepalend is vir die atmosfeer is die hantering van die liturgie. Voorlesings uit die Woord, sang en al die elemente van die liturgie behoort inmekaar te vloei, sonder dat afkondigings die ritme verbreek. Die hele erediens se samehang moet behoue bly en 'n eenheid vorm. Die atmosfeer kan by tye deur kerslig en stilte verhoog word.
- d) Die preke kan minder akademies wees en op 'n kunstige, byna poëtiese wyse gelewer word. Die predikant moet die taal gebruik en die Woord oopbreek, sodat dit van vooraf nuut word. Een opmerking wat gemaak is, lui soos volg: "En skielik het die predikant alles duidelik gemaak en God het op my

neergekom. 'n Mooi openbaring uit die Woord praat met my. Wanneer God se Woord oopgebreek word, kom neem Hy tuiste in my". Daar kan meer van visuele hulpmiddels en simboliek tydens 'n preek gebruik gemaak word.

4.2.3.4 Samevatting

Die mistieke spiritualiteit se aanbidding van God begin in stilte. Meer as al die ander spiritualiteite benodig hierdie groep 'n spesifieke atmosfeer om hulle in aanbidding in te lei. Anders as by die hartspiritualiteit is dit nie die gemeenskap met gelowiges en die hartlike sang wat hierdie atmosfeer vir hulle bepaal nie. Dit is nie regtig belangrik hoeveel ander gelowiges hulle by die erediens sien nie. Dit is die kerkgebou se eenvoud, die rykdom van Christelike simboliek en die rustige omgewing wat hulle help om te fokus. Alhoewel hierdie groep ook 'n diep emosionele ondervinding in hulle aanbidding van God begeer en dikwels beleef, is dit 'n na-binne gekeerde ervaring. Dit gaan nie noodwendig met baie sigbare tekens en gebare gepaard nie. Die mistieke spiritualiteit voel intendeel nie gemaklik met uiterlike vertoon nie – nie by hulself nie en ook nie by diegene wat in die erediens voorgaan nie. 'n Erediens is nie vir hierdie groep 'n plek waar hulle wil sweet en hulle wil moegmaak nie. Dit is 'n plek waar hulle kan 'wegraak in God' en iets van Sy heiligheid ervaar.

Voordat hierdie spiritualiteitsgroep tot opregte lofprysing kan oorgaan en God eendragtig saam met ander gelowiges kan vereer, wil hulle in hulle binneste stil voor God word en van Sy heilige teenwoordigheid bewus raak. Die bewuswording van God geskied vir hulle deur die stemming wat tydens die erediens heers, asook deur die vloei van die liturgie - nie deur die preek alleen nie. Dit is vir die mistieke spiritualiteit belangrik dat die Woord oopgebreek en dat 'n element van God se geheimenis geopenbaar sal word. Saliers (1994:45) onderskryf dit as hy sê dat ware aanbidding onmoontlik is sonder eerbied en verwondering vir die verborgenheid van God. Wanneer die liedere wat gesing word verder by die boodskap aansluit en daar genoeg tyd vir stilgebed ingeruim

word, word die erediens vir hierdie mense 'n ontmoeting met God en is dit vir hulle maklik om met lofprysing teenoor die Here te reageer.

Alhoewel die mistieke spiritualiteit van uitbundige lofliedere hou, het hulle 'n liefde vir rustige aanbiddingsliedere, wat dikwels in 'n mineur geskryf is. Die kunstige en poëtiese gebruik van woorde, is vir hulle inspirerend, beide in die preek en in die lied, terwyl oppervlakkige woorde vir hulle 'n bron van groot frustrasie is. Die melodieë en uiterlike handeling by lofprysingsliedere mag vir hierdie groep nooit voorkeur bo die teks geniet nie. Hulle geniet die gebruik van 'n verskeidenheid instrumente omdat dit afwisseling in die musiek bied en die instrumente verskillende liedere komplimenteer. Hulle hou ook van 'n goeie klanksisteem om die instrumente te versterk. Tog is instrumente, en selfs musiek, nie vir hulle onontbeerlik in hulle aanbidding van God nie.

4.2.4 Die rasioneel-konkrete /kopspiritualiteit

Dit is vir die kopspiritualiteit 'n prioriteit dat die erediens die karakter sal dra van 'n geordende, afgeronde byeenkoms waar gelowiges uit die Woord onderrig word. Hierdie groep wil hê dat die preek die grootste gedeelte van die erediens beslaan en dit moet verkieslik deur 'n predikant met 'n goeie teologiese agtergrond gelewer word. Hulle glo dat die preek die hoofdoel van 'n erediens is en al die ander elemente van die liturgie 'n sekondêre funksie vervul.

4.2.4.1 Lofprysing tydens die erediens

- a) Lofprysing soos dit tradisioneel in die Nederduitse Gereformeerde Kerk gedoen is, met een of twee liedere met die aanvang van die erediens, is voldoende vir die meeste mense met hierdie spiritualiteit. Hulle wil nie hê lofprysing 'oordoën' word nie.
- b) Lofprysing moet op 'n rasionele wyse geskied. Dit behoort nie 'n emosionele gebeurtenis te wees wat met uiterlike vertoon gepaard gaan nie. Een persoon

het gesê: “Die Here is nie hier om die bokke te vermaak nie, maar om vir die skape weiding te gee”. Wanneer lofprysing emosies by party mense opwek, maar dit het steeds genoeg substansie, is dit aanvaarbaar. Lofprysing wat egter grotendeels op emosie en sentiment gebaseer is, is vir hulle twyfelagtig.

Hierdie spiritualiteitsgroep sal nie maklik in die kerk handeklap of hande ophef nie en min van hulle neem daarmee genoeg as ander gelowiges dit doen. Godsdienst is vir hulle 'n persoonlike saak wat by 'n mens se binnekamer hoort. Dis een van die redes waarom hulle nie hou van getuïenisse wat tydens die erediens gegee word nie.

- c) Lofprysing behoort hoofsaaklik deur middel van sang en gebede uitgedruk te word. Alhoewel daar enkele is wat die meelewing van die gemeente wil verhoog deur middel van getuïenisse, wisselspraak en response, is baie mense onbeslis of gekant teen te gekompliseerde interaksies tydens die erediens. Wisselspraak, veral as daar nie duidelike aanduidings is wat die gemeente moet doen nie, is vir hulle ontwrigtend eerder as stigter en uitroepers wat die potensiaal om die erediens in wanorde te laat ontfaam. In die algemeen egter is hierdie vorms van lofprysing vir die kopspiritualiteit te ritualisties, met baie vorm en te min substansie. Getuïenisse hoort vir hulle ook eerder by informele geleenthede as by die erediens.

- d) Die kopspiritualiteit het 'n gematigde houding teen die klassieke instrumente. Alhoewel die meeste mense steeds die orrel as begeleidingsinstrument verkies, het hulle in die algemeen nie 'n probleem met die gebruik van die klavier en klassieke instrumente soos die trompet en die viool in die erediens nie. Hulle is nie ten gunste daarvan dat instrumente soos kitare, klavierbord, dromme en orkeste die sang begelei nie. Te veel musikante word normaalweg as steurend beskou. Die voorsanger behoort 'n goeie stem te hê en word as nodig beskou om vir die gemeente nuwe liederes aan te leer. Hy moet egter nie

die gemeentesang oorneem deur te hard te sing en tussen die liedere te praat nie.

- e) Alhoewel die kopspiritualiteit nie te veel wil sing nie, hou hulle tog van samesang. Oor die liedere wat hulle wil sing, is daar egter nie eenstemmigheid nie. Aan die een kant was daar diegene wat gekant is teen die ligter liedere wat deesdae met die erediens gesing word. Hulle glo dié liedere is nie waardig genoeg om aan 'n Koning te bied nie. Daarom hou hierdie mense hoofsaaklik van die Gereformeerde liedereskat wat met die orrel begelei word. Hulle het wel beklemtoon dat dit vinniger gesing moet word. Aan die ander kant was daar ander wat, afgesien van psalms en gesange, ook van nuwe en lewendiger liedere hou, wat ryk aan inhoud is. Hierdie mense het nie 'n probleem met verskillende style nie, solank dit net smaakvol gedoen word.
- f) Dit is belangrik dat die lofprijsing 'n ordelike, sinvolle eenheid met die res van die liturgie vorm. Die sang moet aansluit by die preek en daaruit voortvloei.

4.2.4.2 Lofpriesing in die daaglikse lewenswandel

Lofpriesing word in die algemeen min buite die erediens deur die kopspiritualiteit beoefen. Een lidmaat het genoem dat hy God erkenning gee vir dinge wat mooi in die natuur is. 'n Ander het gesê dat hy God in sy gebede dank en nog 'n persoon het vertel dat sy soms na psalms en gesange op 'n laserskyf luister.

4.2.4.3 Behoeftes ten opsigte van gesamentlike aanbidding

- a) Ordelikheid in die erediens is hierdie spiritualiteitsgroep se grootste vereiste. Hierdie ordelikheid beteken nie noodwendig dat daar streng by rituele gehou moet word nie. Dit beteken wel dat daar geen insidente moet wees wat mense ontstig nie. Die verrigtinge is vir hulle onordelik wanneer die erediens byvoorbeeld die indruk van 'n konsert gee, met te veel singery, getuienisse,

ensovoorts; ook wanneer die predikante van te veel hulpmiddels tydens die preek gebruikmaak en in die liturgiese ruimte rondbeweeg in plaas van op die preekstoel staan.

- b) Die preek moet die middelpunt van die erediens wees. Hierdie spiritualiteitsgroep kom na die erediens om te luister wat die predikant sê. Hulle soek geestelike voedsel en krag vir die week wat voorlê. Al die ander elemente van die liturgie is sekondêre handeling wat om die preek sentreer. Om terugvoer oor sendingaksies te gee, pas nie vir hulle in die erediens nie. Sang kan by die huis ook beoefen word, alhoewel hulle aanvaar dat dit wel 'n plek in die erediens moet hê; en afkondiginge neem te veel van die tyd in beslag. Dit gaan vir hulle primêr om 'n boodskap te kry by iemand wat toegerus is om dit te gee. Wanneer mense uit hierdie spiritualiteitsgroep 'n erediens beskryf waar die lof en aanbidding van God baie sinvol was, sentreer hulle antwoorde feitlik altyd om die inhoud van die preek.
- c) 'n Tradisionele erediens spreek veral tot hierdie groep. Alhoewel sangdienste, of ander vorme van preekuitleg baie treffend vir die kopspiritualiteit kan wees, wil hulle dit net per geleentheid hê. Hulle verkies die tradisionele rustigheid van die erediens soos wat dit jare gelede op die platteland gehou is. Hulle hou nie van verandering nie.

4.2.4.4 Samevatting

In Pietermaritzburg-Noord word die kopspiritualiteit sterk met 'n voorkeur vir die tradisionele wyse van erediens hou geassosieer. Alhoewel daar van die jonger en hulle voorkeur vir ordelikheid en afgerondheid, het baie ander enige vorm van verandering of vernuwing in die erediens teengestaan. Nuwe denkwyses soos om kleuter- en kinderkerk te hou terwyl die erediens aan die gang is; om meer akkommoderend ten opsigte van die jeug te wees; en om gemeentedeelname tydens die erediens aan te moedig, was sake waarteen

hulle hulle uitgespreek het. Die spiritualiteitsgroep was, waarskynlik as gevolg van hulle ontsteltenis oor die verdwyning van sekere kerklike tradisies, die aggressiefste van die vier groepe en het hulle afkeur oor vernuwing in sterk taal oorgedra.

Die wisselwerking tussen die materiële wêreld en die vorming van spiritualiteit kan ook duidelik by hierdie groep gesien word. Die meeste mense uit die regsberoep het 'n kopspiritualiteit. Die invloed van konteks op spiritualiteit kom in een van die prokureurs se woorde soos volg na vore: "Ek hou niks van getuienisse waar iemand vertel hoe hy die lig gesien het nie. Ek weet hoe baie van die mense leef wat hulle getuienisse gee. Mense soos ons, in die regte beroep, werk heeldag met mense wat nie vir jou die volle waarheid vertel nie. Ons wil net feite hê, nie emosie nie. Ons kyk na mense met agterdog".

Wanneer daar na aanbidding binne hierdie konteks gekyk word, is dit duidelik dat die kopspiritualiteit nie met 'n emosionele beleving van geloof gemaklik voel nie. Anders as by die hart- en mistieke spiritualiteitsgroepe speel atmosfeer nie vir hom 'n rol in sy erediensbeleving, behalwe dat die verrigtinge ordelik en afgerond moet geskied nie. Dit is ook nie vir die kopspiritualiteit belangrik om 'n groter deelname in die liturgie te hê nie. Die teendeel is eerder waar. Hy verkies dat die persoon wat aan die woord is, 'n deeglike teologiese opleiding sal hê. Te veel gemeentedeelname, hetsy dit deur getuienisse, sang, of verskillende vorms van lofprysing geskied, is vir hom eerder onwrigtend en steurend en neem van die preektyd in beslag. Die Woord van God is sentraal in die kopspiritualiteit se aanbidding van God.

Die kopspiritualiteit hou van die wyse waarop lofprysing in die verlede toegepas is - deur een of twee liedere met die aanvang van die diens of binne die konteks van 'n gebed. Alhoewel min liedere nie beteken dat hy nie van sang en lofprysing hou nie, beteken dit wel dat hy nie atmosfeer probeer skep of gemeenskap van die gelowiges deur middel van die lied daar wil stel nie. Hy is

bloot besig om sy geloof en vertrouwe in God uit te druk en dit kan hy met een of twee liedere verrig. Aangesien die erediens vir hom om die preek sentreer, verkies hy dat die lofliedere die preek sal komplementeer en dat daar nie bloot in die algemeen geprys word nie. Hierdie groep verkies normaalweg die orrel as begeleidingsinstrument, maar stem saam dat die klavier en ander klassieke instrumente 'n bydrae kan lewer in kerkmusiek. Nuwe liedere met 'n ryk inhoud sal aanvaarbaar wees indien die tradisionele Gereformeerde liedereskat nie verwaarloos word nie.

4.2.5 Algemene samevatting

Wanneer na die spiritualiteitskole se siening oor lofprijsing en aanbidding binne Pietermaritzburg-Noord gekyk word, is dit duidelik dat elke groep dit vanuit 'n ander oogpunt benader. Alhoewel die beweegredes op die oog af groot verskille toon, is elk van die verskillende sienswyses nodig om balans en diepte in ons aanbidding van God teweeg te bring. Onmin, wantroue en onversoenbaarheid kan 'n realiteit word in gemeentes wanneer spiritualiteitsgroepe hulle belange en persoonlike behoeftes tot op die uiterste vlak wil bedryf en hulself tot die norm verhef.

Mays (1994:63-64) skryf dat die Christen se identiteit in sy openbare lofprijsing sigbaar word en daarom diens aan God genoem kan word. Die handspiritualiteit se lofprijsing en aanbidding is 'n voorbeeld van hierdie daadwerklike diens en die meeste van hulle opvattinge oor aanbidding word daardeur beïnvloed. Hulle toegewydheid is sigbaar in hulle alledaagse lewe waar hulle betrokkenheid, getuienis en aktiwiteite deel van hulle lofprijsing en aanbidding uitmaak. In die erediens kan dit opgemerk word in hulle behoefte aan deelname in die verrigtinge. Lofprijsing is nie vir hierdie groep 'n ritueel wat hulle blindelings uitvoer of 'n emosionele ervaring nie, maar 'n diens aan God – 'n doelbewuste handeling om Sy Naam te verheerlik.

'n Gevaar wat by die handspiritualiteit kan ontstaan is dat hulle aktiewe toewyding hulle juis kan verhoed om God daadwerklik te loof. Die voorvereiste vir opregte lofprijsing is stilte, verwondering en herinnering. Lochmann (1982:49-51) waarsku dat die verheerliking van God nie slegs bestaan uit missionêre verkondiging en diakoniese betrokkenheid nie, maar uit die vreugde en lofprijsing in dit wat mooi is.

By die hartspiritualiteit is lofprijsing dikwels 'n instinktiewe uitdrukking van hulle dankbaarheid en liefde vir God. Hierdie groep het nie net 'n intellektuele nie, maar ook 'n emosionele behoefte in hulle aanbidding wat veral in sang en hulle gemeenskap met ander gelowiges tot uiting kom. Dit is vir hulle belangrik dat God se lof nie net deur die individu nie, maar deur die hele geloofsgemeenskap besing sal word. Lofprijnsing is vir die hartspiritualiteit 'n opwelling van dankbaarheid oor die skepping, oor hulle redding en die verlose lewe. Dis vir hulle die uitdrukking van 'n uitgelate en uitbundige vreugde oor die teenwoordigheid en liefde van God (Mays 1994:70-71).

Die belangrikste onderskeidende eienskap van lofprijsing behoort altyd die inhoud en die primêre doel daarvan die verheerliking van God te wees. By die hartspiritualiteit kan die uitlewing van hulle spiritualiteit problematies raak wanneer die emosionele belewenis van die mens belangriker as God raak – wanneer teosentrisme deur die antroposentriese vervang word. Die hartspiritualiteit se lofprijsing kan ook gevaarlik wees wanneer die style en melodieë van lofliedere belangriker as die teks word – wanneer die skepping van 'n gemoedstemming/die emosionele geladenheid van 'n lied meer gewig begin dra as die woorde wat gesing word.

Vir die mistieke spiritualiteit is ware lofprijsing nie sonder gebed moontlik nie. Hierdie groep beskou lofprijsing as die hart van gebed en die twee elemente wat saam die ritme van gesamentlike aanbidding vorm. Jennings (1982:128-131) vat hierdie siening goed saam as hy skryf dat die gemeente deur middel

van gebed ten volle uitdrukking aan hulle behoefte aan die teenwoordigheid van God gee en met lofprysing die vreugde van sy aanwesigheid besing. Die mistieke spiritualiteit plaas gebed in sy regte konteks: verenig met die lofprysing van God.

Die mistieke spiritualiteit se sienswyse kan problematies raak wanneer hulle hul in aanbidding begin isoleer – wanneer dit 'n passiewe godsdiens, 'n 'net ek en God-ervaring' word en die teenwoordigheid van ander gelowiges in 'n erediens irrelevant raak. Ons is nie die private gehoor van God nie (Peterson 1989:84). Gebed, soos lofprysing, benodig die gemeenskap van gelowiges en is die primêre manier waarop die geloofsgemeenskap ontwikkel word.

Wanneer die kopspiritualiteit God loof, is dit vir hulle 'n belydenis van hulle geloof en 'n erkenning van die God in wie hulle glo en wie hulle gehoorsaam. Dit is vir die kopspiritualiteit belangrik dat die kerk dit wat waar is van God in haar lofprysing sal erken. Hierdie groep glo dat elke lied en aksie in aanbidding die korrekte beeld moet skep van die God wat aanbid word. Hulle stem saam met Mays (1994:64-66) wat noem dat die kerk daarop moet let dat sy lofgesange net so teologies korrek as sy belydenisskrifte is.

Die kopspiritualiteit se siening raak twyfelagtig wanneer lofprysing vir hulle irrelevant in hulle aanbidding van God raak of wanneer dit alleenlik 'n intellektuele ervaring bly wat nie deur dankbaarheid teenoor God en 'n begeerte om Hom te eer gedryf word nie. Häussling (1994:81) waarsku dat bewonderende lofprysing dikwels bloot 'n belydenisskrif word wat met 'n wilsdaad en gehoorsaamheid erken word. Hierdie soort oordenking lei as 'n reël nie tot lofprysing nie. Ludik (2001) het in 'n persoonlike gesprek vir Wainwright aangehaal wat gesê het dat baie Gereformeerdes nie regtig aanbid nie omdat hulle alles wil verduidelik.

Wanneer na die vier spiritualiteitsgroepe gekyk word, is dit dus opmerklik dat elke groep 'n noodsaaklike bydrae het om in gemeentelike aanbidding te lewer en dat die verheffing van een spiritualiteit tot norm nie net probleme tussen gelowiges gaan veroorsaak nie, maar ook tot 'n vervlakking in ons aanbidding en verhouding met God kan lei. Die kerk benodig die algehele toewyding wat die handspiritualiteit in hulle aanbidding van God openbaar; die warmte, vreugde en liefde wat die hartspiritualiteit vir hulle Verlosser en medegelowiges toon; die eerbied en verwondering wat die mistieke spiritualiteit vir die verborgenheid van God het; en die beklemtoning van die Woord en waarheid in die kopspiritualiteit se aanbidding.

4.3 EMPIRIESE TOETSING VAN RESULTATE

Fase 4:

Ten einde die geldigheid van die bevindinge ten opsigte van spiritualiteitsgroepe en hul voorkeure van lofprysing te ondersoek, was dit nodig om die resultate aan 'n verdere toets te onderwerp. Dit is gedoen deur die resultate in 'n lofprysingsevalueringsvorm (Vraelys 4) saam te vat. Op die evaluasievorm is vier lofprysingstyle (soos dit onderskeidelik deur die vier spiritualiteitsgroepe beskryf is) saamgevat. Daar is van die respondente verwag om die gemeente waarin hulle die gemaklikste sou voel, aan te dui. Saam met hierdie evaluasievorm moes hulle ook 'n spiritualiteitsevaluering (Vraelys 3) doen. Die twee vraelyste is dan met mekaar vergelyk, om sodoende te sien of daar 'n korrelasie tussen die gekose spiritualiteit en die lofprysingsbehoefte is.

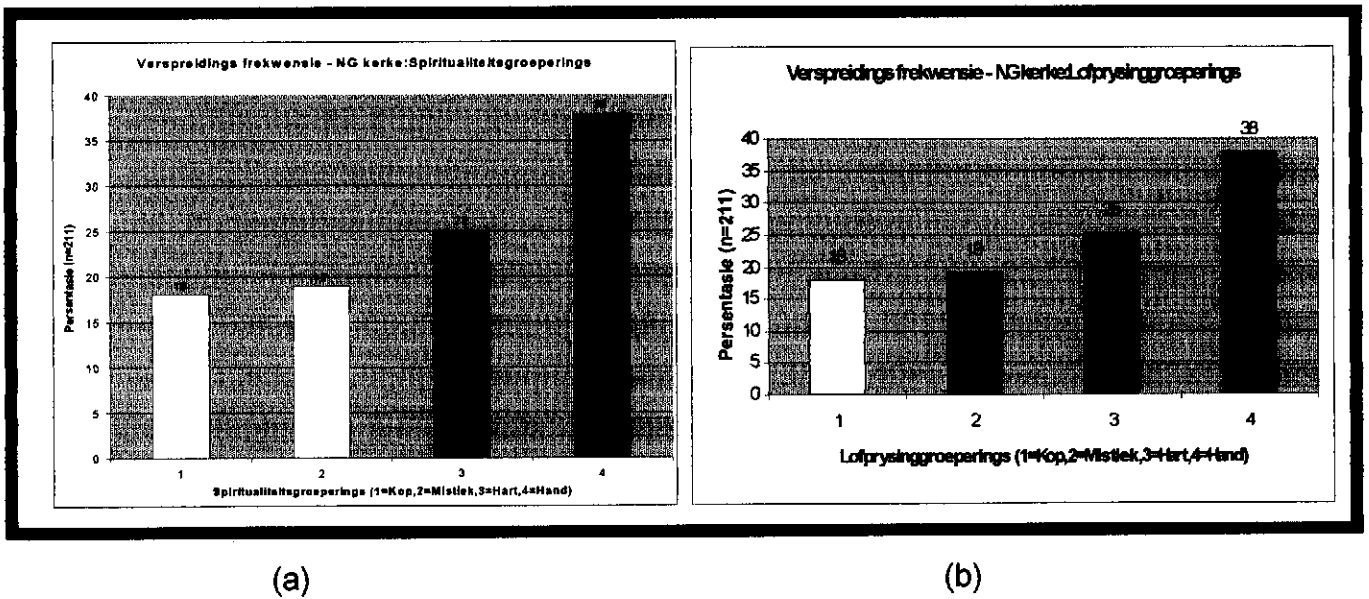
Die afhandeling van hierdie laaste fase van die empiriese ondersoek was nie sonder probleme nie. Aangesien Fase 1 tot 3 in Pietermaritzburg Noordgemeente plaasgevind het, is besluit om die volgende evaluering in die ander drie Nederduitse Gereformeerde gemeentes in die stad te doen.

Voortrekkergemeente het nie kans gesien om die vraelyste in hulle gemeente te doen nie; vir Pietermaritzburg-Suid en Hayfields gemeentes is daar drie maande tyd gegee om onderskeidelik 200 en 600 vorms tydens 'n oggenddiens te laat invul. Altesaam 156 vorms is terugontvang. Om die getalle op te stoot is 'n verdere 200 vorms na Helderberg gemeente in Somerset-Wes gestuur, waarvan 30 terugontvang is en van die 50 vorms wat na die Kweekskool in Stellenbosch gepos is, het 25 teruggekeer. Om te toets of bepaalde kerke mense van 'n sekere spiritualiteitsoriëntering trek, is 150 vorms vir die AGS in Pietermaritzburg gegee, waarvan 84 terugontvang is. 'n Totaal van 211 vraelyste is vanuit die Nederduitse Gereformeerde Kerk en 'n verdere 84 uit die AGS, Pietermaritzburg ontvang.

Van die probleme wat tydens fase 4 ervaar is, was die volgende:

- Soos in die vorige paragraaf gesien kan word, was die respons op die vraelyste nie baie goed nie. Mense was in die algemeen nie entoesiasies om vraelyste in te vul nie. Diegene wat dit huis toe geneem het om in te vul, het dit gewoonlik nie weer teruggebring nie. Nie al die vorms wat van die respondente terugontvang is, kon ook gebruik word nie, hoofsaaklik omdat dit verkeerd of nie volledig ingevul is nie.
- Dit was tydrowend om twee evalueringe te doen – veral tydens of na 'n erediens;
- Dit was duidelik dat Vraelys 3 deur baie mense ingewikkeld gevind is en verkieslik eers met 'n verduideliking voorafgegaan moes word. 'n Moontlike rede daarvoor is dat 'n onderwerp soos spiritualiteit nie iets is waaraan die meeste mense dink of van kennis dra nie. Tydens die fokusgroeponderhoude waar die deelnemers Vraelys 3 tydens die bespreking kon invul, was dit vir die respondente moontlik om vrae te vra wanneer daar onduidelikhede was. Dit het die voltooiing daarvan makliker gemaak. Met die algemene uitstuur van vraelyste was dit meestal nie moontlik nie.

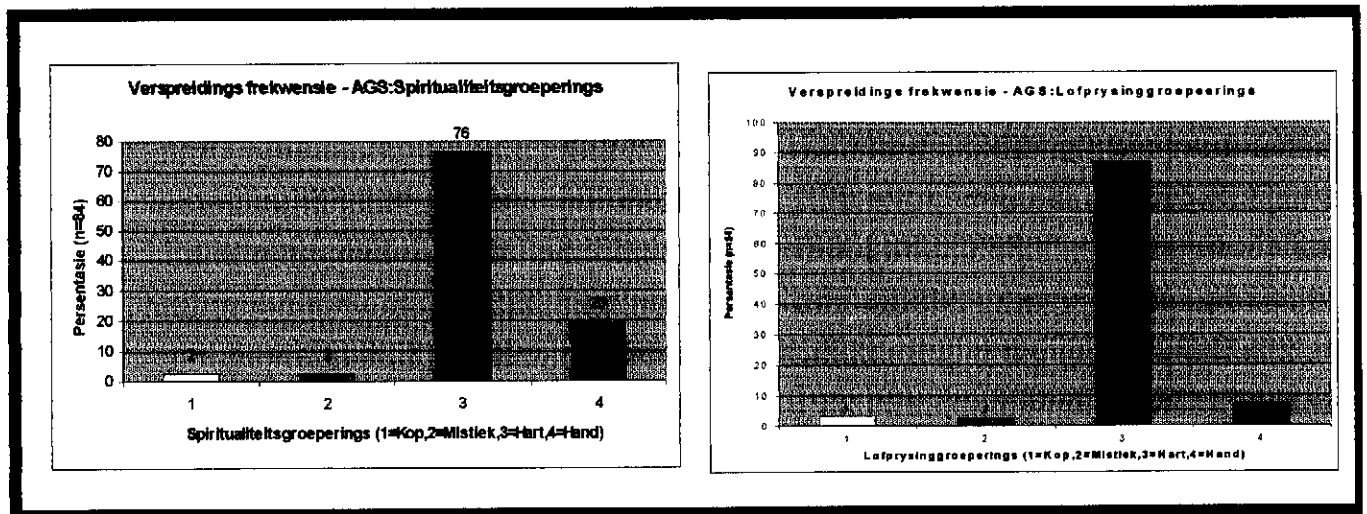
Die resultate word in Figuur 11 aangetoon.

Figuur 11. Skematiese voorstelling van die (a) spiritualiteitsverspreiding en (b) die lofprysingverspreiding van NG lidmate.

Figuur 11 (a) toon die algemene spiritualiteitsverspreiding onder respondente van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Dit blyk hier dat die meeste respondente met die handspiritualiteit geïdentifiseer het, gevolg deur die hart- en mistieke spiritualiteitsgroepe. Die kopspiritualiteit was die swakste verteenwoordig. Ongeveer 63% van die respondente het die hand- en hartspiritualiteite gekies. Dit is interessant om op te sien dat 68% van die respondente tydens fase 1 (Figuur 8) die hart-of handspiritualiteite gekies het. Figuur 11 (b) toon dat die respondente se keuse van gemeente – wat in hierdie geval 'n styl van lofprysing verteenwoordig, baie eweredig versprei was. Nogtans was die hand- en hartgemeentes in die meerderheid, gevolg deur die mistieke en kopvoorkeure.

Figuur 12(a) toon die algemene spiritualiteitsverspreiding onder respondente van die AGS Kerk. Die dominante spiritualiteit wat deur die lidmate gekies is, was die hartspiritualiteit, gevolg deur 'n aansienlik kleiner hoeveelheid mense wat 'n handspiritualiteitorientasie het. Die mistieke en kopspiritualiteite was baie swak in die gemeente verteenwoordig. Figuur 12(b) toon dat die respondente die hartspiritualiteit se wyse van lofprijsing gekies het, gevolg deur 'n baie klein hoeveelheid mense wat hand-, mistieke en kopspiritualiteitvoorkeure getoon het.

(a)

(b)

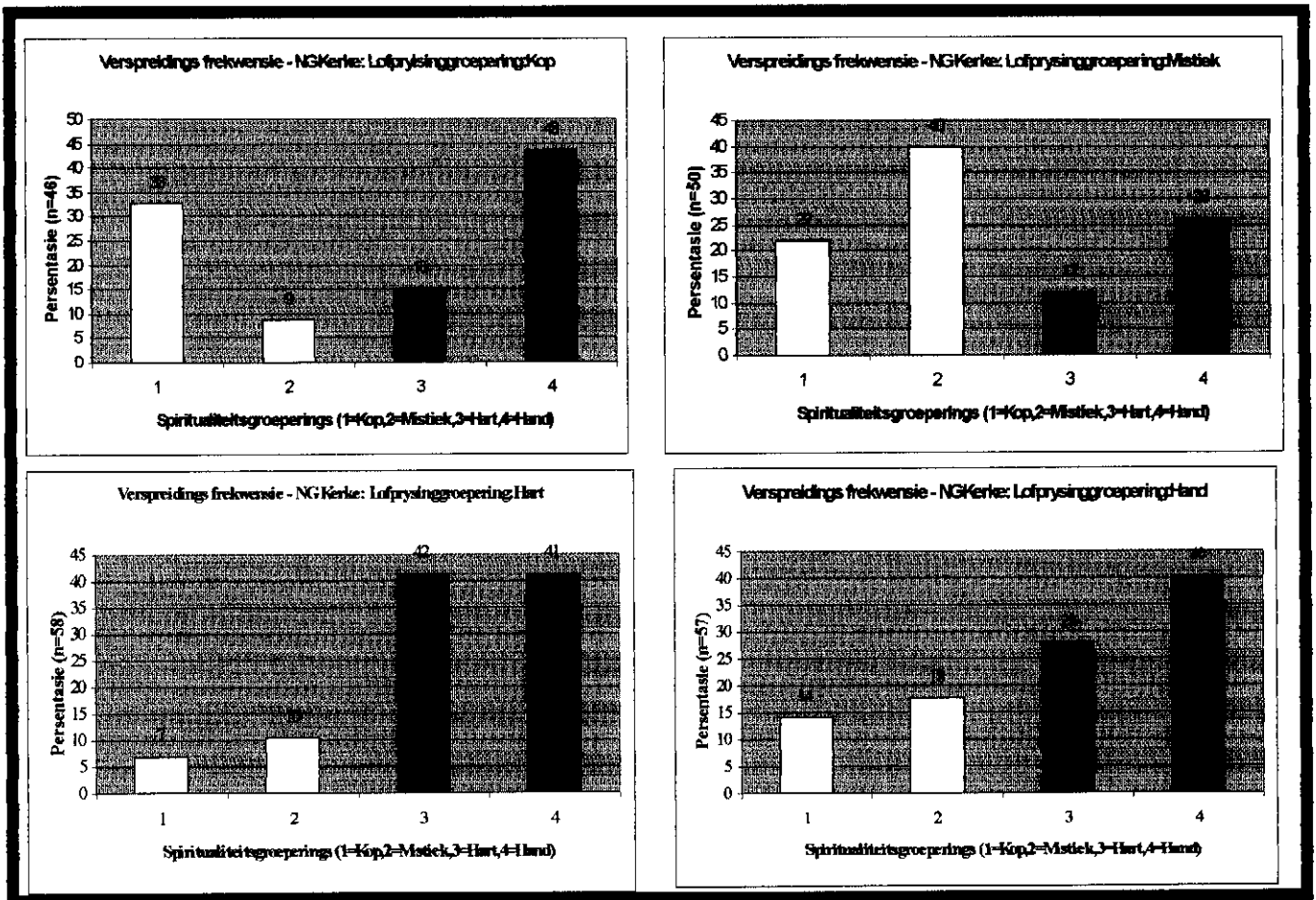
Figuur 12. Skematiese voorstelling van die (a) spiritualiteitsverspreiding en (b) die lofprijsingverspreiding van AGS lidmate.

Figuur 13 toon dat diegene met 'n kopgeoriënteerde lofprijsingstyl (Figuur 13a) in die meerderheid gevalle as 'n handspiritualiteit geëvalueer is, gevolg deur die kopspiritualiteit. 'n Klein persentasie van hulle het 'n hart of mistieke spiritualiteit getoon. Wanneer daar na die groep gekyk word wat mistieke lofprijsing voorstaan (Figuur 13b), het hulle in die meerderheid gevalle ook 'n mistieke spiritualiteit gekies. Die handspiritualiteit was die tweede sterkste spiritualiteitsgroep wat hier gekies is, gevolg deur die kopspiritualiteit. 'n Klein persentasie is as hartspiritualiteit geëvalueer. Die hartgeoriënteerde

lofpysingstyl respondente (Figuur 13c) het op die spiritualiteitsevaluering dominant hart- en hand getoets, terwyl die mistieke en kopspiritualiteite swak verteenwoordig was. Mense wat van die handspiritualiteit se lofpysingstyl hou (Figuur 13d), het in die spiritualiteitsevaluering ook sterk in dié oriëntering geval. Dit is gevolg deur die hartspiritualiteit. Die mistieke en kopspiritualiteite is nie baie deur hierdie groep gekies nie. Dit is dus interessant dat terwyl Figuur 13(a) wys dat mense wat van kopgeoriënteerde lofpysing hou 'n neiging na die handspiritualiteit kan hê, die teenoorgestelde nie waar is nie. By die respondente wat die hand-georiënteerde lofpysing verkies, het net 14% die kopspiritualiteit gekies (Figuur 13d).

(a)

(b)

(c)

(d)

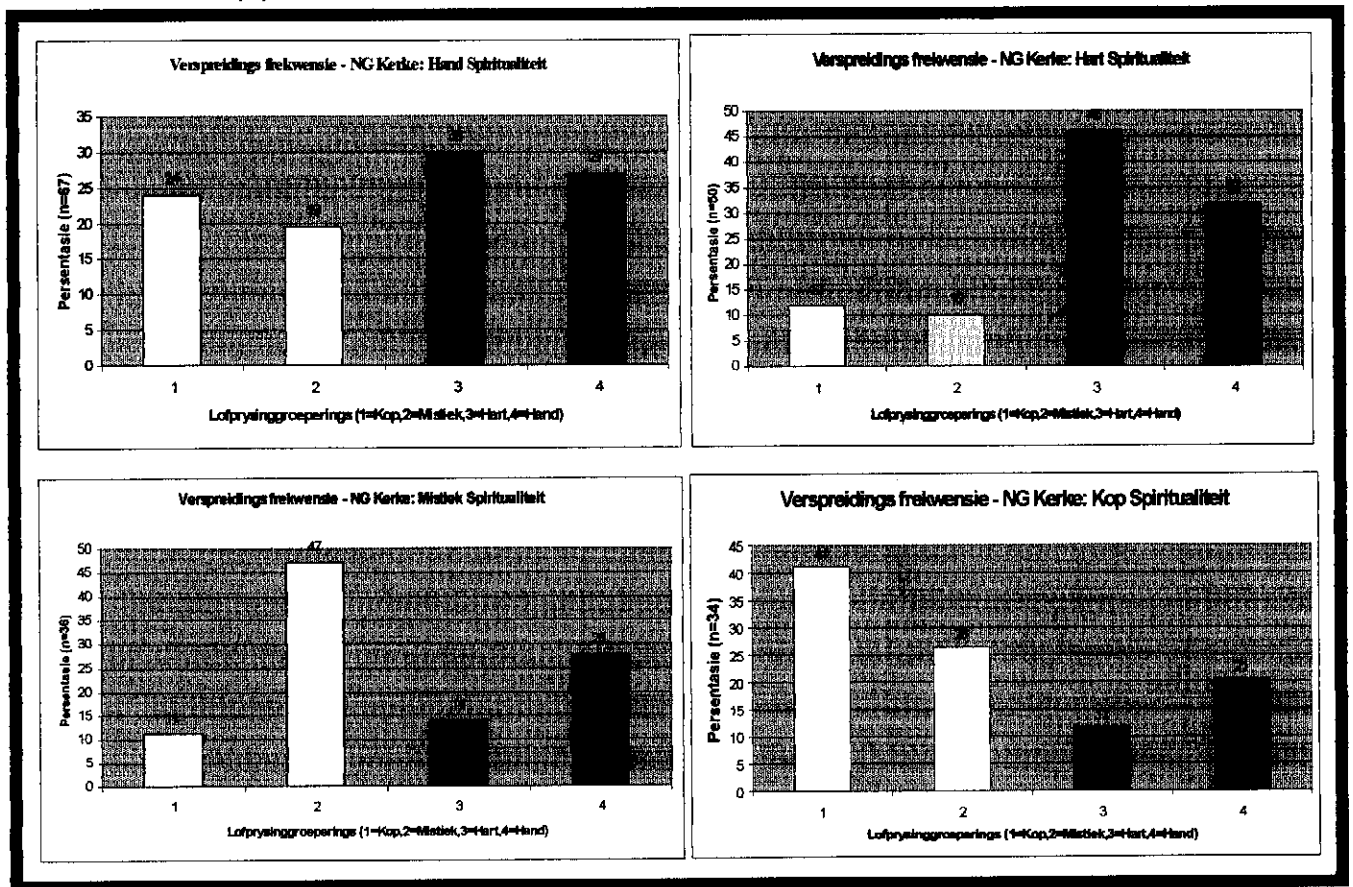
Figuur 13. Skematiese voorstelling van spiritualiteitsvoorkeure van diegene met (a) kopgeoriënteerde lofprysing; (b) mistieke lofprysing; (c) hartgeoriënteerde lofprysing en (d) handgeoriënteerde lofprysing.

Figuur 14 toon die resultate van wanneer die verskillende spiritualiteitsgroepe 'n lofprysingstyl moet kies waarin hulle gemaklik voel. Die handspiritualiteit (Figuur 14a) voel tuis met beide die hart- en die handgeoriënteerde lofprysing, en in 'n mindere mate met die kop- en mistieke groep se lofprysing. Alhoewel nie so sterk soos by die handspiritualiteitsgroep nie, is ook die hartspiritualiteit (Figuur 14b) gemaklik met eerstens die hart- en tweedens die handgeoriënteerde lofprysing. Die kop- en mistieke vorm van lofprysing staan hulle nie regtig aan nie. Die mistieke spiritualiteit (Figuur 14c) se voorkeur vir

'n mistieke vorm van lofprijsing kom sterk deur, gevolg deur 'n heelwat kleiner groeple wat handgeoriënteerde lofprijsing kies. Lofprijnsing soos dit deur die kop- en hartgeoriënteerde gemeentes toegepas word, staan hulle nie aan nie. Die kopspiritualiteit (Figuur 14d) het 'n voorkeur vir 'n gemeente wat op dieselfde wyse haar lofprijsing hanteer. Terwyl die mistieke spiritualiteit glad nie van die spekulatiewe wyse van lofprijsing hou nie, gee heelwat van die mense met 'n kopspiritualiteit nie om as 'n erediens op 'n mistieke wyse ingerig is nie. Die handgeoriënteerde wyse van lofprijsing staan die kopspiritualiteit meer aan as dié van die hart georiënteerde gemeentes.

(a)

(b)

(c)

(d)

Figuur 14. Skematiese voorstelling van die lofprijsingsvoorkeure van die (a) handspiritualiteit; (b) hartspiritualiteit; (c) mistieke spiritualiteit en (d) kopspiritualiteit.

4.4 GEVOLGTREKKING

Die resultate van die empiriese navorsing van fase 4 het getoon dat daar 'n duidelike verband tussen 'n persoon se spiritualiteit en sy belewenis van lofpysing en aanbidding getoon kan word.

In die algemeen kan daar opgemerk word dat daar 'n baie meer eweredige verspreiding van spiritualiteite in die Nederduitse Gereformeerde Kerk as byvoorbeeld in die AGS Kerk, Pietermaritzburg is. Dit blyk dus asof charismatiese kerke, soos die AGS, baie meer homogene gemeentes het wat spiritualiteit en lofpysingsbehoefte betref en 'n tendens toon om mense met 'n meer affektiewe spiritualiteit te trek.

Dit wil lyk asof daar onder die respondente van die Nederduitse Gereformeerde Kerk 'n sterk neiging en behoefte is aan deelname en betrokkenheid in die erediens, soos gesien kan word in die algemene figurering van die handspiritualiteit. Die tendens om meer die hand- en hartgeoriënteerde styl van lofpysing te verkies, kan 'n aanduiding wees dat daar 'n besliste emosionele behoefte in die aanbidding is, maar ook 'n behoefte tot 'n groter deelname in die verrigtinge. Dit is interessant dat die handspiritualiteit se styl van aanbidding by al die spiritualiteitsgroepe aanklank gevind het.

Aangesien al die spiritualiteitsgroepe waarskynlik in die meeste Nederduitse Gereformeerde gemeentes teenwoordig is en daar nie met 'n homogene spiritualiteitsgroep gewerk word nie, is dit belangrik om die spiritualiteitsgroepe op 'n manier binne 'n gemeente te versoen. Wanneer spiritualiteitsgroepe mekaar se bydrae en behoeftes erken, kan meer as een groep in dieselfde erediens aangespreek word. Die navorsing het getoon dat veral die hart- en handspiritualiteit saam in 'n erediens geakkommodeer kan word, omdat hulle 'n 'na-buite gerigte' godsdienstbeleving deel. Albei groepe het 'n besliste

behoefte aan gemeentedeelname, alhoewel daar verskillende motiverings is. Die hartspiritualiteit se motivering aan gemeentedeelname spruit hoofsaaklik vanuit hulle behoefte aan *koinonia*, spontaniteit en baie lofprysing in die vorm van sang. Die handspiritualiteit het aan die ander kant, alhoewel hulle nie soseer 'n emosionele drang het nie, 'n begeerte om betrokke te wees en aktief in die verrigtinge deel te neem. Sang is vir hulle een van die maniere om dit te laat geskied. Die hart- en kopspiritualiteite het, volgens die navorsing, heeltemal verskillende aanbidingsbehoeftes.

Alhoewel die hart- en mistieke groepe albei 'n emosionele behoefte in hulle aanbidding het, het die navorsing getoon dat hulle wel van mekaar verskil. Terwyl die hartspiritualiteit op 'n baie uiterlike wyse hulle liefde en toewyding vir God wil toon, het die mistieke spiritualiteit 'n hoofsaaklik na binne-gekeerde belewenis, wat nie, soos die hartspiritualiteit, 'n baie sterk behoefte aan ander gelowiges tydens aanbidding het nie. Dit blyk beslis asof die mistieke groep 'n unieke behoefte ten opsigte van hulle lofprysing en aanbidding in die algemeen toon. Terwyl die kopspiritualiteit hulle wel nog met die aanbiddingstyl van die mistieke groep kan identifiseer, is die lofprysing en die aanbidding soos dit deur die kopspiritualiteit beoefen word, nie vir die mistieke groep bevredigend nie. Hierdie verskil kan waarskynlik verklaar word in die feit dat die kopspiritualiteit van die rustige en gewyde atmosfeer hou wat die mistieke groep verkies. 'n Gebrek aan atmosfeer en 'n tekort aan stilte sal egter nie vir die mistieke groep aanstaan nie.

Omsirkel die stellings waarmee jy saamstem. Tel dan die totale aantal sirkels wat afgemerk is by elke spiritualiteit. Die spiritualiteit met die meeste sirkels is jou voorkeur. As twee spiritualiteite ewe veel merkies het, maak 'n keuse tussen die twee en dui dit aan in die spasie aan die onderkant van die vorm.

Spiritualiteit A

Kerk en erediens:

- Almal wat God se wil in die wêreld en teenoor hul naaste uitleef, maak deel van God se kerk uit.
- 'n Erediens waar gelowiges toegerus word vir hulle dienswerk in die wêreld, strek tot eer van God.
- Die erediens moet so lank wees as wat die voorganger nodig het om die gemeente voor te berei vir dienswerk.
- Die liturgie en rituele in die erediens roep ons tot groter verbondenheid aan God op.
- Die sang moet gelowiges mobiliseer en inspireer om toegewyd aan God te lewe.
- Ons lewens en dade praat harder as enige preek.

Lewenswandel:

- My lewe simboliseer gebed in aksie.
- 'n Sentrale doelstelling van my lewe is dat ek God se wil vir my lewe volledig sal leer verstaan.
- Ek ondersteun praktiese hulpverleningsprojekte binne en buite die kerk, aksies wat reg en regverdigheid in die gemeenskap bewerkstellig.
- Reinheid vn hart, gehoorsaamheid, diensbaarheid en toewyding is sentrale temas in my lewe.
- God word sigbaar vir die wêreld wanneer Christene Sy wil gehoorsaam
- Ek word soms beskou as iemand wat eerder doen as praat

Totaal:....

Spiritualiteit B

Kerk en erediens:

- 'n Persoonlike ervaring met God, die doop en 'n openbare bekendmaking van geloof, is kriteria vir kerklidmaatskap
- 'n Minder gestruktueerde diens waar harte aangeraak word, strek tot eer van God.
- Liturgie en rituele seremonies is nie baie belangrik nie.
- 'n Aangrypende verkondiging van die Evangelie besit goddelike krag om lewens te verander.
- 'n Erediens moet verleng kan word, as die voorganger so gelei voel.
- Die sang moet die mens se diepste gevoelens vir God kan uitdruk en eenheid tussen gelowiges bewerkstellig.

Lewenswandel:

- Ek kan voel dat God waarlik daar is en dat Christus in my hart leef.
- Met gebed druk ek in woorde my diepste emosies vir God uit.

- 'n Sentrale doelstelling van my lewe is om heilig voor God te wandel.
- Ek ondersteun evangelisasie, sending en die verspreiding van die Woord op televisie en radio.
- Liefde, bekering, getuienis, spontaniteit en heiligmaking is sentrale temas in my lewe.
- Ek word soms as emosioneel beskou.

Totaal:....

Spiritualiteit C

Kerk en erediens:

- Almal wat in gemeenskap met God verkeer, is deel van Sy liggaam.
- 'n Erediens waar eenvoud en stilte belangrike elemente vorm, strek tot eer van God.
- Ritueel en liturgie help ons om God se teenwoordigheid te beleef
- God se werking behoort nie deur tyd beperk te word nie.
- Verkondiging vind plaas wanneer God se Gees ons diepste wese aanraak.
- Sang moet die gees laat bedaar en ons van God bewusmaak.

Lewenswandel:

- 'n Sentrale doelstelling van my lewe is om een met die Skepper te wees
- Gebed help my om stil te word en in die Heilige se teenwoordigheid te kom
- God is verborge en kan nooit ten volle geken word nie.
- Ek ondersteun plekke waar mense kan gaan stil word, asook geestelike leiding.
- Nederigheid, wysheid, meditasie en eenvoud is sentrale temas in my lewe
- Ek word soms as onrealisties beskou, asof ek van die wêreld probeer ontsnap.

Totaal:....

Spiritualiteit D

Kerk en erediens:

- 'n Aanvaarding van leerstellings, die doop en goedkeuring van die gemeente is kriteria vir kerklidmaatskap
- 'n Deeglik beplande en geordende erediens strek tot eer van God
- Ritueel en liturgie roep herinneringe op en onderrig ons in tradisionele waarhede
- God word geopenbaar in die Woord, sakrament, in Jesus Christus en die kruis.
- Die Woord van God, suiwer verkondig, is die middelpunt van aanbidding.
- Daar moet by die vasgestelde tye van die erediens gehou word.
- Musiek en liriek moet 'n uitdrukking van ons lof en van ons geloof in God wees.

Lewenswandel:

- 'n Sentrale doelstelling van my lewe is om my roeping in die wêreld te vervul
- Met gebed druk ek my lof uit, en vra vir leiding en wysheid
- Ek ondersteun kweekskole, uitgewers, studiebeurse en prediking
- Onderskeiding, dissipline, kennis, orde, genade en regverdiging is sentrale temas in my lewe
- Ek word soms beskou as iemand wat te veel ontleed en redeneer.

Totaal:....

My voorkeur spiritualiteit _____

Vraelys 4:
Lofprysing-evaluering

Naam:.....

Kies die gemeente wie se toepassing van lofprysing die meeste tot jou spreek. Dui jou voorkeurgemeente aan in die spasie aan die onderkant van die vorm.

Gemeente 1

- Die erediens word deur 'n gees van aanbidding gekenmerk.
- Die lofprysing is in die algemeen rustig, mediterend en in die vorm van aanbiddingsliedere.
- Die wisselwerking tussen aanbiddingsliedere en stilgebed help gelowiges om in God se teenwoordigheid te kom.
- Die lofprysing verwoord op 'n kunstige en poëtiese wyse die gemeente se eerbied en verwondering vir God.
- Die begeleiding van lofliedere geskied nie noodwendig met net een spesifieke instrument nie. Liedere word ook sonder begeleiding gesing.
- Lofprysing geskied dikwels na die preek, as 'n uitvloeisel en reaksie op God se openbaring.

Gemeente 2

- Die erediens word gekenmerk deur die ruim tyd wat aan lofprysing afgestaan word.
- Die lofprysing geskied primêr deur sang, maar ook deur middel van getuienisse, wisselspraak, ujitroepe en lofgebede.
- Die lofprysing geskied in die hedendaagse spreektaal en idioom.
- 'n Verskeidenheid van instrumente word gebruik om die gemeentelike lofprysing te bevorder.
- Die lofprysing is nie net 'n rasionele, maar ook 'n emosionele uitdrukking van die gelowiges se liefde vir God.
- 'n Atmosfeer van vreugde en hoop in God asook eenheid tussen gelowiges word deur die lofprysing geskep.

Gemeente 3

- Die erediens is 'n geordende geleentheid waar die preek sentraal staan, en die ander elemente in die erediens 'n ondersteunende rol vervul.
- Die lofprysing sluit aan en vloei voort uit die preek.
- Die lofprysing tydens die erediens behels die sing van een of twee lofliedere of kom binne die konteks van 'n gebed voor.
- Die lofliedere word deur die orrel of ander klassieke instrumente begelei.
- Die lofliedere is ryk aan inhoud en spreek geloof in God uit.
- Die lofprysing is 'n rasionele uitdrukking van geloof, met min emosionele elemente daarby betrokke.

Gemeente 4

- Die erediens word deur gemeentedeelname gekenmerk. Deelname geskied in die vorm van lofprysing, getuienisse, gebede, ens.
- Die gemeente word deurgaans deur die predikant en/voorsanger gemotiveer om God te loof.
- Die lofprysing is 'n duidelike oproep aan die gemeente om God se heerskappy te verkondig in alle fasette van die gelowige se daaglikse lewe.
- Die woorde en melodieë van die lofliedere is funksioneel en doeltreffend om die gemeente se hoop en vertroue in God te kommunikeer.
- Die maatstaf vir die begeleiding van lofliedere is dat die instrument(e) by die liedere sal pas.
- Lidmate se oorgawe om God te dien, kom duidelik in hulle lofprysing na vore.

My voorkeur gemeente _____

HOOFSTUK 5: SLOT

“No real change comes easily, but changes are especially explosive when they have to do with congregational worship. Worship lies close to the heart, and even a seemingly minor tweak in the order of worship, not to mention a radical shift in style, can set off major congregational fibrillations. Indeed, the pressure to engage in newer forms of worship has generated tension, at least to some degree, in virtually every congregation in America. Often this tension simply hangs in the atmosphere, an uneasy jostling of rival desires” (Long 2001:2).

Enige sprake van veranderinge in die formaat van die eredienste van die Nederduitse Gereformeerde Kerk word deur ernstige spanning tussen lidmate gekenmerk. In Suid-Afrika, soos in die res van die wêreld, is die kerk die afgelope paar jare in debatte en redenasies oor aanbidding gewikkel. Aan die voorpunt van die debat oor aanbidding in die Nederduitse Gereformeerde Kerk is die kwessie van lofprijsing. Lofprijsing het vir 'n groot groep gelowiges 'n middel geword om hulle geloof en aanbidding tot uitdrukking te bring en word as 'n waardevolle element in hulle geestelike groei gesien. In plaas daarvan dat die nuwe beklemtoning en behoefte aan lofprijsing die kerk in haar lofprijsing van God verenig het, het dit egter 'n bron van frustrasie en konflik geword. Dit kan onder andere daaraan toegeskryf word dat die styl waarin lofprijsing plaasvind, eerder as die handeling self die strydpunt tussen kerklidmate geword het; dat daar 'n gebrek aan kennis oor die onderwerp is; en dat die gemeentes wat bedien word toenemend divers is, 'n besliste gevolg van die postmoderne samelewing waarin ons leef.

Wanneer daar na die eienskappe van postmodernisme (sien 1.1) gekyk word, kan die invloed daarvan op die kerk en haar aanbidding duidelik waargeneem word. Een van die oorsake van die “worship wars” waarvan

Long (2001:1-3) praat, kan waarskynlik aan die gelowige se nuwe wêrelduitkyk toegeskryf word. Die 'verkleining' van die wêreld deur die globale ekonomie en kommunikasienetwerke stel die mens aan 'n magdom kennis en 'n verskeidenheid van kulture en waardes bloot. Hierdie blootstelling het nie net tot gevolg dat aanvaarde tradisies (spesifiek ook in die kerk) bevraagteken en selfs verwerp word nie, maar het opsigself 'n bepaalde invloed op die vorming van mense se spiritualiteite en hulle godsdiensoefening. Die mens van ons dag het 'n besliste behoefte om sy/haar verhouding met God nie net op 'n kognitiewe nie, maar ook op 'n affektiewe wyse te ervaar. Vandag het die persoonlike, subjektiewe wêreld met sy ervaringe die oorheersende waarheid vir die individu geword (Sweet 2000:27). Die verval van tradisionele waardes en die relativering van absolute waarhede het die verdere gevolg dat mense opnuut 'n soeke na sekerhede en spiritualiteit het.

Die postmoderne mens met sy/haar diverse spiritualiteite verskaf dus groot uitdagings vir die globale kerk, en spesifiek dan ook vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Dit is dikwels met die gesamentlike aanbidding en lofprysing van 'n gemeente waar lidmate hulle verskillende behoeftes en belewenisse van God ervaar. Alhoewel die postmoderne lewensuitkyk soms tot 'n negatiewe inwerking op die geloofslawe van Christene kan lei en selfs konflik binne gemeentes mag veroorsaak, bied dit ook die opwindende geleentheid vir die kerk om met nuwe insigte en motivering God te loof en mense van alle spiritualiteite in aanbidding voor God te bring.

5.1 DIE PROBLEME EN DOELSTELLINGS WAT DIE STUDIE AANSPREEK

Die probleem wat hierdie navorsing wou aanspreek, is die verskille in standpunte wat daar oor aanbidding en lofprysing binne die Nederduitse

Gereformeerde Kerk bestaan. Die verwarring onder beide lidmate en predikante word verhoog weens die algemene onkunde oor die betekenis van en die wyse waarop lofprijsing prakties in die erediens geïmplimiteer kan word. Dit word ook gekompliseer deur die diverse spiritualiteitsbehoefes wat in gemeentes ten opsigte van aanbidding en lofprijsing bestaan en nie aangespreek word nie.

Die doelstellings van die navorsing was dus eerstens om 'n teoretiese studie van lofprijsing binne die groter raamwerk van aanbidding te onderneem, sodat die betekenis en praktiese implementering daarvan vir die erediens bepaal kon word; tweedens om deur middel van empiriese navorsing die verband tussen mense se spiritualiteitsoriëntering en hulle aanbiddingsbeleving te ondersoek en laastens om 'n meetingsinstrument daar te stel wat gemeentes se spiritualiteitsoriëntering sou kon toets om sodoende die diversiteit in gemeentes beter aan te spreek.

'n Praxis-teorie-praxis benadering is gevolg, deurdat die probleem in die praktyk geïdentifiseer is en die navorsing onderneem is met die uitsluitlike doel om met sekere voorstelle en aanbevelings na die praktyk terug te keer. Na die aanvanklike identifisering van die probleem, is 'n eksegeese van die begrippe lofprijsing, aanbidding, liturgie, asook spiritualiteit en spiritualiteitsgroepe gedoen om die teologiese begronding daarvan vas te stel. Die volgende stap was om 'n verduideliking van die situasie te soek deur hipoteses op te stel wat later bewys sou moes word. Tydens die normatiewe fase is die praxis bestudeer en is deur middel van vraelyste en fokusgroeponderhoude mense se spiritualiteite geïdentifiseer en hulle menings ten opsigte van lofprijsing en aanbidding aangeteken. Die doel daarvan was om te sien of elke spiritualiteitsgroep 'n verskillende benadering ten opsigte van aanbidding en lofprijsing het. Die laaste stap in die navorsing was om die hipotese te bewys en op grond daarvan

voorstelle en aanbevelings te maak wat die bestaande praktyk sou kon verbeter.

5.2 DIE HIPOTEESES WAT DIE STUDIE STEL

Die volgende drie hipoteses is deur die studie gestel:

5.2.1 Hipotese 1: insake lofprijsing in die liturgie

‘n Meer doelmatige gebruik van lofprijsing in die liturgie sal die aanbiddingskarakter van die verrigtinge verhoog en gemeentedeelname in die erediens aanmoedig.

Dit was belangrik dat die ondersoek van lofprijsing nie onafhanklik van aanbidding sou staan nie. Daarom was dit nodig dat daar eers ‘n studie van aanbidding gemaak moes word, omdat dit die konteks is waarbinne lofprijsing plaasvind. Die rol van die liturgie om gesamentlike aanbidding – en dus ook lofprijsing – moontlik te maak – was gevolglik ook by die ondersoek ingesluit.

Die literatuurstudie het getoon dat lofprijsing nie net ‘n belangrike element van aanbidding is nie, maar onlosmaaklik daaraan verbonde is. Alhoewel die hele erediens deel is van ‘n twee-gesprek tussen God en die mens, is lofprijsing een van die belangrikste handelingte om gelowiges aktief in aanbidding te laat deelneem en God te verheerlik. Daar is ook gewys dat die funksie van lofprijsing in aanbidding baie meer omvattend is as wat in die algemeen beseef word en dus meer betekenisvol in die liturgie aangewend behoort te word. Dit was egter duidelik dat, alhoewel lofprijsing die aanbiddingskarakter van die erediens kan verhoog, dit nie in isolasie van die res van die liturgie behoort te geskied nie. Die liturgie moes in sy geheel ‘n aanbiddingsaard openbaar.

Wanneer lofprysing tot sy reg binne aanbidding kom, kan dit 'n belangrike element wees om gelowiges met 'n nuwe visioen van God te vul – om hulle opnuut 'n beeld van die heerlijkheid, krag en majesteit van God te gee. Daar waar gelowiges 'n nuwe visioen van God kry, sal lofprysing 'n natuurlike reaksie in aanbidding wees. Wanneer lofprysing in al sy omvattendheid in die erediens gebruik word, sal dit baie daartoe bydra om moedeloos weer hoop te gee en mense se perspektief oor die lewe en hulle omstandighede reg te stel. Lofprysing, soos die res van die liturgie, moet getuienis lewer van 'n God wat met mense bemoeienis maak en in individue se alledaagse lewe ingryp. Wanneer lofprysing effektief in die liturgie aangewend word, help dit Christene om die erediens met 'n nuwe vreugde en getuienis te verlaat wat hulle op 'n daaglikse basis wil uitleef.

Die studie het dit duidelik gemaak dat die doelmatige gebruik van lofprysing die aanbiddingskarakter van die erediens sal verhoog, indien dit in samewerking met die res van die liturgie geskied. Die hele erediens – nie net een element nie – moet die stempel dra van 'n ontmoeting en gemeenskap tussen God en Sy kerk.

5.2.2 Hipotese 2: Die verband tussen spiritualiteitsoriëntering en aanbidding

Daar is 'n verband tussen spiritualiteitsoriëntering en die beleving van aanbidding en lofprysing

'n Studie oor spiritualiteit het aangetoon dat alhoewel elke mens se spiritualiteit op 'n unieke wyse gevorm word, daar bepaalde ooreenkomste en patrone in mense se spiritualiteite gevind kan word. Holmes het in 1980 'n spiritualiteitstipologie saamgestel waarin hy vier hoofspiritualiteitstipes: die spekulatiewe-katafatiese /kopspiritualiteit, die

affektiewe-katafatiese /hartspiritualiteit, die affektiewe-apofatiese / mistieke spiritualiteit en die spekulatiewe-apofatiese /handspiritualiteit geïdentifiseer het. Die navorsing het dit as 'n doelstelling gestel om te sien of daar 'n verband tussen hierdie vier spiritualiteitsgroepe en hulle aanbiddingsbelewing was.

Met die empiriese navorsing, waar onderskeidelik drie spiritualiteitstoets gebruik is wat op die oorspronklike werk van Holmes gebaseer is, kon duidelike aanbiddingspatrone by die verskillende spiritualiteitsgroepe vasgestel word. Die fokusgroeponderhoude het laat blyk dat 'n sekere vorm van aanbidding 'n bepaalde spiritualiteit aangespreek het. Hierdie aanbiddingspatrone is later, in die vierde fase van die empiriese navorsing, bevestig.

5.2.3 Hipotese 3: 'n Spiritualiteitsanalise as hulpmiddel vir diversiteithantering

'n Spiritualiteitsanalise kan as 'n waardevolle hulpmiddel dien om diversiteit binne 'n gemeente ten opsigte van lofprijsing en aanbidding aan te spreek.

'n Doelstelling van die studie was om 'n meetingsinstrument daar te stel waarmee gemeentes 'n spiritualiteitsanalise kan doen om die oorwegende spiritualiteit van hulle gemeentes vas te stel. Indien 'n predikant dus, deur middel van 'n spiritualiteitstoets, sy/haar gemeente sou analiseer, en die nodige kennis sou verkry van die onderskeie spiritualiteite se behoeftes, kon dit as waardevolle hulpmiddel dien om die gemeente se eredienste in te rig.

Om 'n geskikte spiritualiteitsanalise te vind wat die mens se spiritualiteit in totaliteit sou kon toets, maar in 'n taal wat maklik verstaanbaar was, het

egter die groot uitdaging van die empiriese navorsing geword. Die twee bestaande spiritualiteitsanalises wat op Holmes (1980) se navorsing gebaseer is, naamlik Ware (1994) se spiritualiteitswiel-keurderstoets en Ludik *et.al.* (2000) se gemeente-vraelys het albei tekortkominge gehad. Die navorser was dus genoodsaak om 'n derde vraelys op te stel, wat 'n aangepasde weergawe van Ware se spiritualiteitswiel-keurderstoets was. Hierdie spiritualiteitstoets het die meeste met die navorser se eie waarnemings en evaluasies ooreengestem en is die een wat aanbeveel sal word wanneer gemeente-evaluering in die toekoms gedoen word. Om die suksesvolle voltooiing van Vraelys 3 aan te help, sal dit egter goed wees as 'n gemeente agtergrondinligting gegee word oor die begrippe spiritualiteit en spiritualiteitsgroepe.

5.3 AANBEVELINGS EN TOEPASSINGS

Die aksent van hierdie studie moet geplaas word op die betekenis en belang van lofpysing vir die kerk en die erediens. Dit is belangrik dat daar nie net op teoretiese teologiese vlak kennis geneem sal word van die funksie van lofpysing, sonder dat dit praktiese teologies in die liturgie geïmplementeer word nie. Die realiteit in die kerk is dat mense op verskillende maniere aangespreek word en nie aanbidding op dieselfde wyse beleef nie. 'n Spiritualiteitsanalise is een metode wat gebruik kan word om die diverse behoeftes ten opsigte van aanbidding in die kerk te hanteer.

Wanneer 'n spiritualiteitsanalise, soos Janse se spiritualiteitstoets (Vraestel 3), binne 'n gemeente gedoen word, moet op die volgende praktiese gevolge gelet word:

- a) Indien 'n sterk dominante spiritualiteit in 'n gemeente teenwoordig is, sal die predikant en kerkraad moet besluit of hulle die eredienste oorwegend

volgens daardie spiritualiteitsbehoefte gaan inrig. Dit sal sekere praktiese aanpassings van die liturg verg as hy 'n teenoorgestelde spiritualiteitsaard het.

- b) Wanneer daar twee dominante spiritualiteitsgroepe binne 'n gemeente funksioneer, is daar verskillende opsies wat gevolg kan word:
- Eredienste kan elke Sondag afgewissel word met 'n ander aanbiddingstyl;
 - Daar kan twee oggenddienste gehou word, elk met 'n ander formaat;
 - Die oggend- en aanddienste kan 'n verskillende karakter aanneem;
 - Die twee aanbiddingstyle kan in een erediens geïntegreer word. Dit sal net met sekere spiritualiteite moontlik wees.

Indien al die spiritualiteitsgroepe in beduidende getalle in 'n gemeente teenwoordig is, is daar die volgende moontlikhede:

- Wanneer dit binne 'n makro-gemeente geskied, kan verskillende dienste elke Sondag gehou word, byvoorbeeld tradisionele, informele, lering- en meditatiewe dienste;
- In kleiner gemeentes sal dit goeie beplanning verg. Elke erediens in die maand kan 'n verskillende karakter hê; óf
- spiritualiteitstyle kan gekombineer en afgewissel word met ander saamgevoegde style. Die hart- en handspiritualiteite kan byvoorbeeld in een diens geakkommodeer word en die kopspiritualiteit kan per geleentheid met die mistieke spiritualiteit gegroepeer word. Verdraagsaamheid en ruimte vir mekaar sal van lidmate vereis word;
- Binne 'n groter dorp- of stad kan verskillende gemeentes elk 'n ander aanbiddingstyl aanneem.

Alhoewel 'n gemeente se vorm van aanbidding volgens 'n spesifieke spiritualiteitsbehoefte aangepas kan word, moet dit nie tot liturgiese sektarisme lei nie. Dit bly belangrik dat lidmate blootgestel sal word aan die noodsaaklike bydrae van ander spiritualiteite in hulle aanbidding. Die nege kenmerke wat Long (2001:13) by twintig lewenskragtige,

Skrifgetroue gemeentes gevind het, moet so ver as moontlik by alle gemeentes en eredienste geïntegreer word, onafhanklik van die aanbiddingsstyl wat gehandhaaf word. Elke kenmerk is eie aan 'n bepaalde spiritualiteitsgroep.

1. Ruimte word in die erediens gelaat vir die beleving van die misterie van God.
2. Doelgerigte pogings word aangewend om vreemdelinge te laat tuis voel.
3. 'n Dramatiese element is sigbaar en deel van aanbidding.
4. Die gemeentemusiek is van 'n hoë standaard, uniek in styl en genre.
5. Die aanbiddingsruimte is kreatief ingerig.
6. 'n Sterk verband word tussen aanbidding en sending gemaak.
7. Dienste is relatief georden met verskeie aanbiddingselemente en reaksies wat aan die gemeente bekend is.
8. Dienste beweeg na 'n vreugdevolle, feestelike hoogtepunt aan die einde.
9. Sterk, charismatiese liturje is die aanbiddingsleiers.

Wanneer na lofprijsing binne die konteks van die spiritualiteitsraamwerk gekyk word, sal dit op die volgende wyses in die liturgie gebruik kan word:

- a) Handspiritualiteits-georiënteerde lofprijsing: Lofprijnsing is vir die handspiritualiteit 'n diens aan God. Om lofprijsing vir hierdie groep sinvol te maak, moet dit egter funksioneel wees. Wanneer die verskillende funksies van lofprijsing, soos byvoorbeeld die offer-, getuienis- of belydenisaard daarvan beklemtoon word, sal dit as sterk motivering dien. Hierdie groep mense wil tot lofprijsing gemotiveer word en 'n diens daarmee lewer. Die prediking en getuienisse sal ook 'n belangrike rol in dié verband speel.

Lofliedere moet vir die handspiritualiteit maklik sing- en verstaanbaar wees, sodat dit kan kommunikeer. Ook met die musiekinstrumente is hulle

belangrikste vereiste dat die begeleiding by die lied sal pas. Hulle hou van voorsangers wat met entoesiasme die mense tot lof en toewyding aanspoor. Die handspiritualiteit geniet ook ander vorme van lofprijsing, soos getuienisse, wisselspraak en solo-lofsang, omdat dit gemeentebetrokkenheid bevorder.

- b) Hartspiritualiteits-georiënteerde lofprijsing: Hierdie groep is die maklikste om te hanteer wat lofprijsing betref. Die hartspiritualiteit geniet dit om te sing. Hulle hou van blokke lofprijsing, eerder as om dit deur die erediens te spaseër. Wanneer 'n aantal liedere na mekaar gesing word, raak dit hulle meer emosioneel, aangesien dit help skep aan 'n atmosfeer en *koinonia*. Daardie atmosfeer word nie vir hulle geskep wanneer lofsang sporadies gedurende die diens geskied nie. Lofprijng moet vir die hartspiritualiteit reeds voor, maar ook met die aanvang van die erediens geskied. Hulle hou daarvan om met lofprijsing tot die Here te nader. Soms is dit ook effektief om 'n blok sang na byvoorbeeld die nagmaal, 'n inspirerende boodskap of getuienis, te hê.

Die hartspiritualiteit hou van liedere wat hulle emosioneel, sowel as rasioneel aanspreek. Hulle verkies dus in die algemeen die nuwer vorm van lied en verskillende vorme van begeleiding omdat hulle hulleself beter daarmee kan assosieër en uitdruk. Die tradisionele kerklied en begeleiding is aanvaarbaar as dit goed geïnterpreteer word en die emosies betrek. Voorsangers speel 'n belangrike rol om hulle tot lofprijsing te inspireer. Ander vorme van lofprijsing, soos wisselspraak, response, getuienisse en ook solo-lofsang kan met vrag in die liturgie gebruik word.

- c) Mistiek-georiënteerde lofprijsing: Anders as by die hartspiritualiteit, verkies die mistieke spiritualiteit om geleidelik by lofprijsing ingetrek te raak. Hulle verkies stilte of rustige instrumentale aanbiddingsliedere,

eerder as gesamentlike lofsang, om hulle op God te help fokus met die aanvang van die diens. Die agtergrondmusiek kan met die orrel of met ander instrumente geskied.

Die mistieke spiritualiteit se lofprijsing vloei voort uit hy/sy ervaring van 'n ontmoeting met God. Hy/sy wil eers in homself stil word en deur die Woord geïnspireer raak, voordat hy/sy tot lofprijsing kan oorgaan. 'n Aantal liedere – wat verkieslik inmekaar vloei - kan dan na mekaar gesing word. Alhoewel hierdie groep mense ook van opgewekte lofliedere hou, word hulle die meeste deur gewyde aanbiddingsliedere aangespreek. Die liedere kan eenvoudig wees, maar moet van teologiese diepte getuig en goed deur die begeleidingsinstrumente geïnterpreteer word. Indien daar van voorsangers gebruik gemaak word, moet hulle verkieslik 'n lae profiel handhaaf. Aangesien die mistieke spiritualiteit in die algemeen van 'n meer meditatiewe atmosfeer hou, sal ander vorme van lofprijsing 'n integrale deel van die liturgie moet vorm om nie vir hulle die vloei van die liturgie te verbreek nie.

- d) **Kopspiritualiteits-georiënteerde lofprijsing:** Om die kopspiritualiteit aan te spreek, moet lofprijsing op 'n logiese, ordelike wyse by die liturgie geïntegreer word. Sang en lofprijsing is nie vir hierdie groep 'n manier om hulle emosies tot uiting te bring nie, maar eerder 'n rasonele belydenis van dit wat hulle glo. In die algemeen verkies hulle dat lofprijsing in die liturgie versprei word. Alhoewel hulle gewoonlik nie van blokke sang hou nie, kan 'n groep liedere wat logies namekaar volg en direk op die algehele boodskap en tema van die erediens betrekking het, met vrug gebruik word.

Onder die kopspiritualiteit val 'n sterk groep tradisionaliste wat 'n invloed sal uitoefen op die lofliedere en begeleidingsinstrumente wat in die erediens gebruik word. Hierdie mense sal moontlik die tradisionele

kerkliedere en orrel verkies, en sporadies van nuwer liedere gebruikmaak. Ander klassieke instrumente soos die fluit, trompet, viool en selfs die klavier kan wel aanvaarbaar wees. Die 'nie-tradisionele' kopspiritualiteit het in die algemeen nie 'n probleem met nuwer liedere en ander instrumente nie, Voorsangers se funksie is vir hulle hoofsaaklik om die gemeente te help met die aanleer van nuwe liedere en nie om hulle tot lofpysing te motiveer nie. In die algemeen verkies die kopspiritualiteit om nie van ander vorme van lofpysing as musiek en gebed gebruik te maak nie.

Dit is belangrik om te onthou dat die spiritualiteitsmodel slegs 'n metode is om die diversiteit wat daar ten opsigte van aanbidding in gemeentes bestaan, te hanteer. Wanneer dit wel gebruik word, sal die grootste aanpassing meestal van die predikante geveg word wat sal moet leer om op verskillende wyses met die liturgie om te gaan, sonder om die essensie van die erediens in die proses te verloor. Christus moet die rede, die begin- en die middelpunt van die erediens wees. Die versoeningswerk van Christus is die enigste grond vir die erediens en alleen op grond van Sy verlossing kan daar van 'n ontmoeting tussen God en mens sprake wees.

BRONNELYS

Boeke en Tydskrifte

Appleby, D.P. 1965. *History of Church music*. Chicago:Moody Press.

Armour, M.C. & D. Browning. 1997. *Systems-sensitive leadership. Empowering diversity without polarizing the church*. Joplin Missouri: College Press.

Barnard, A.C. 1981. *Die erediens*. Pretoria: N.G. Kerk Boekhandel.

Barnard, A C. 1994. *Lofprysing*. Bloemfontein: Algemene Jeugkommissie van die NGK.

Berglund, R.D. 1985. *A philosophy of church music*. Chicago: Moody Press.

Botes, L.J.S., R.D. Norval, & W.J. Schoeman. 1988. *Pakket vir preek- en erediensevaluering*. Bloemfontein: Sinodale Eredienskommissie van die NGK in die OVS.

Brown, C. (ed). 1986. *New International Dictionary of New Testament Theology*. Grand Rapids: Zondervan.

Browning, D.S. 1996. *A fundamental practical theology*. Minneapolis: Fortress Press.

Brueggemann, W. 1974. From hurt to joy, from death to life. *Interpretation*, XXVIII(4):3-19.

Brueggemann, W. 1984. *The message of the Psalms. A theological commentary*. Minneapolis: Augsburg.

Brueggemann, W. 1989. *Israel's praise. Doxology against idolatry and ideology*. Philadelphia: Fortress.

Burge, G.M. 1997. Missing God at Church? Why so many are rediscovering worship in other traditions. *Christianity Today*, **41**:21-27.

Burger, C. 2000. Erediens in Gereformeerde styl. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika*, **14(1)**:1-22.

Chambers, M., R. Grew, D. Herlihy, T.K. Rabb & I. Woloch 1979. *The Western experience*, Vol. 2. New York: Alfred. A. Knopf.

Chupungco, A.J. 1994. Liturgical music and its early cultural settings. In *Worship and culture in dialogue*. Stauffer, A.S.(ed). Geneva: Lutheran World Federation.

Cornwall, J. 1973. *Let us praise*. New Jersey: Logos International.

Cornwall, J. 1985. *Elements of worship*. New Jersey: Bridge Publishing.

Dawn, M.J. 1995. *Reaching out without dumbing down. A theology of worship for the turn-of-the-century culture*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans Publishing Company.

Dawn, M.J. 1999. *A royal 'waste' of time. The splendor of worshipping God and being Church for the world*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.

De Klerk, J.J. 1987. *Die Heilige Gees en die verhouding Skriflesing, prediking en gebed in die erediens*. Th.D-proefskrif, PU vir CHO.

De Vos, A. S. (ed.). 2000. *Research at grass roots. A primer for the caring professions*. Pretoria: Van Schaik.

Dingemans, G.D.J. 1996. Practical theology in the academy: a contemporary overview. *The Journal of Religion*, **76**:81-97.

Donnelly, D. 1992. Impediments to praise in the worshipping community. *Worship* **66**:39-53.

Douglas, J.D. & M.C. Tenney (eds.). 1987. *The New International Dictionary of the Bible*. Grand Rapids: Zondervan Publishing house.

Du Toit, A. B. 1994. Liggaamstaal in gebed: 'n Nuwe-Testamentiese perspektief. *Skrif en Kerk*, **15(2)**:264-276.

Dulles, A.S.J. 1992. Theology and worship: the reciprocity of prayer and belief. *Ex Auditu*, **8**:85.

Effa, A.L. 1991. *Singing his praises among the nations. The role of praise for African missiology*. M.Th. thesis, Fuller Theological seminary, School of world mission.

Ellsworth, D.P. 1979. *Christian music in contemporary witness. Historical Antecedents and contemporary practices*. Michigan: Baker Book House.

Foster, R.J. 1980. *Celebration of discipline. The path to spiritual growth*. San Francisco: Harper.

Fowler, J. 1981. *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper & Row.

Fowler, J.W. 1995. The emerging new shape of practical theology. In *Practical Theology: International perspectives*. F. Schweitzer & J.A. van der Ven (eds.). Frankfurt Am Main: Per Lang.

Gaddy, W.C. 1992. *The gift of worship*. Tennessee: Broadman Press.

Garner, C. 1987. Can spirituality be taught? In *What on earth is spirituality?* J. Robson and D. Lonsdale (eds.). London: Way.

Gibbs, E. & I. Coffey. 2001. *Church next. Quantum changes in Christian ministry*. Leicester, England: Inter-Varsity Press.

- Goldingay, J. 1981. The dynamic cycle of praise and prayer in the Psalms. *Journal for the study of the Old Testament*, 20:85-89.
- Gowan, D.E. 1992. Worship as divine-human encounter: in scripture and in contemporary experience. *Ex Auditu*, 8:74-83.
- Hamby, D.C. 1991. Worship as praise and empowerment. *Reformed Liturgy and Music*, 25:82-84.
- Hamilton, M.S. 1999. The triumph of the praise songs. How guitars beat out the organ in the worship wars. *Christianity Today*, 43:29-35.
- Harms, P.W.F. 1996. Entering into the message. In *The landscape of praise. Readings in liturgical renewal*. Meeks, B.G. (ed.). Valley Forge, Pennsylvania: Trinity Press International.
- Harris, C. 1992. *Creating relevant rituals: Celebrations for religious education*. Newtown: E.J. Dwyer.
- Hayford, J. 1987. *Worship his majesty*. Dallas: Word publishing.
- Häussling, A. A. 1994. *The meaning of the liturgy*. Minnesota: Liturgical Press.
- Holmes, U.T. 1980. *A history of Christian spirituality. An analytical introduction*. San Francisco: Harper & Row.
- Hustad, D.P. 1980. *Jubilate. Church music in the Evangelical tradition*. Illinois: Hope Publishing Company.
- Hustad, D.P. 1992. Doxology: A biblical triad. *Ex Auditu*, 8:6-7.
- Hustad, D.P. 1994. Let's not 'just' praise the Lord. *Vir die Musiekleier*, 21:11-15.
- Jennings, T.W. (Jr.). 1982. *Life as worship: Prayer and praise in Jesus Name*. London: WMB Eerdmans.

Johnson, B. 1988. *Pastoral spirituality: A focus for ministry*. Philadelphia: Westminster.

Jones, C., G. Wainwright, Y.S.J. Edward, & P. Bradshaw (eds.). 1992. *The study of liturgy*. New York: Oxford University Press.

Kapp, P.H., J.C. Moll, P.L. Scholtz, P.S. de Jongh & L.W.F. Grundlingh. 1982. *Geskiedenis van die Westerse Beskawing: Deel 1*. Pretoria: HAUM.

Keck, L.E. 1992. Caught in the act: Praise and renewal in the church. *Christian Century*, **109**:1167-1172.

Keck, L.E. 1993. *The church confident*. Nashville, Tennessee: Abingdon.

Kendrick, G. 1984. *Learning to worship as a way of life*. Minneapolis, Minnesota: Bethany House Publishers.

König, A. 1998. *Vernuwe of verdwyn. Hoe oop is die NGK vir verskillende vorme van aanbidding?* Kaapstad: Lux Verbi.

Lang, P.H. 1941. *Music in Western civilization*. New York: Norton.

Latourette, K.S. 1975. *A history of Christianity, Vol II. Reformation to the present*. New York: Harper & Row.:

Law, T. 1985. *The power of praise and worship*. Tulsa, Oklahoma: Victory House Publishers.

Leech, K. 1987. The shape of Babylon: the political context of spirituality. In *Can spirituality be taught?* Robson, J. & Lonsdale. D. (eds.). 9-18. London: Way.

Lemmenes, M. 1993. Faithful or faddish? Weighing the strengths and weaknesses of praise choruses. *Reformed Worship*, **27**:16-17.

Lewis, C. S. 1961. *Reflections on the Psalms*. Glasgow: Fount.

Liesh, B. 1988. *People in the presence of God. Models and directions for worship*. Michigan: Zondervan.

Lochman, J.M. 1982. *The theology of praise*. Atlanta: John Knox.

Long, T.G. 2001. *Beyond the worship wars. Building vital and faithful worship*. The Alban Institute.

Louw, P.U. 1979. *Gebed in die Ou Testament. 'n Studie van die grondbetekenis en liggaamsbeleving in die gebed*. M.Th. tesis, Universiteit van Stellenbosch.

Louw, J, P. & E. Nida (eds.). 1988. *Greek-English lexicon of the New Testament (based on semantic domains)*. Cape Town: United Bible Societies.

Ludik, C.B. 1998. *Taking God seriously, taking life seriously. Praying the Psalms as a congregational strategy for integrated spirituality*. D.Th. thesis, University of Stellenbosch.

Ludik, B, N. Simpson, L. Louw, & M. Heyns. 2000. *Koeltebome van God se genade. Eredienste wat Hoop gee. 'n Kursus oor erediensspiritualiteit*. Stellenbosch: BUVTON.

Lukken, G. 1984. *De onvervangbare weg van de liturgie*. Gooi en sticht: Hilversum.

Malan, F.S. 1998. Church singing according to the Pauline Epistles. *Neo Testamentica*, 32:509-524.

Maxwell, W.D. 1982. *A history of Christian worship*. Grand Rapids: Baker Book House.

Mays, J.L. 1994. *The Lord reigns. A theological handbook to the Psalms*. Louisville: Westminster John Knox.

McMinn, D. 1986. *Entering his presence. Experiencing the joy of true worship.* New Jersey: Bridge publishing.

Meeks. B.G. (ed.) 1996. *The landscape of praise. Readings in liturgical renewal.* Valley Forge, Pennsylvania: Trinity Press International.

Miller, P.D. (Jr.). 1985. Enthroned on the praises of Israel. The praise of God in Old Testament Theology. *Interpretation*, **39**: 5-19.

Morgenthaler, S. 1995. *Worship Evangelism.* Grand Rapids Michigan: Zondervan Publishing House.

Mouton, J. & H. C. Marais. 1985. *Metodologie van die geesteswetenskappe: Basiese begrippe.* Pretoria: RGN.

Nel, M. (ed.) 1985. *Kerkjeug antwoord.* Pretoria: NG Kerkboekhandel.

Nelson, T.J. 1996. Sacrifice of praise: emotion and collective participation in an African-American Worship Service. *Sociology of Religion*, **57**:379-396.

Newman, D.R. 1988. *Worship as praise and empowerment.* New York: Pilgrim Press.

Noordmans, O. 1939. *Liturgie.* Amsterdam: Uitgeversmaatschappij Holland.

Norén, C.M. 1992. The Word of God in worship: Preaching in relationship to liturgy. In *The study of liturgy.* C. Jones, G. Wainwright, E. Yarnold SJ & P. Bradshaw. London: Oxford University Press.

Old, H.O. 1984. *Worship. Guides to the reformed tradition.* Atlanta: John Knox Press.

Old, H.O. 1985. The Psalms of praise in the worship of the New Testament church. *Interpretation*, **XXXIX**:20-33.

Oskamp, P. & N. Schuman (eds.) 1998. *De weg van de liturgie: Tradities,*

achtergronden, praktijk. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.

Peterson, E.H. 1989. *Answering God. The Psalms as tools for prayer*. San Francisco: Harper & Row.

Pieterse, H.J.C. 2002 Prediking in 'n postmoderne lewensgevoel. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika*, **17 (1)**: 76-86.

Regele, M. 1995. *Death of the church*. Michigan: Zondervan.

Richards, L. 1987. *A practical theology of spirituality*. Grand Rapids: Zondervan.

Routley, E. 1967. *Music leadership in the church. A conversation chiefly with my American friends*. Illinois: Agape.

Saliers, D.E. 1994. *Worship as theology. Foretaste of glory divine*. Nashville: Abingdon Press.

Saliers, D.E. 1996. Liturgy as art. In *The landscape of praise. Readings in liturgical renewal*. Meeks, B.G. (ed.). Valley Forge, Pennsylvania: Trinity Press International.

Sass, L.A. 1992. *Insanity in the light of Modern Art, Literature and Thought*. New York: Basic Books.

Schaeffer, F. 1972. *True spirituality*. London: Hodder & Stoughton.

Seel, T.A. 1995. *A theology of music for worship derived from the book of Revelation*. London: Scarecrow.

Senn F.C. 1983. *Christian worship and its cultural setting*. Philadelphia: Fortress Press.

Senn, F.C. 1997. *Christian liturgy. Catholic and Evangelical*. Minneapolis: Fortress Press.

- Smit, D. 1989. Kan spiritualiteit beskryf word? *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, **XXX(1)**:83-92.
- Smit, D. 1997. Oor lofprijsing en die Verenigende Gereformeerde kerk in Suider-Afrika. *Nederduits Gereformeerde Tydskrif*, **38(4)**: 389-396.
- Smoggrass, K.R. (ed.). 1992. Preface. *Ex Auditu*, **8**:i-vi.
- Spinks, B.D. 1978. Luther and the canon of the mass. *Liturgical Review* **3 (1)**: 34-35.
- Sorge, B. 1987. *Exploring worship. A practical guide to praise and worship*. New York.
- Stauffer, A.S. (ed).1994. *Worship and culture in dialogue*. Geneva: Lutheran World Federation.
- Strydom, W.M.L. 1991. *Liturgiese sang in diens van die vernuwing van die gereformeerde erediens*. D.Th. tesis, Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- Sweet, L.I. 2000. *Postmodern Pilgrims. First Century Passion for the 21st Century World*. Nashville, Tennessee: Broadman & Holman.
- Taylor, J.R. 1985. *The hallelujah factor. The principles and practice of praise*. Tennessee: Boardman Press.
- Thompson, M.M. 1992. Some reflections on worship in Revelation. *Ex Auditu*, **8**: 51-53.
- Tillich, P. 1948. *The shaking of the foundations*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Van der Leeuw, G. 1946. *Liturgiek*. Nijkerk: G.F. Callenbach N.V. Uitgever.
- Van der Merwe, A. 1990. *'n Kritiese evaluering van die sosio-politieke dimensie in*

die relasionele groeimodel van Howard Clinebell. Ph.D. tesis, Universiteit van Stellenbosch.

Van der Walt, J.J. 1982. *Soek die Here in sy tempel*. Potchefstroom: Potchefstroomse Teologiese Publikasies.

Wainwright, G. 1980. *Doxology: The praise of God in worship, doctrine and life*. New York: Oxford University Press.

Wainwright, G. 1986. Types of spirituality. In *The study of Spirituality*. C. Jones, G. Wainwright & E. Yarnold (eds.). Londen: SPCK.

Wakefield, G. (ed.) 1983. *A dictionary of Christian spirituality*. Londen: SCM Press.

Warden, D. 1993. All things praise Him (Psalm 148). *Restoration Quarterly*, **35(2)**:101-108.

Wardlaw, T.J. 1994. Before anything else, we are stewards of praise. *Reformed Liturgy and Music*, **28**:165-166.

Ware, C. 1995. *Discover your spiritual type: a guide to individual and congregational growth*. New York: Alban Institute.

Webber, R.E. 1992. *Worship is a verb. Eight principles for transforming worship*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.

Webber, R.E. 1994. *The worship phenomenon*. Nashville Tennessee: Abbott Martyn.

Webber, R.E. 1998. *Blended Worship. Achieving substance and relevance in worship*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.

Westerhoff, J. 1994. *Spiritual life: The foundation for preaching and teaching*. Louisville: Westminster/John Knox.

Westermann, C. 1961. *The praise of God in the Psalms*. Virginia: John Knox.

Westermann, C. 1974. The role of the lament in the theology of the Old Testament. *Interpretation*, XXVIII(4):20-38.

Wilson-Dickson, A. 1992. *The story of Christian music*. Oxford, England:Lion Publishers.

White, J.F. 1983. *Introduction to Christian Worship*. Nashville: Abingdon Press.

Wohlgemuth, P.W. 1973. *Rethinking church music*. Chicago:Moody Press.

Wolterstorff, N. 1983. *Until justice and peace embrace*. Grand Rapids: Eerdmans.

Koerante

Beeld, 6 Oktober 2001:10.

Die Kerkbode, 4 Februarie 2000, Deel 164. No 1 :7.

Die Kerkbode, 18 Augustus 2000, Deel 164. No 4 :5.

Die Kerkbode, 2 Februarie 2001, Deel 166. No 1:11.

Die Kerkbode, 2 Maart 2001, Deel 166. No 4 :9.

Die Kerkbode, 6 April 2001, Deel 166. No 6 :8.

Die Kerkbode, 4 Mei 2001, Deel 166. No 8 :5.

Die Kerkbode, 3 Augustus 2001, Deel 167. No 2:16.

Die Kerkbode, 5 Julie 2002, Deel 169. No 1:8